

НАЦІОНАЛЬНА АСОЦІАЦІЯ
АДВОКАТІВ УКРАЇНИ

БЮЛЕТЕНЬ КОМІТЕТУ НААУ З ПИТАНЬ СІМЕЙНОГО ПРАВА

(інформаційний дайджест у сфері сімейного права)
за IV квартал 2025 року
Випуск 23

КОМІТЕТ НААУ З ПИТАНЬ СІМЕЙНОГО ПРАВА
2026

Зміст

2

I. НОВЕЛИ ЗАКОНОДАВСТВА.....	<u>3</u>
1.1. Закони та інші нормативно-правові акти.....	<u>3</u>
1.2. Законопроекти.....	<u>4</u>
II. СУДОВА ПРАКТИКА.....	<u>6</u>
2.1. Практика Верховного Суду.....	<u>6</u>
2.1.1. Справи щодо поділу майна подружжя.....	<u>6</u>
2.1.2. Справи щодо стягнення аліментів.....	<u>9</u>
2.1.3. Справи щодо визначення місця проживання дитини	<u>14</u>
2.1.4. Справи щодо міжнародного викрадення дітей.....	<u>25</u>
2.1.5. Справи щодо визначення походження дітей, позбавлення та поновлення батьківських прав.....	<u>27</u>
2.1.6. Справи щодо видачі обмежувальних приписів	<u>32</u>
2.1.7. Справи щодо інших сімейно-правових спорів.....	<u>34</u>
2.1.8. Справи щодо спадкових правовідносин.....	<u>36</u>
III. ПУБЛІКАЦІЇ У СФЕРІ ДІЯЛЬНОСТІ КОМІТЕТУ.....	<u>44</u>
3.1. Дисертації.....	<u>44</u>
3.2. Публікації, які не відносяться до розряду наукових.....	<u>44</u>

Відповідальний редактор Бюлетеня:
Бабенко Ю. С.

Редактори:
Анохіна Я.І., Белікова А.В., Бузанов Д.В.,
Водоп'ян Т.В., Дубчак Л.С., Попіка І. А.,
Семенова О.Г., Максименко О.О.,
Кухаренко О.О.

Контакти:
04070, м. Київ, вулиця Борисоглібська, 3, 5-й поверх

Комітет НААУ з питань сімейного права

Голова Комітету Гретченко Л. Л.

Електронна пошта: l.hretchenko@mail.unba.org.ua

I. НОВЕЛИ ЗАКОНОДАВСТВА

1.1. Закони та інші нормативно-правові акти

Закон України від 18.12.2025 №4744-IX «Про наставництво»

Цей Закон визначає правові та організаційні засади державної політики у сфері наставництва.

Повний текст Закону за посиланням:

<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4744-IX#Text>

Закон України від 05.11.2025 №4681-IX «Про внесення змін до деяких законів України щодо підтримки сімей з дітьми та створення умов, які сприяють поєднанню материнства (батьківства) з професійною діяльністю»

Повний текст Закону за посиланням:

<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4681-20#Text>

Постанова Кабінету Міністрів України від 31 грудня 2025 р. №1805

«Деякі питання надання державної допомоги сім'ям з дітьми»

Повний текст Постанови за посиланням:

<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1805-2025-%D0%BF#Text>

Постанова Кабінету Міністрів України від 19 листопада 2025 р. №1507

«Про утворення Національної ради з питань гарантування прав дитини»

Повний текст Постанови за посиланням:

<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1507-2025-%D0%BF#Text>

Постанова Кабінету Міністрів України від 19 листопада 2025 р. №1513

«Про затвердження Порядку реагування на випадки насильства та жорстокого поводження з дітьми»

Повний текст Постанови за посиланням:

<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1513-2025-%D0%BF#Text>

Постанова Кабінету Міністрів України від 8 жовтня 2025 р. №1282

«Про реалізацію експериментального проекту щодо проведення державної реєстрації розірвання шлюбу в електронній формі»

Повний текст Постанови за посиланням:

<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1282-2025-%D0%BF#Text>

1.2. Законопроекти

Проект Закону «Про внесення зміни до статті 14 Закону України «Про безоплатну правничу допомогу» щодо розширення переліку осіб, які мають право на безоплатну вторинну правничу допомогу»

Номер, дата реєстрації: 14098 від 03.10.2025.

Проект Закону «Про безоплатну правничу допомогу» щодо розширення переліку осіб, які мають право на безоплатну вторинну правничу допомогу» (далі – проект Закону) розроблено з метою забезпечення права осіб із числа дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, на безоплатну вторинну правничу допомогу.

Посилання для ознайомлення із законопроектом:

<https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/57500>

Проект Закону «Про внесення змін до Цивільного процесуального кодексу України щодо уточнення вимог до документів у справах про усиновлення»

Номер, дата реєстрації: 14106 від 08.10.2025.

Метою прийняття проекту Закону України «Про внесення змін до Цивільного процесуального кодексу України щодо уточнення вимог до документів у справах про усиновлення» (далі – проект акта) є удосконалення правового регулювання у сфері усиновлення дітей шляхом уніфікації та цифровізації вимог до документів, що подаються заявниками. Запропоновані зміни спрямовані на забезпечення достовірності та актуальності відомостей про стан здоров'я осіб, які виявили бажання усиновити дитину, за рахунок використання даних електронної системи охорони здоров'я, що унеможливує подання сфальсифікованих чи застарілих медичних довідок. Такий підхід дозволяє усунути дублювання документів і зменшити адміністративне навантаження на кандидатів в усиновлювачі, забезпечуючи водночас більш прозору й контрольовану перевірку відсутності підстав, визначених у статті 212 Сімейного кодексу України. Крім того, реалізація цього Закону сприятиме гармонізації процесуального законодавства з іншими нормативно-правовими актами, у яких регламентовано порядок проведення медичних оглядів кандидатів в усиновлювачі, та створить єдиний чіткий механізм взаємодії між судами, органами опіки та піклування і системою охорони здоров'я. У результаті очікується підвищення ефективності та прозорості процедур усиновлення, що відповідає найкращим інтересам дитини та державній політиці у сфері захисту прав дітей.

Посилання для ознайомлення із законопроектом:

<https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/57657>

Проект Закону «Про внесення змін до пункту «ж» частини третьої статті 56 Закону України «Про пенсійне забезпечення» щодо обчислення стажу роботи під час догляду непрацюючої матері за малолітніми дітьми у віці до шести років»

Номер, дата реєстрації: 14119 від 13.10.2025.

Мета законопроекту: забезпечити справедливе зарахування до стажу роботи періоду фактичного догляду за дитиною, яка за медичним висновком потребує постійного домашнього догляду, до досягнення такою дитиною шестирічного віку.

Посилання для ознайомлення із законопроектом:

<https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/57614>

Проект Закону «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо посилення відповідальності за вчинення злочинів щодо неповнолітніх осіб»

Номер, дата реєстрації: 14124 від 16.10.2025.

Законопроект розроблено з метою запобігання вчиненню тяжких та особливо тяжких злочинів щодо неповнолітніх осіб, шляхом посилення кримінальної відповідальності за вчинення таких діянь.

Посилання для ознайомлення із законопроектом:

<https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/57758>

Проект Закону «Про внесення змін до статті 38 Кодексу України про адміністративні правопорушення щодо збільшення строків накладання адміністративного стягнення за правопорушення щодо булінгу (цькування) учасника освітнього процесу»

Номер, дата реєстрації: 14127 від 17.10.2025.

Проект Закону має на меті збільшення строку накладання адміністративного стягнення до одного року з дня його вчинення за правопорушення, передбачені у статті 173-4 КУпАП щодо булінгу (цькування) учасника освітнього процесу.

Посилання для ознайомлення із законопроектом:

<https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/57683>

Проект Закону «Про внесення змін до статті 274 Цивільного процесуального кодексу України щодо встановлення неможливості розгляду справи про зменшення розміру аліментів у порядку спрощеного позовного провадження»

Номер, дата реєстрації: 14145 від 23.10.2025.

Метою законопроекту є врегулювання процедури розгляду справи про зменшення розміру у судовому порядку.

Посилання для ознайомлення із законопроектом:

<https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/58518>

Проект Закону «Про внесення змін до Закону України "Про охорону дитинства" щодо підтримки дітей, які постраждали внаслідок збройної агресії Російської Федерації проти України»

Номер, дата реєстрації: 14243 від 25.11.2025.

Метою законопроекту є врегулювання на законодавчому рівні питання отримання дитиною статусу дитини, яка постраждала внаслідок воєнних дій чи збройного конфлікту, незалежно від наявності у дитини статусу члена сім'ї загиблого (померлого) Захисника чи Захисниці України.

Посилання для ознайомлення із законопроектом:

<https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/58886>

Проект Закону «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення захисту прав малолітніх і неповнолітніх осіб, які мають право на призначення та отримання одноразової грошової допомоги»

Номер, дата реєстрації: 14248 від 26.11.2025.

Законопроект розроблено з метою посилення захисту прав дітей, зокрема права малолітніх та неповнолітніх осіб на отримання частини одноразової грошової допомоги.

Посилання для ознайомлення із законопроектом:

<https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/58813>

Проект Закону «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення виконання Україною Конвенції про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей»

Номер, дата реєстрації: 14252 від 26.11.2025.

Мета: створення законодавчих умов для ефективного виконання Україною міжнародних зобов'язань, взятих відповідно до Гаазької конвенції про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей 1980 року.

Посилання для ознайомлення із законопроектом:

<https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/58930>.

<https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/57500>.

Проект Закону «Про внесення зміни до статті 158 Сімейного кодексу України щодо деяких питань вирішення спору щодо участі батьків у вихованні дитини, яка перебуває за кордоном»

Номер, дата реєстрації: 14258 від 28.11.2025.

Законопроект спрямований на удосконалення норм Сімейного кодексу України щодо якнайкращого забезпечення інтересів дитини під час вирішення спору щодо участі батьків у вихованні дитини, яка перебуває за кордоном.

Посилання для ознайомлення із законопроектом:

<https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/58984>.

Проект Закону «Про внесення зміни до статті 190 Сімейного кодексу України щодо передачі нерухомого майна в рахунок аліментів»

Номер, дата реєстрації: 14336 від 26.12.2025.

Законопроект спрямований на удосконалення положень Сімейного кодексу України в частині передачі нерухомого майна в рахунок аліментів під час судового розгляду.

Посилання для ознайомлення із законопроектом:

<https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/59437>.

Проект Закону «Про внесення змін до статті 5 Закону України "Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування" щодо збереження права на соціальні гарантії дітей, позбавлених батьківського піклування, незалежно від формального оформлення відповідного статусу»

Номер, дата реєстрації: 14338 від 26.12.2025.

Метою законопроекту є збереження права на соціальні гарантії дітей, позбавлених батьківського піклування, незалежно від формального оформлення відповідного статусу.

Посилання для ознайомлення із законопроектом:

<https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/59434>.

Проект Закону «Про внесення змін до статті 23 Закону України «Про прикордонний контроль» щодо особливостей прикордонного контролю дітей»

Номер, дата реєстрації: 14349 від 30.12.2025.

Цим законопроектом пропонується надати право на пріоритет перед іншими особами на проходження передбачених у законодавстві видів контролю в пунктах пропуску через державний кордон України, додатково до вже існуючих категорій, дітям віком до двох років включно у супроводі матері, батька або осіб, які їх замінюють, баби, діда, брата, сестри.

Посилання для ознайомлення із законопроектом:

<https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/59424>.

II. СУДОВА ПРАКТИКА

6

2.1. Практика Верховного Суду

2.1.1. Справи щодо поділу майна подружжя

Постанова Верховного Суду від 27.10.2025 у справі №161/19647/23

У разі поділу спільної сумісної власності необхідно настільки, наскільки це можливо, встановити, для кого зі сторін спору майно, яке є предметом поділу, має більше значення, враховуючи різні обставини його набуття та використання сім'єю.

Згода відповідача на виплату грошової компенсації позивачеві, право власності якого на частку у праві спільної сумісної власності припиняється, не є обов'язковою.

1. Обставини справи

Позивач звернувся до суду з позовом, у якому просив: 1) визнати спільною сумісною власністю подружжя таке майно: житловий будинок, площею 260,2 кв. м, із господарськими будівлями; квартиру, загальною площею 70,1 кв. м; машиномісце, загальною площею 22 кв. м; нежитлове приміщення, загальною площею 72,2 кв. м; нежитлове приміщення, загальною площею 73,3 кв. м; автомобіль «Renault Kango», 2011 року випуску;

2) у порядку поділу майна визнати за ним право власності на квартиру, загальною площею 70,1 кв. м;

3) у порядку поділу майна визнати за ним право власності на машиномісце, загальною площею 22 кв. м;

4) у порядку поділу майна визнати за ним право власності на нежитлове приміщення, загальною площею 72,2 кв. м;

5) у порядку поділу майна визнати за ним право власності на нежитлове приміщення, загальною площею 73,3 кв. м.

6) у порядку поділу визнати за ОСОБА_3 право власності на таке майно:

- автомобіль «Renault Kango»;

- житловий будинок, площею 260,2 кв. м, із господарськими будівлями; та стягнути з відповідачки на його користь на відшкодування різниці вартості частки у спільному сумісному майні у сумі 72 930,50 гривні.

З метою збереження цілісності майна та недопущення повторних звернень до судів із позовами про реальний поділ в натурі та дотримання балансу між вартістю і сумою компенсації одному із подружжя просив суд провести поділ майна подружжя за запропонованим ним варіантом.

Відповідачка подала зустрічну позовну заяву, в якій просила про поділ майна в ідеальних частках, мотивуючи тим, що спірний житловий будинок технічно можливо розділити, виділивши сторонам відокремлені частини будинку із влаштуванням двох входів. Вказувала на те, що для збереження балансу інтересів співвласників на володіння майном слід провести реальний поділ житлового будинку.

Зазначала, що сторони не можуть досягти згоди щодо порядку поділу спірної квартири. Технічна можливість реального поділу квартири відсутня. Вважала за необхідне провести її поділ шляхом визнання за кожним із подружжя права на 1/2 частини квартири.

Заперечувала проти визнання за колишнім чоловіком права власності на нежитлове приміщення №7, право власності на яке зареєстровано за нею, та не заперечувала проти визнання за ним права власності на нежитлове приміщення №8, право власності на яке зареєстровано за останнім.

Також не заперечувала проти визнання за колишнім чоловіком права власності на машиномісце.

2. Рішення судів першої та апеляційної інстанцій

Рішенням суду першої інстанції первісний позов задоволено, у задоволенні зустрічного позову відмовлено. Судове рішення мотивоване тим, що склад та обсяг майна, яке є спільною сумісною власністю подружжя та підлягає поділу між ними, дозволяє суду здійснити його реальний поділ шляхом передачі кожному з подружжя окремих об'єктів нерухомого майна. Суд першої інстанції дійшов висновку про реальний поділ майна між подружжям у спосіб виділення кожному в натурі окремих видів (об'єктів) майна, який передбачає остаточне вирішення спору між сторонами, найменший розмір компенсації за різницю між вартістю ідеальної частки в майні, відсутність необхідності в додаткових витратах та зусиллях для організації добудов, переобладнань та влаштувань входів у разі поділу в натурі житлового будинку. Суд першої інстанції зазначив, що варіант поділу майна за зустрічним позовом потягне за собою необхідність подальших звернень із новими позовами, а також постійні конфлікти між буйшим подружжям, яке перебуває у несприятливих стосунках.

Постановою апеляційного суду рішення суду першої інстанції залишено без змін.

3. Позиція Верховного Суду та нормативно-правове обґрунтування

Не погоджуючись із рішеннями судів попередніх інстанцій, відповідачка звернулася до Верховного Суду з касаційною скаргою, мотивуючи, що суди попередніх інстанцій не врахували, що об'єкти права власності, які є спільною сумісною власністю сторін, мають різне цільове призначення; розподіляючи майно між подружжям, суди не врахували її доводи про поділ житлового будинку в натурі шляхом виділу кожному зі співвласників належної частки у натурі, не врахували можливості його реального поділу відповідно до висновку експерта. Також, на думку відповідача, суди залишили поза увагою її доводи про те, що вона є підприємцем та здійснює господарську діяльність із роздрібною торгівлі і нежитлове приміщення №7 їй необхідне для власної господарської діяльності. При цьому судом було застосовано лише один критерій – вартість спірного майна.

Верховний Суд касаційну скаргу залишив без задоволення, а рішення суду першої інстанції та постанову апеляційного суду без змін, зазначивши, що оскаржувані судові рішення відповідають вимогам закону й підстав для їх скасування немає.

На обґрунтування свого рішення зазначив, що якщо дружина та чоловік не домовилися про порядок поділу майна, спір може бути вирішений судом. Тобто суд має вирішити переданий на його розгляд спір про поділ спільної сумісної власності саме тоді, коли подружжя не домовилося про порядок такого поділу. Вирішення цього спору, зокрема щодо неподільної речі, не має зумовлювати у співвласників потребу після судового рішення домовлятися про порядок поділу цього ж майна, а саме про виплату одному з них компенсації іншим співвласником і про гарантії її отримання. Якщо одна зі сторін спору довірила його вирішення суду, відповідний конфлікт треба вичерпати внаслідок ухвалення судового рішення та його виконання надалі.

Поділ майна подружжя здійснюється таким чином: по-перше, визначається розмір часток дружини та чоловіка в праві спільної власності на майно; по-друге, здійснюється поділ майна в натурі відповідно до визначених часток. Неподільні речі присуджуються одному з подружжя, якщо інше не визначено домовленістю між ними.

У разі поділу спільної сумісної власності необхідно настільки, наскільки це можливо, встановити, для кого зі сторін спору майно, яке є предметом поділу, має більше значення, враховуючи різні обставини його набуття та використання сім'єю.

Згода відповідача на виплату грошової компенсації позивачеві, право власності якого на частку у праві спільної сумісної власності припиняється, не є обов'язковою. За змістом частини четвертої статті 71 СК України згода на отримання такої компенсації замість частки у праві спільної сумісної власності на майно при його поділі має надати той із подружжя, на чию користь таку компенсацію присуджує суд.

Вирішуючи спір, суд першої інстанції, з яким погодився апеляційний суд, врахував встановлений порядок користування спірним майном і правильно поділив спільне майно подружжя шляхом виділу у власність кожного з подружжя окремих об'єктів майна. Визначений судом першої інстанції спосіб поділу майна відповідає презумпції рівності часток кожного з подружжя, оскільки у результаті його поділу кожен із колишнього подружжя одержує у натурі таку кількість об'єктів нерухомого майна, вартість яких є максимально наближеною до розміру ідеальної частки у спільному майні. При цьому, оскільки частка відповідачки є більшою від ідеальної долі на 72 930,50 грн, тому суд першої інстанції, з яким погодився апеляційний суд, одночасно з проведенням поділом правильно стягнув з відповідачки на користь позивача зазначену суму грошової компенсації за відхилення від рівності часток подружжя.

Доводи касаційної скарги про те, що суди попередніх інстанцій помилково не врахували запропонований у зустрічній позовній заяві варіант поділу майна, за яким вартість компенсації є меншою, а поділ передбачає передачу кожній стороні у власність майно, яке є різним за призначенням та відповідає вартісному та кількісному значенню, колегія суддів відхиляє, оскільки поділ спірного майна, за яким одному і другому з подружжя виділяються окремі об'єкти майна з певною компенсацією, є найбільш прийнятним у цьому випадку, позаяк вирішує спір по суті і забезпечує кожному з подружжя можливість володіння і користування окремим, а не спільним майном.

Детальніше з текстом постанови можна ознайомитися в Єдиному державному реєстрі судових рішень за посиланням: <https://revestr.court.gov.ua/Review/131357674>.

Постанова Верховного Суду від 23.12.2025 у справі №459/3481/23

Чоловік, подарувавши дружині 1/2 частки квартири, у такий спосіб розпорядився своєю часткою в спільному майні подружжя. Водночас інша 1/2 квартири, як частка в спільному майні подружжя, належить їй на підставі статей 60, 70 Сімейного кодексу України з моменту набуття вказаного житлового приміщення у власність під час шлюбу. Таким чином, остання у встановленому у законі порядку набула у власність спірну квартиру загалом.

Разом з тим, встановивши, що чоловік без згоди дружини відчужив третій особі належний їм на праві спільної сумісної власності транспортний засіб OPEL FRONTERA 1999 року випуску, з нього на користь дружини підлягає стягненню грошова компенсація ринкової вартості 1/2 частини даного транспортного засобу в розмірі 129 500,00 гривні.

1. Обставини справи

Позивач звернувся до суду з позовом, у якому просив припинити право власності колишньої дружини на 1/2 частки квартири; визнати за ним право власності на вказану квартиру загалом; стягнути з нього на користь колишньої дружини 140 000,00 грн грошової компенсації в рахунок припинення права спільної часткової власності на 1/2 частки зазначеної квартири. Позовні вимоги обґрунтовував тим, що під час шлюбу ним особисто було придбано квартиру, для купівлі якої він взяв кредит у банку під іпотеку нерухомого майна, який надалі виплачував за власні кошти. Пізніше на підставі договору дарування він подарував 1/2 частини цієї квартири дружині.

Ураховуючи, що згідно зі звітом про оцінку майна ринкова вартість 1/2 частки квартири становить 290 000,42 грн, а у свій час за домовленістю з відповідачкою у період з 2020 року по 2021 рік він вже перерахував їй грошові кошти в сумі 150 000,00 грн, вважає, що грошова компенсація за належну відповідачці 1/2 частки в квартирі має становити 140 000,00 гривні.

Відповідачка подала до суду зустрічну позовну заяву до позивача, в якій просила в порядку поділу спільного майна подружжя визнати за нею право власності на 1/2 частки квартири; на 1/2 частки гаражу; на 1/2 частини земельної ділянки за тією ж адресою; стягнути з чоловіка грошову компенсацію вартості 1/2 частки автомобіля OPEL FRONTERA, 1999 року випуску, у розмірі 129 500,00 гривні. Вважає, що все вищевказане майно належить до об'єктів права спільної сумісної власності подружжя, тому вона має право на 1/2 частки у вказаному майні, а оскільки автомобіль відповідач продав, то вона має право на грошову компенсацію вартості 1/2 частки автомобіля.

2. Рішення судів першої та апеляційної інстанцій

Рішенням суду першої інстанції у задоволенні первісного позову про припинення права власності на частку квартири з виплатою грошової компенсації відмовлено. Позовні вимоги за зустрічним позовом про поділ спільного майна подружжя задоволено.

Постановою апеляційного суду рішення суду першої інстанції залишено без змін.

Судові рішення судів попередніх інстанцій мотивовані тим, що, оскільки право власності на спірне нерухоме майно було набуто сторонами у справі під час перебування у зареєстрованому шлюбі та за спільні кошти, то вказане майно є спільною сумісною власністю подружжя та підлягає поділу між ними в рівних частинах. Жодних доказів про придбання майна саме за особисті кошти чоловіка судам не надано. Іпотечний кредит було повернуто банку під час перебування сторін у шлюбі.

3. Позиція Верховного Суду та нормативно-правове обґрунтування

Не погоджуючись із рішеннями судів попередніх інстанцій, позивач звернувся до Верховного Суду з касаційною скаргою на вказані судові рішення, у якій просить їх скасувати в частині вирішення позовних вимог дружини про визнання за нею права власності на 1/2 частки спірної квартири та ухвалити нове рішення, яким відмовити дружині в задоволенні позову в цій частині; змінити рішення суду першої інстанції та постанову апеляційного суду в частині стягнення з чоловіка на користь дружини компенсації вартості 1/2 частки автомобіля у розмірі 129 500,00 грн, стягнувши з чоловіка на користь дружини компенсацію у розмірі 8500,00 гривні.

Верховний Суд касаційну скаргу залишив без задоволення, а рішення судів попередніх інстанцій без змін.

На обґрунтування свого рішення зазначив, що дружина та чоловік мають право на укладення між собою усіх договорів, які не заборонені законом, як щодо майна, що є їхньою особистою приватною власністю, так і щодо майна, яке є об'єктом права спільної сумісної власності подружжя.

Договір про відчуження одним із подружжя на користь другого з подружжя своєї частки у праві спільної сумісної власності подружжя може бути укладений без виділу цієї частки.

У разі коли під час розгляду вимог про поділ спільного сумісного майна подружжя буде встановлено, що один із них здійснив його відчуження чи використав його на свій розсуд проти волі іншого з подружжя і не в інтересах сім'ї чи не на її потреби або приховав його, таке майно або його вартість враховується при поділі.

Вартість майна, що підлягає поділу, визначається з огляду на дійсну його вартість на час розгляду справи. У разі відчуження майна одним із подружжя проти волі іншого з подружжя та у зв'язку із цим – неможливості встановлення його дійсної (ринкової) вартості визначенню підлягає ринкова вартість подібного за своїми якостями (технічними характеристиками) майна на час розгляду справи. Такий підхід є гарантією справедливої сатисфакції особі у зв'язку з припиненням її права на спільне майно.

Встановивши, що квартира та автомобіль OPEL FRONTERA, 1999 року випуску, набуті сторонами у справі у період шлюбу, доказів придбання спірного майна за особисті кошти чоловік не надав, суд першої інстанції, з висновками якого погодився і суд апеляційної інстанції, дійшов обґрунтованого висновку, що спірне майно є об'єктом спільної сумісної власності, частки подружжя в якому є рівними.

При цьому суди правильно прийняли до уваги, що отриманий іпотечний кредит було повернуто банку під час перебування сторін у шлюбі.

Також суди підставно врахували, що під час перебування сторін у шлюбі, чоловік подарував 1/2 частини спірної квартири своїй на підставі договору дарування, що повною мірою відповідає приписам статті 64 СК України і в контексті норми цієї статті свідчить про те, що, укладаючи такий договір, чоловік подарував дружині свою частку в квартирі, тому інша 1/2 частини квартири належить на праві власності дружині як частка у спільній сумісній власності подружжя. Таким чином, остання у встановленому у законі порядку набула у власність спірну квартиру загалом.

Разом з тим доводи касаційної скарги про те, що стягненню підлягає компенсація вартості спірного автомобіля саме в розмірі 8 500,00 грн, оскільки цей автомобіль було продано за 17 000,00 грн, є безпідставними, адже така вартість вочевидь не відповідає ринковій. При цьому, як встановлено судами попередніх інстанцій, чоловік не надав жодного доказу про ринкову вартість автомобіля станом на час розгляду справи, не спростувавши доводи дружини щодо визначення розміру компенсації половини вартості транспортного засобу.

Детальніше з текстом постанови можна ознайомитися в Єдиному державному реєстрі судових рішень за посиланням: <https://revestr.court.gov.ua/Review/132997342>.

Постанова Верховного Суду від 12.11.2025 у справі №459/1027/23

Перебування сторін у зареєстрованому шлюбі на час виникнення правовідносин щодо позики саме собою не є безумовною підставою для покладення на іншого з подружжя, який не був позичальником за договором позики, у солідарному порядку обов'язків, визначених у договорі позики щодо повернення суми боргу, оскільки за таких умов підлягає доведенню укладення договору в інтересах сім'ї та використання отриманих у позику коштів в інтересах сім'ї.

Умовою належності того майна, яке одержане за договором, укладеним одним із подружжя, до об'єктів спільної сумісної власності подружжя є визначена в законі мета укладення договору – інтереси сім'ї, а не особисті, не пов'язані із сім'єю інтереси одного з подружжя.

1. Обставини справи

Позивачка звернулася до суду з позовом, у якому просила визнати кошти, позичені її колишнім чоловіком, спільним майном подружжя та стягнути грошові кошти з останнього. Позовні вимоги обґрунтувала тим, що в період шлюбу її чоловік позичив третій особі 67 000 дол. США на підставі договору позики, на укладення якого вона надала нотаріально посвідчену згоду.

Позивач зазначала, що третя особа виконав зобов'язання за договором позики та повернув її чоловіку отримані в позику грошові кошти. Оскільки кошти були повернуті її чоловіку в період розгляду судом справи про розірвання шлюбу, просить стягнути з колишнього чоловіка на її користь грошові кошти в сумі 1 313 535 грн, що еквівалентно 33 500 дол. США згідно з комерційним курсом АТ «Кредобанк» станом на дату виконання зобов'язання, зазначену в договорі позики.

2. Рішення судів першої та апеляційної інстанцій

Рішенням суду першої інстанції позов задоволено, визнано спільним майном подружжя грошові кошти в сумі 67 000 дол. США; стягнуто з відповідача на користь позивачки грошові кошти у сумі 33 500 дол. США.

Рішення міського суду мотивовано тим, що відповідач не спростував належними та допустимими доказами презумпцію спільності майна подружжя щодо грошових коштів, що підтверджено, зокрема, пунктом 5 договору позики та заявою позивачки про надання згоди на його укладення. При цьому відповідач усвідомлював, що грошові кошти, які він надає в борг третій особі, є спільним майном подружжя, та не вказав у договорі, що ці кошти є його особистою приватною власністю.

За результатами дослідження доказів у справі, з огляду на час повернення коштів за договором позики, дату подання заяви про розірвання шлюбу та фактичне припинення шлюбних відносин сторін суд вказав про недоведеність того, що спірні кошти після їх повернення відповідачу були використані в інтересах сім'ї.

Постановою апеляційного суду апеляційну скаргу відповідача залишено без задоволення, а рішення міського суду залишено без змін.

3. Позиція Верховного Суду та нормативно-правове обґрунтування

Не погоджуючись із рішеннями судів попередніх інстанцій, відповідач звернулася до Верховного Суду з касаційною скаргою, у якій, посиляючись на неправильне застосування судами норм матеріального права, порушення норм процесуального права, просить рішення суду першої інстанції та постанову апеляційного скасувати та передати справу на новий розгляд до суду першої інстанції.

Касаційна скарга відповідача мотивована тим, що суди попередніх не звернули увагу, що позивачкою обраний неналежний спосіб захисту в частині визнання майна, яке є предметом спору, спільною сумісною власністю подружжя. Крім того, у провадженні судів перебувають інші спори між сторонами про поділ майна подружжя, проте суд першої інстанції безпідставно відхилив клопотання відповідача про зупинення провадження у розглядуваній справі до вирішення інших пов'язаних справ.

При цьому вважає, що наявними у справі доказами підтверджено, що відповідач був і залишається одноособовим власником коштів, які він отримав до шлюбу і під час шлюбу у спадок, а надалі передав у позику. Однак обставини, які виключають належність спірного майна до спільної сумісної власності, судами не досліджувалися.

Наголошує, що суди припустилися помилки під час визначення валюти боргу і валюти платежу за договором позики, а отже, і валюти, визначеної до стягнення у рішенні суду.

Підставою касаційного оскарження судових рішень заявник зазначає неправильне застосування судами норм матеріального права та порушення норм процесуального права, а саме застосування норм права без урахування висновків, викладених у постановах Великої Палати Верховного Суду від 03 липня 2019 року у справі №554/8023/15-ц, від 22 вересня 2020 року у справі №910/3009/18, від 19 січня 2021 року у справі №916/1415/19, від 26 січня 2021 року у справі №522/1528/15-ц, від 08 лютого 2022 року у справі №209/3085/20, від 23 січня 2024 року у справі №523/14489/15-ц, від 10 квітня 2024 року у справі №760/20948/16-ц, у постановах Верховного Суду у складі Об'єднаної палати Касаційного цивільного суду від 06 листопада 2023 року у справі №707/2516/18, від 24 червня 2024 року у справі №554/7669/21, у постановах Верховного Суду від 30 вересня 2019 року у справі №755/9348/15-ц, від 27 жовтня 2021 року у справі №755/12930/17, від 08 травня 2023 року у справі №753/1902/21, від 14 червня 2023 року у справі №487/8897/21, від 14 лютого 2024 року у справі №521/20001/20 (пункт 1 частини другої статті 389 ЦПК України).

Залишаючи касаційну скаргу без задоволення, а оскаржувані судові рішення без змін колегія суддів зазначає, що доводи касаційної скарги висновки судів попередніх інстанцій не спростують, на законність та обґрунтованість його судових рішень не впливають.

У справі, яка переглядається, суди встановили, що відповідач, під час перебування у шлюбі з позивачкою, надав у позику третій особі 67 000 дол. США.

Дружина позикодавця, яка є позивачкою у цій справі, надала письмову, нотаріально посвідчену згоду своєму чоловіку на передачу в позику грошових коштів, вказавши у заяві, зокрема, що договір укладається в інтересах сім'ї і не порушує права членів сім'ї. Також суди встановили, що під час перебування сторін у шлюбі, проте після подання заяви про розірвання шлюбу та припинення фактичних шлюбних відносин, третя особа повернув відповідачу позичені грошові кошти в розмірі 67 000 дол. США. Спірні правовідносини стосуються наявності у позивачки права на частину отриманих відповідачем від позичальника грошових коштів в розмірі 67 000 дол. США.

До складу майна, що підлягає поділу, включається спільне майно подружжя, наявне у нього на час розгляду справи, зокрема, яке перебуває в третіх осіб. Під час поділу майна враховуються також борги подружжя та правовідносини за зобов'язаннями, що виникли в інтересах сім'ї (див. постанову Верховного Суду в складі Об'єднаної палати Касаційного цивільного суду від 12 червня 2023 року в справі №712/8602/19, постанову Верховного Суду від 06 листопада 2024 року в справі №405/1459/20).

Умовою належності того майна, яке одержане за договором, укладеним одним із подружжя, до об'єктів спільної сумісної власності подружжя є визначена у законі мета укладення договору – інтереси сім'ї, а не особисті, не пов'язані із сім'єю інтереси одного з подружжя.

Колегія суддів також зазначає, що перебування сторін у зареєстрованому шлюбі на час виникнення правовідносин щодо позики саме собою не є безумовною підставою для покладення на іншого з подружжя, який не був позичальником за договором позики, у солідарному порядку обов'язків, визначених у договорі позики щодо повернення суми боргу, оскільки за таких умов підлягає доведенню укладення договору в інтересах сім'ї та використання отриманих у позику коштів в інтересах сім'ї (див. постанови Верховного Суду від 02 листопада 2022 року у справі №754/6033/18, від 28 червня 2023 року у справі №712/13196/21, від 27 березня 2024 року у справі №359/950/16, від 14 листопада 2024 року у справі №727/1140/21).

Вирішуючи спір, суд першої інстанції, з висновком якого погодився апеляційний суд, надавши в межах своєї компетенції оцінку наявним у справі доказам, дійшов висновку, що презумпція спільності майна подружжя щодо переданих за договором позики грошових коштів відповідачем не спростована. При цьому відповідачем не доведено, що він позичив свої особисті кошти.

Докази, надані відповідачем на підтвердження заперечень проти позову, суди вважали такими, що не спростовують презумпцію спільності спірного майна подружжя (грошових коштів, переданих у позику). Доводи касаційної скарги, в цій частині спрямовані на переоцінку доказів Верховним Судом, підлягають відхиленню, оскільки встановлення обставин справи, дослідження та оцінка доказів є прерогативою судів першої та апеляційної інстанції. Суд касаційної інстанції не наділений повноваженнями втручатися в оцінку доказів (постанова Великої Палати Верховного Суду від 16 січня 2019 року у справі №373/2054/16-ц).

Колегія суддів зазначає, що у випадку, якщо у процесі виконання рішення суду в учасників справи, або виконавця виникне об'єктивна потреба у його роз'ясненні, зокрема щодо застосовного курсу національної валюти України до долара США, вони не позбавлені права звернутися до суду першої інстанції із заявою, передбаченою у статті 271 ЦПК України.

Відмовляючи у задоволенні клопотання відповідача про зупинення провадження у справі до вирішення іншої справи щодо поділу майна подружжя, суд першої інстанції правильно врахував, що спірні у цій справі кошти не є предметом спору у справі, яка перебуває у провадженні Сокальського районного суду Львівської області.

Щодо способів захисту, то за обставин, встановлених у конкретній справі, оскільки судами правильно по суті вирішений заявлений позивачкою спір, колегія суддів не вбачає підстав для скасування оскаржених судових рішень з формальних міркувань, які не вплинуть на результат справи для жодної зі сторін.

Детальніше з текстом постанови можна ознайомитися в Єдиному державному реєстрі судових рішень за посиланням: <https://revestr.court.gov.ua/Review/131791812>.

2.1.2. Справи щодо стягнення аліментів

Постанова Верховного Суду від 15.10.2025 у справі №686/28590/23

Парламент встановив у ст. 192 СК України ті обставини, які враховуються для збільшення розміру аліментів. Такі обставини є оціночними: в кожному конкретному випадку суд з урахуванням судового розсуду повинен навести, які саме обставини змінилися, і чому визначений розмір є необхідним і достатнім. Завдання розсуду полягає в тому, щоб знайти справедливу рівновагу між інтересами дитини та можливостями платника.

Конструкція «необхідний і достатній розмір аліментів» охоплює не лише фізичне утримання, а й забезпечення соціального та інтелектуального розвитку дитини з огляду на рівень життя, який вона мала б за спільного проживання батьків.

Застосування конструкції судового розсуду вимагає від суду пояснення, які обставини враховані судом за збільшення розміру аліментів і як розмір узгоджується з інтересами дитини. Суд може враховувати поведінку платника, зокрема ухилення від сплати, приховування доходів, відчуження майна на шкоду дитині, як обставини, що свідчать про недоброросівність.

1. Обставини справи

У жовтні 2023 року позивачка звернулася до суду з позовом до відповідача про зміну способу стягнення аліментів на утримання дитини.

Позовна заява мотивована тим, що сторони перебували в зареєстрованому шлюбі з липня 2013 року по квітень 2019 року. У шлюбі в них народилася дочка, яка проживає з позивачкою та перебуває на її утриманні.

Судовим наказом від 14.01.2019 з відповідача стягнуто на користь позивачки аліменти на утримання дочки в розмірі 1/4 частини з усіх видів його заробітку (доходу) щомісяця, але не менше 50% прожиткового мінімуму для дитини відповідного віку, але не більше десяти прожиткових мінімумів на дитину відповідного віку, починаючи з 12.12.2018 до досягнення нею повноліття.

18.02.2019 відкрито виконавче провадження з примусового виконання цього судового наказу. За період з лютого 2019 року по червень 2023 року відповідачем сплачено аліменти на утримання дитини в сумі 223 110,75 гривні.

На обґрунтування позову позивачка вказувала, що коштів, визначених судовим наказом на утримання дитини, недостатньо для її належного утримання та забезпечення належного фізичного, духовного, морального і соціального розвитку. У зв'язку із військовим станом також зросли витрати на утримання дитини та ціни на предмети першої необхідності для забезпечення нормального розвитку доньки.

На час звернення до суду з позовом відповідач офіційно не працює, однак має мінімальний, але завжди великий дохід, тому позивачка вважала, що існує необхідність у зміні способу стягнення аліментів в твердій грошовій сумі до досягнення дитиною повноліття в розмірі 201 739,00 грн щомісяця з наступною індексацією.

На час винесення судового наказу судом не досліджувався майновий стан і платоспроможність відповідача, а також потреби дитини.

Відповідач у 2019 – 2020 роках працював завідувачем сектору організації оперативно-розшукової діяльності ГУ ДФС у Хмельницькій області, з травня 2021 року – головним ревизором-інспектором відділу з питань запобігання та виявлення корупції ГУ ДПС у Хмельницькій області. Згідно зі щорічними деклараціями відповідача за 2019 – 2020 роки його середньомісячна заробітна плата становила 20 985,00 гривні.

Відповідно до відповіді Головного управління ДПС у Хмельницькій області від 11.07.2023 за період травень – грудень 2021 року відповідач отримав 200 031,52 грн, що в середньому становить 25 003,94 грн щомісяця.

Проте, крім заробітної плати, він набуває активи, вартість яких значно перевищує його законні доходи. Із цих сум відповідач не сплачує аліменти, вочевидь умисно їх приховуючи.

Позивачка вважала, що підставами для збільшення розміру аліментів на утримання дитини є значне покращення матеріального становища відповідача з часу ухвалення рішення про стягнення аліментів. Відповідач несе значні витрати, що значно перевищують десятикратний розмір прожиткового мінімуму для працездатної особи на придбання великої кількості нерухомого та рухомого майна, на благодійність, на відвідування спортклубу. Відповідач отримує доходи від підприємницької діяльності, має заощадження на банківських рахунках, несе значні витрати на відпочинок в Україні та за кордоном, при цьому обирає відпочинок класу преміум-люкс, починаючи з 2019 року по теперішній час.

Відповідач має у власності нерухоме майно, набуто у 2020 році, транспортний засіб Volkswagen Touareg та сім земельних ділянок, придбаних у 2021 році. На вказаних земельних ділянках розташовані склади пиломатеріалів та здійснюється підприємницька діяльність ТОВ «Торговий будинок Дерева».

Відповідач є фактичним власником та вигодонабувачем торгових підприємств ТОВ «Торговий будинок Дерева» і мережі магазинів будівельних матеріалів та побутової хімії, хоча вимушено як державний службовець оформив свій бізнес на інших осіб.

Витрати відповідача з січня 2019 року до часу звернення до суду з позовом значно перевищують десятикратний розмір прожиткового мінімуму для працездатної особи та свідчать про покращення його матеріального стану.

Водночас витрати на утримання дитини значно зросли. У зв'язку з повномасштабною агресією РФ проти України позивачка з дитиною перебувають в Австрії задля безпеки дитини. Упродовж липня – вересня 2023 року позивачка понесла витрати на забезпечення належного утримання дитини, її гармонійного розвитку в сумі 825 369,63 гривні.

Враховуючи матеріальне становище відповідача і той факт, що він має постійний та стабільний прибуток, отримує регулярний дохід, який повністю витрачає на свої потреби, матеріальну допомогу в належному розмірі на утримання дитини не надає, позивачка просила:

змінити спосіб стягнення аліментів, що стягуються на утримання дочки за судовим наказом від 14.01.2019 у справі №686/29715/18 в розмірі 1/4 частки з усіх видів його заробітку (доходу), але не менше 50% прожиткового мінімуму для дитини відповідного віку;

стягнути з відповідача на користь позивачки аліменти на утримання неповнолітньої дочки у твердій грошовій сумі у розмірі 201 739 грн щомісяця з врахуванням індексації, починаючи з дати пред'явлення позову до досягнення дитиною повноліття;

допустити негайне виконання судового рішення в межах суми місячного платежу.

відкликати судовий наказ від 14.01.2019 у справі №686/29715/18; судові витрати стягнути з відповідача.

2. Рішення судів першої та апеляційної інстанцій

Рішенням суду першої інстанції від 21.10.2024 позов задоволено частково: змінено спосіб стягуваних аліментів на стягнення їх у твердій грошовій сумі в розмірі 10 000 грн на дитину щомісяця до досягнення нею повноліття, з врахуванням індексації на час їх виплати з дня набрання рішенням законної сили; у задоволенні інших позовних вимог відмовлено; вирішено питання про розподіл судових витрат.

На обґрунтування рішення суд вказав, що вважає доведеним, що відповідач є працездатним, на обліку в центрі зайнятості не перебуває, має дохід, позивач отримує аліменти на утримання дитини в мінімальному розмірі, а дитина має право на утримання від батька – аліменти, розмір яких визначений законом в одній четвертій частині заробітку доходу батька дитини. Частка заробітку (доходу) матері, батька, яка буде стягуватися як аліменти на дитину, визначається судом (ст. 183 СК України).

Право вимагати заміни розміру аліментів шляхом зміни способу присудження аліментів не може заперечуватися, адже можливість способу присудження аліментів з огляду на мінливість життєвих обставин, зазначених у ст.ст. 182 – 184 СК України не може обмежуватися разовим її здійсненням.

З огляду на відсутність імперативної заборони змінювати розмір аліментів шляхом зміни способу їх присудження за положеннями ст. 192 СК України зміна розміру аліментів може мати під собою зміну способу їх присудження (зміна розміру аліментів, стягнутих за рішенням суду у частці від заробітку (доходу) матері, батька дитини, на розмір аліментів, визначений у певній твердій грошовій сумі, та навпаки). Тому з урахуванням викладених обставин суд зробив висновок про необхідність зміни способу стягнення аліментів з частки від доходу відповідача на тверду грошову суму щомісяця на утримання дитини, з урахуванням індексу інфляції на час їх виплати.

Під час визначення розміру аліментів суд вказав, що враховує стан здоров'я, матеріальне становище дитини, її вік та матеріальне становище платника аліментів. Тому суд вважав, що слід змінити спосіб присуджених аліментів та стягнути надалі з відповідача аліменти на утримання дитини в розмірі 10 000 грн щомісяця з часу набрання рішення законної сили. Такий розмір аліментів буде відповідати закону і не порушує прав і законних інтересів відповідача. У задоволенні інших позовних вимог суд відмовив за недоведеністю.

Постановою апеляційного суду від 24.02.2025 апеляційні скарги сторін задоволено частково.

Постанова апеляційного суду мотивована тим, що:

задовольняючи частково позов, суд першої інстанції виходив з наявності підстав для зміни способу стягнення аліментів з відповідача на користь позивачки на утримання дитини. З урахуванням матеріального становища дитини, а також матеріального становища відповідача, який, звільнившись з державної служби, є працездатним, проте офіційно не працює, на обліку в центрі зайнятості не перебуває, має дохід і несе значні витрати, слід стягнути з нього на утримання дитини аліменти в твердій грошовій сумі 10 000 грн щомісяця з урахуванням індексу інфляції, що є необхідним і достатнім для забезпечення належного розвитку дитини. В іншій частині позову відмовлено за недоведеністю;

доводи апеляційних скарг про помилковість цих висновків суду є безпідставними;

у заявленому позові позивачка шляхом зміни способу стягнення аліментів заявила про збільшення розміру аліментів на дитину;

за змістом ст.ст. 184, 192 СК України зміна розміру аліментів може мати під собою й зміну способу їх присудження. Під час розгляду позовів, заявлених із зазначених підстав, застосовують підлягає не тільки ст. 192 СК України, але й інші норми, що врегульовують обов'язок батьків утримувати своїх дітей (ст.ст 182, 183, 184 СК України).

На обґрунтування цього позову позивачка посилялася на поліпшення матеріального стану відповідача, а також на збільшення своїх витрат на утримання дитини. Обговорюючи доводи апеляційних скарг щодо матеріального стану відповідача, апеляційний суд врахував, що в матеріалах справи відсутні достатні та допустимі докази (витяги з Державного Реєстру юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців тощо), що відповідач є учасником, засновником чи кінцевим бенефіціаром юридичної особи (юридичних осіб). Факт реєстрації відповідачем торгової марки, яка використовується магазинами будівельних матеріалів та побутової хімії, не доводить належність йому на праві власності цих магазинів та отримання прибутку від їх діяльності. Подані стороною позивача вкопіївання з картографічної основи Державного земельного кадастру, а також скріншоти з сервісу Googl Earth, Googl Maps не є достатніми доказами ведення підприємницької діяльності відповідачем на території своєї земельної ділянки. Разом з тим дані декларацій майнового стану відповідача за 2018 – 2021, 2023 роки об'єктивно підтверджують поліпшення матеріального стану відповідача з часу видачі судового наказу про стягнення з відповідача аліментів на дитину.

З врахуванням наведених обставин апеляційний суд погодився з висновком суду першої інстанції, що відповідач є працездатним, несе значні витрати на ресторани комплекси та готелі, відпочинок в межах України та за кордоном, обслуговування транспортних засобів, набув низку об'єктів нерухомого та рухомого майна, що свідчить про поліпшення його матеріального стану з часу видачі судового наказу про стягнення з відповідача аліментів на дитину.

Обговорюючи доводи апеляційної скарги позивачки про визначення аліментів у недостатньому розмірі і наявність підстав для визначення аліментів у заявленій сумі 201 739 грн, апеляційний суд зробив висновок, що доводи апеляційної скарги позивачки про те, що витрати на дитину становлять не менш як 450 000 грн на місяць, не ґрунтуються на достатніх та допустимих доказах. При цьому у справі відсутні дані щодо доходів та витрат позивачки на час ухвалення судового наказу про стягнення з відповідача аліментів на дитину (січень 2019 року) – позивачка не обґрунтувала саме збільшення своїх витрат на дитину з часу ухвалення судового наказу про стягнення з відповідача аліментів на дитину і не надала відповідних доказів щодо попередніх витрат на дитину. Об'єктивно у неї додалися витрати на оренду житла у зв'язку з виїздом з донькою у м. Відень. На засіданні апеляційного суду позивачка ствердила, що всі заявлені витрати сплачено нею з власних доходів, вона є підприємцем і працює у сфері бізнес-консалтингу. Судом першої інстанції з пояснень позивачки встановлено, що її середньомісячний зарібок становить 5000 – 6000 євро. З врахуванням наведеного апеляційний суд погоджується з висновком суду першої інстанції про недоведеність позивачкою заявленого розміру аліментів на утримання дитини у сумі 201 739 грн, оскільки матеріали справи не містять доказів необхідності надання утримання дитині відповідачем як одним з батьків саме у такому розмірі.

Доводи позивачки про наявність у відповідача численного нерухомого майна, значних доходів та витрат, що підтверджує його фінансову спроможність надавати більше забезпечення дитині, апеляційний суд відхилив, оскільки відповідно до ч. 2 ст. 182 СК України розмір аліментів повинен бути необхідним та достатнім для забезпечення гармонійного розвитку дитини. Визначений судом розмір аліментів на утримання доньки сторін перевищує мінімальний гарантований розмір аліментів на одну дитину у декілька разів та з врахуванням обов'язку та спроможності матері утримувати дитину є достатнім.

Апеляційний суд прийняв рішення щодо розподілу судових витрат.

Не погодившись із рішеннями судів першої та апеляційної інстанцій, позивачка оскаржила їх в касаційному порядку.

3. Позиція Верховного Суду та нормативно-правове обґрунтування

Батько(и) або інші особи, які виховують дитину, несуть основну відповідальність за забезпечення в межах своїх здібностей і фінансових можливостей умов життя, необхідних для розвитку дитини (ч. 2 ст. 27 Конвенції ООН про права дитини від 20.11.1989).

Касаційний суд вже зазначав, що:

правові норми самі собою не можуть створювати суб'єктивних прав та обов'язків, оскільки необхідна наявність саме юридичного факту. Зміна законодавцем мінімального розміру аліментів, які підлягають стягненню з платника аліментів на одну дитину, не є підставою для зміни розміру аліментів відповідно до статті 192 СК України;

Законом України від 03.07.2018 №2475-VIII частину першу ст. 71 Закону України «Про виконавче провадження» доповнено абзацом другим, яким передбачено, що виконавець стягує з боржника аліменти у розмірі, визначеному у виконавчому документі, але не менше мінімального гарантованого розміру, передбаченого у СК України. Тобто у законодавстві передбачений механізм, який надає можливість забезпечити виплату аліментів у розмірі не нижче мінімального гарантованого розміру, передбаченого у СК України навіть за наявності постановлених раніше судових рішень про стягнення аліментів у розмірі, нижчому ніж мінімальний гарантований розмір аліментів, встановлений у законі на час стягнення.

Розмір аліментів має бути необхідним та достатнім для забезпечення гармонійного розвитку дитини. Мінімальний гарантований розмір аліментів на одну дитину не може бути меншим, ніж 50 відсотків прожиткового мінімуму для дитини відповідного віку (чч. 1, 2 ст. 182 СК України).

Касаційний суд звернув увагу, що:

враховуючи зміст статей 181, 192 СК України, розмір аліментів, визначений рішенням суду, не вважається незмінним. Таким чином, у зв'язку зі значним покращенням матеріального становища платника аліментів один із батьків дитини може подати до суду заяву про збільшення розміру аліментів. Значне погіршення матеріального становища платника аліментів може бути підставою для його вимоги про зменшення розміру аліментів;

якщо суд встановить, що матеріальне становище платника аліментів, дозволяє йому утримувати дитину, він може збільшити розмір аліментів (частку заробітку (доходу), яка буде стягуватися як аліменти на дитину), що підлягає стягненню з платника аліментів. Свідченням зміни матеріального становища платника аліментів є зміна доходів, витрат, активів тощо. Таким чином, одержувач аліментів може звернутися до суду з позовом про збільшення розміру аліментів на дитину, якщо погіршилося його матеріальне становище, сімейний стан чи стан його здоров'я або ж покращилося матеріальне становище, сімейний стан чи стан здоров'я платника аліментів.

Касаційний суд зауважив, що:

парламент встановив у ст. 192 СК України ті обставини, які враховуються для збільшення розміру аліментів. Такі обставини є оціночними. Тобто в кожному конкретному випадку суд з врахуванням судового розсуду повинен навести, які саме обставини змінилися і чому визначений розмір є необхідним і достатнім. Завдання розсуду полягає в тому, щоб знайти справедливу рівновагу між інтересами дитини та можливостями платника;

конструкція «необхідний і достатній розмір аліментів» охоплює не лише фізичне утримання, а й забезпечення соціального та інтелектуального розвитку дитини з огляду на рівень життя, який вона мала б за спільного проживання батьків;

застосування конструкції судового розсуду вимагає від суду пояснення, які обставини враховані судом під час збільшення розміру аліментів і як розмір узгоджується з інтересами дитини. Суд може враховувати поведінку платника, зокрема ухилення від сплати, приховування доходів, відчуження майна на шкоду дитині, як обставини, що свідчать про недобросовісність.

Суд допускає негайне виконання рішень у справах про стягнення аліментів – у межах суми платежу за один місяць (п. 1 ч. 1 ст. 430 ЦПК України).

Справи про стягнення аліментів є родовою конструкцією, яка охоплює не лише позов про стягнення аліментів, але й позов про збільшення їх розміру.

У справі, яка переглядається, апеляційний суд не звернув увагу, що:

у ст. 192 СК України передбачено ті обставини, які враховуються для збільшення розміру аліментів. Такі обставини є оціночними. Тобто в кожному конкретному випадку суд з врахуванням судового розсуду повинен навести, які саме обставини змінилися і чому визначений розмір є необхідним і достатнім. Завдання розсуду полягає в тому, щоб знайти справедливу рівновагу між інтересами дитини та можливостями платника; конструкція «необхідний і достатній розмір аліментів» охоплює не лише фізичне утримання, а й забезпечення соціального та інтелектуального розвитку дитини з огляду на рівень життя, який вона мала б за спільного проживання батьків; застосування конструкції судового розсуду вимагає від суду пояснення, які обставини враховано судом під час збільшення розміру аліментів і як розмір узгоджується з інтересами дитини. Суд може враховувати поведінку платника, зокрема ухилення від сплати, приховування доходів, відчуження майна на шкоду дитині, як обставини, що свідчать про недобросовісність;

недоведеність витрат позивачки не є підставою для відмови в позові про збільшення аліментів;

справи про стягнення аліментів є родовою конструкцією, яка охоплює не лише позов про стягнення аліментів, але й позов про збільшення їх розміру. Апеляційний суд на відповідний аргумент апеляційної скарги позивачки не відповів, про що свідчить оскаржена постановою.

За таких обставин апеляційний суд зробив передчасний висновок про залишення без змін рішення суду першої інстанції в частині відмови в задоволенні позовних вимог позивачки.

Враховуючи вищевикладене, Верховний Суд вирішив рішення апеляційного суду у відповідній частині скасувати та передати справу на новий розгляд до суду апеляційної інстанції.

Детальніше з текстом постанови можна ознайомитися в Єдиному державному реєстрі судових рішень за посиланням: <https://revestr.court.gov.ua/Review/131130565>.

Постанова Верховного Суду від 22.10.2025 у справі №759/14735/23

Розмір пені за місячним платежем розраховується так: заборгованість зі сплати аліментів за конкретний місяць (місячний платіж) необхідно помножити на кількість днів заборгованості, які відраховуються з першого дня місяця, наступного за місяцем, у якому мали бути сплачені, але не сплачувалися аліменти, до дня їх фактичної виплати (при цьому день виконання зобов'язання не включається до строку заборгованості) та помножити на 1 відсоток.

Під час застосування формулювання «не більше 100 відсотків заборгованості» в абзаци 1 ч. 1 ст. 196 СК України, якщо обмежувати нарахування пені поточною заборгованістю (тобто тією, яка існує за всі місяці станом на момент пред'явлення позову чи на інший момент), то за пред'явлення позову за період, коли існувало прострочення, а на момент пред'явлення позову поточна заборгованість відсутня, то і не буде межі, яку не повинна перевищувати пеня. Як наслідок, очевидно, що потрібно розмежувати сукупну поточну заборгованість та заборгованість за аліментами за певний місяць.

Оскільки пеня є змінною величиною, основою для обчислення якої є саме заборгованість за аліментами за певний місяць, то формулювання «не більше 100 відсотків заборгованості» означає, що розмір пені не повинен перевищувати розміру заборгованості, на яку вона нараховується.

У разі якщо відповідний розрахунок позивачем здійснено неправильно, то суд з урахуванням конкретних обставин справи самостійно визначає суми нарахувань, які підлягають стягненню, не виходячи при цьому за межі визначеного позивачем періоду часу, протягом якого, на думку позивача, мало місце невиконання такого зобов'язання, та зазначеного позивачем максимального розміру стягуваних сум нарахувань. Якщо з поданого позивачем розрахунку неможливо з'ясувати, як саме обчислено заявлену до стягнення суму, суд може зобов'язати позивача подати більш повний та детальний розрахунок. При цьому суд у будь-якому випадку не позбавлений права зобов'язати відповідача здійснити і подати суду контррозрахунок.

1. Обставини справи

У серпні 2023 року позивачка звернулася з позовом до відповідача про стягнення неустойки (пені) за несвоєчасну оплату аліментів на утримання дитини.

Позов мотивований тим, що рішенням суду від 29.04.2009 з відповідача стягнуто на користь позивачки аліменти на утримання дочки в розмірі 1/4 частини усіх видів заробітку (доходу), але не менше 30 відсотків прожиткового мінімуму для дитини відповідного віку, щомісяця, починаючи з 26.03.2009 і до досягнення дитиною повноліття.

На підставі рішення суду 12.05.2009 видано виконавчий лист №2-2363/09. Наразі здійснюється примусове виконання рішення.

Згідно з розрахунком заборгованості зі сплати аліментів, складеним державним виконавцем, загальний розмір заборгованості відповідача зі сплати аліментів станом на 26.06.2023 становить 145 756,72 гривні.

Тому відповідно до вимог статті 196 СК України позивачка має право на отримання неустойки (пені), розмір якої за період із червня 2022 року до липня 2023 року за її обрахунками становить 143 812,45 гривні. Ця сума становить 100% боргу за аліментами, розрахованого щодо кожного чергового платежу окремо.

Враховуючи вищевикладене, позивачка просила стягнути з відповідача на її користь неустойку (пеню) за несвоєчасну сплату аліментів на утримання дочки розмірі 143 812,45 грн та витрати на професійну правничу допомогу.

2. Рішення судів першої та апеляційної інстанцій

Рішенням суду першої інстанції від 28.12.2023 позов задоволено.

Задовольняючи позовні вимоги, суд першої інстанції вважав їх обґрунтованими, а наданий позивачем розрахунок розміру пені – правильним. Тому на підставі ст. 196 СК України суд стягнув з відповідача на користь позивачки неустойку за прострочення сплати аліментів у заявленому розмірі – 143 812,45 гривні.

Постановою апеляційного суду від 09.04.2025 апеляційну скаргу відповідача задоволено частково.

Рішення суду першої інстанції скасовано та ухвалено нове судове рішення, яким позовні вимоги задоволено частково; стягнуто з відповідача на користь позивачки 43 647,75 грн неустойки (пені) за прострочення сплати аліментів за період із червня 2022 року до липня 2023 року. У задоволенні іншої частини позовних вимог відмовлено.

Суд апеляційної інстанції виходив з того, що вина відповідача у простроченні сплати аліментів об'єктивно існує, оскільки він знав про існування як судового рішення про стягнення з нього на користь позивача аліментів на утримання неповнолітньої дочки, так і виконавчого провадження з приводу стягнення з нього аліментів, а також нерегулярно здійснював платежі в рахунок погашення боргу за аліментами. Відповідач зобов'язаний сплачувати аліменти, а це свідчить про наявність презумпції вини платника аліментів у виникненні заборгованості з їх сплати та є підставою для застосування до відповідача відповідальності, передбаченої у ч. 1 ст. 196 СК України. При цьому платник аліментів зобов'язаний вживати всіх необхідних заходів з метою отримання законних джерел для забезпечення гідних умов проживання й розвитку своїх дітей.

Матеріали справи свідчать, що протягом всього спірного періоду з червня 2022 року до липня 2023 року відповідач несвоєчасно та не в повному обсязі здійснював сплату аліментів на користь позивачки, внаслідок чого утворилася сума боргу за щомісячними платежами.

Жоден із наявних у матеріалах справи розрахунків (контррозрахунків) сторін за пенею за прострочення сплати аліментів не узгоджується з нормами законодавства, тому вони не можуть братися до уваги під час визначення розміру неустойки в межах вказаного позивачкою періоду з червня 2022 року до червня 2023 року.

Водночас суд апеляційної інстанції позбавлений можливості самостійно здійснити розрахунок пені за кожним простроченим місячним платежем за аліментами, адже наявні у справі розрахунки заборгованості зі сплати аліментів державного виконавця не містять дат здійснених боржником періодичних платежів в рахунок погашення боргу за аліментами, а наявні лише місячні значення сплачених сум.

Крім того, в розрахунках включена заборгованість станом на 01.06.2023 (в дійсності – станом на 01.06.2022) у розмірі 92 408,97 грн, але не вказано, за який період вона виникла, що вплинуло би на період прострочки та визначення щомісячного розміру неустойки.

На засіданні суду апеляційної інстанції 29.01.2025 було оголошено перерву для надання можливості позивачці надати суду довідку про заборгованість за аліментами, в якій був би зазначений період виникнення такої заборгованості та дати внесення платежів відповідачем, що надало би суду можливість розрахувати розмір пені за цей період. Проте такої довідки суду не надано з поясненням, що повної інформації про період виникнення заборгованості і дати її погашення у державного виконавця немає, оскільки їй було передано виконавче провадження вже із визначеним розміром заборгованості. У зв'язку з наведеним представник позивачки наполягав на тому, що заборгованість, починаючи з 2014 року до 2022 року, у розмірі 92 408,97 грн входить до загального розміру заборгованості за період з 01.06.2022 до 01.07.2023 і на цю заборгованість також має бути нарахована пеня.

Суд апеляційної інстанції з такою позицією представника позивачки не погодився, оскільки пеня за прострочення сплати аліментів повинна нараховуватися на всю суму несплачених аліментів за кожен день прострочення її сплати за кожен місяць окремо від дня порушення платником аліментів свого обов'язку щодо їх сплати до дня ухвалення судом рішення про стягнення пені, підсумувавши розміри нарахованої пені за кожен із прострочених платежів та визначивши її загальну суму.

За таких обставин суд зробив висновок, що позивачка не надала доказів на доведення правильності її розрахунків неустойки (пені) за прострочення сплати аліментів за спірний період, а тому позовні вимоги не могли бути задоволені судом у повному обсязі.

І все ж апеляційний суд вважав за можливе погодитися з розрахунком пені відповідача, який був наведений ним у відзиві на позовну заяву та в апеляційній скарзі. Оскільки заборгованість відповідача за період з червня 2022 року до липня 2023 року відповідачем визнається у розмірі 43 647,75 грн і він вважав, що позивач може претендувати лише на пеню у розмірі цієї заборгованості зі сплати аліментів, тобто визнав позовні вимоги лише частково, то, врахувавши, що відповідач, будучи зобов'язаним щомісяця сплачувати аліменти на утримання своєї дитини за рішенням суду, допустив невиправдану бездіяльність під час виконання зазначеного батьківського обов'язку, вважав за можливе задовольнити позов частково, стягнувши відповідача на користь позивачки пеню за прострочення сплати аліментів за період з червня 2022 року до липня 2023 року в розмірі 43 647,75 гривні.

Не погодившись із постановою суду апеляційної інстанції, позивачка оскаржила її в касаційному порядку.

3. Позиція Верховного Суду та нормативно-правове обґрунтування

Ухиленням від сплати аліментів слід вважати дії або бездіяльність винної особи, спрямовані на невиконання рішення суду про стягнення з неї на користь стягувача визначеної суми аліментів. Вони можуть виразитися як у прямій відмові від сплати встановлених судом аліментів, так і в інших діях (бездіяльності), які фактично унеможливають виконання вказаного обов'язку (приховування заробітку (доходу), що підлягає обліку при відрахуванні аліментів, зміна місця роботи чи місця проживання з неподанням відповідної заяви про необхідність стягування аліментів тощо).

Тлумачення ст. 196 СК України свідчить про те, що відповідальність платника аліментів за прострочення їх сплати у вигляді неустойки (пені) настає лише за наявності вини цієї особи.

У СК України не передбачено випадки, коли вина платника аліментів виключається. Очевидно, що в такому разі підлягають застосуванню норми цивільного законодавства. Якщо платник аліментів доведе, що вжив всіх залежних від нього заходів щодо належного виконання зобов'язання, то платник аліментів є невинуватим у виникненні заборгованості, і підстави стягувати неустойку (пеню) відсутні. Саме на платника аліментів покладено обов'язок доводити відсутність своєї вини в несплаті (неповній сплаті) аліментів.

Отже, для застосування зазначеної вище санкції до платника аліментів необхідні такі умови: існування заборгованості зі сплати аліментів, встановлених рішенням суду або за домовленістю між батьками згідно з ч. 1 ст. 189 СК України; наявність винних дій особи, яка зобов'язана сплачувати аліменти, що призвели до виникнення заборгованості.

Розмір пені за місячним платежем розраховується так: заборгованість зі сплати аліментів за конкретний місяць (місячний платіж) необхідно помножити на кількість днів заборгованості, які відраховуються з першого дня місяця, наступного за місяцем, у якому мали бути сплачені, але не сплачувалися аліменти, до дня їх фактичної виплати (при цьому день виконання зобов'язання не включається до строку заборгованості) та помножити та 1 відсоток. Тобто заборгованість за місяць $\times$ кількість днів заборгованості $\times$ 1%. Застосовуючи формулювання «не більше 100 відсотків заборгованості» в абзаці 1 ч. 1 ст. 196 СК України, якщо обмежувати нарахування пені поточною заборгованістю (тобто, тією яка існує за всі місяці станом на момент пред'явлення позову чи на інший момент), то за пред'явлення позову за період, коли існувало прострочення, а на момент пред'явлення позову поточна заборгованість відсутня, то і не буде межі, яку не повинна перевищувати пеня. Як наслідок, очевидно, що потрібно розмежовувати сукупну поточну заборгованість та заборгованість за аліментами за певний місяць.

Оскільки пеня є змінною величиною, основою для обчислення якої є саме заборгованість за аліментами за певний місяць, то формулювання «не більше 100 відсотків заборгованості» означає, що розмір пені не повинен перевищувати розміру заборгованості, на яку вона нараховується. У разі якщо позивач з урахуванням принципу диспозитивності пред'явив позов про стягнення пені за декілька місяців, то розмір пені за ці місяці не повинен перевищувати сукупний розмір заборгованості, на яку вона нараховується.

Під час скасування рішення суду першої інстанції та ухвалення нового судового рішення апеляційний суд не погодився з висновком суду першої інстанції щодо суми стягнутої неустойки за прострочення сплати аліментів у розмірі 143 812,45 гривні. Апеляційний суд виходив з того, що зобов'язання зі сплати аліментів носить періодичний характер і повинно виконуватися щомісяця, тому суд повинен з'ясувати розмір несплачених аліментів за кожним із цих періодичних платежів, установити строк, до якого кожне із цих зобов'язань мало бути виконане, та з урахуванням встановленого обчислити розмір пені з огляду на суми несплачених аліментів за кожен місяць окремо від дня порушення платником аліментів свого обов'язку щодо їх сплати до дня ухвалення судом рішення про стягнення пені, підсумувавши розміри нарахованої пені за кожен із прострочених платежів та визначивши її загальну суму.

Верховний Суд зауважив, що суд має з'ясувати обставини, пов'язані з правильністю здійснення позивачем розрахунку, та здійснити оцінку доказів, на яких цей розрахунок ґрунтується. У разі якщо відповідний розрахунок позивачем здійснено неправильно, то суд з урахуванням конкретних обставин справи самостійно визначає суми нарахувань, які підлягають стягненню, не виходячи при цьому за межі визначеного позивачем періоду часу, протягом якого, на думку позивача, мало місце невиконання такого зобов'язання, та зазначеного позивачем максимального розміру стягуваних сум нарахувань. Якщо з поданого позивачем розрахунку неможливо з'ясувати, як саме обчислено заявлену до стягнення суму, суд може зобов'язати позивача подати більш повний та детальний розрахунок. При цьому суд у будь-якому випадку не позбавлений права зобов'язати відповідача здійснити і подати суду контррозрахунок.

Посилання апеляційного суду як на підставу для відмови у задоволенні частини позовних вимог на ту обставину, що розрахунок від 01.10.2023 не містить дат здійснених боржником періодичних платежів в рахунок погашення боргу по аліментах, а наявні лише місячні значення сплачених сум, є помилковим. Часткова сплата боржником аліментів відображена (врахована) як у розрахунку заборгованості державного виконавця у відповідних місяцях, так і у заявах по суті відповідача (відзиві на позовну заяву, апеляційній скарзі). Тому відповідні доводи апеляційного суду не впливають на можливість суду самостійно визначити суму пені.

За таких обставин суд першої інстанції не з'ясував обставини, пов'язані з правильністю здійснення позивачем розрахунку. Водночас суд апеляційної інстанції зробив передчасний висновок про ухвалення нового судового рішення про часткове задоволення позовних вимог про стягнення неустойки (пені) за несвоєчасну оплату аліментів на утримання дитини в розмірі 43 647,75 гривні.

Враховуючи вищенаведене, Верховний Суд ухвалив рішення суду першої інстанції та постанову апеляційного суду в частині позовних вимог про стягнення неустойки (пені) за несвоєчасну сплату аліментів на утримання дитини в сумі 100 164,70 грн скасувати, а справу в цій частині направити на новий розгляд до суду першої інстанції.

Детальніше з текстом постанови можна ознайомитися в Єдиному державному реєстрі судових рішень за посиланням: <https://revestr.court.gov.ua/Review/131457531>.

2.1.3. Справи щодо визначення місця проживання дитини

Постанова Верховного Суду від 10 грудня 2025 року у справі №303/5830/22

Думка дитини може бути висловлена у письмових доказах (висновках органів опіки та піклування, спеціалістів тощо); електронних доказах (відео-, аудіоматеріалах); висновках психологічної експертизи; показаннях самої дитини, присутньої в залі судового засідання або з використанням режиму відеоконференції.

1. Обставини справи

У серпні 2022 року мати дитини звернулася до суду з позовом до батька дитини про відібрання дитини. Позов мотивовано тим, що сторони є батьками малолітньої дитини.

Рішенням Мукачівського міськрайонного суду Закарпатської області від 17 серпня 2017 року у справі №303/1556/17-ц у задоволенні позову матері дитини до батька дитини про визначення місця проживання дитини та стягнення аліментів було відмовлено, а зустрічний позов батька дитини задоволено. Суд визначив місце проживання малолітньої дитини разом із батьком за адресою його проживання.

Постановою Закарпатського апеляційного суду від 06 червня 2019 року у справі №303/1556/17-ц апеляційну скаргу матері дитини задоволено частково. Рішення суду першої інстанції скасовано, первісний позов матері дитини задоволено частково. Місце проживання малолітньої дитини визначено разом із матір'ю за адресою її проживання. Також з батька дитини стягнуто аліменти на утримання дитини у твердій грошовій сумі в розмірі 2000 грн щомісяця, але не менше 50% прожиткового мінімуму для дитини відповідного віку, починаючи з 21 березня 2017 року і до досягнення дитиною повноліття. У задоволенні зустрічного позову батька дитини про визначення місця проживання дитини відмовлено.

Постановою Верховного Суду від 25 листопада 2019 року касаційну скаргу батька дитини залишено без задоволення, а постанову Закарпатського апеляційного суду від 06 червня 2019 року – без змін.

Разом з тим у березні 2022 року батько дитини без згоди матері самовільно забрав малолітню дитину та не повернув її матері, надалі перешкоджаючи спілкуванню та контактам між матір'ю і дитиною. Незважаючи на наявні та чинні судові рішення, батько дитини умисно і протиправно утримує дочку, фактично ігноруючи встановлений судом порядок визначення місця її проживання.

З огляду на вік малолітньої дитини та необхідність забезпечення її найкращих інтересів мати дитини вказувала, що відібрання дитини від батька та передання її матері є обґрунтованим і таким, що відповідає інтересам дитини, оскільки дитина позбавлена материнської турботи, виховання, належного догляду та повноцінного духовного зв'язку з матір'ю. У зв'язку з викладеним мати дитини просила суд відібрати малолітню дитину у батька та передати її для проживання разом з матір'ю.

2. Рішення судів першої та апеляційної інстанцій

Рішенням Мукачівського міськрайонного суду Закарпатської області від 28 лютого 2023 року, залишеним без змін постановою Закарпатського апеляційного суду від 16 січня 2024 року, позов матері дитини задоволено.

Відібрано малолітню дитину у батька та повернуто матері за місцем її проживання. Стягнуто з батька дитини на користь матері судовий збір у розмірі 992,40 гривні.

Задовольняючи позов, суд першої інстанції, з висновком якого погодився суд апеляційної інстанції, керувався тим, що батько протиправно утримує у себе малолітню дитину та не повертає її матері всупереч визначенню рішенням суду місця проживання дитини з матір'ю. Батьком дитини не доведено належними доказами, що повернення малолітньої дочки матері створить загрозу її життю та здоров'ю або негативно вплине на її розвиток. Судом не встановлено обставин, які б свідчили про те, що повернення дитини буде суперечити її інтересам. Тому підстави, які б перешкождали поверненню дитини матері, відсутні.

3. Позиція Верховного Суду та нормативно-правове обґрунтування

Під час розгляду спорів щодо участі одного з батьків у вихованні дитини визначення місця проживання дитини обов'язковою є участь органу опіки та піклування. Орган опіки та піклування подає суду письмовий висновок щодо розв'язання спору на підставі відомостей, одержаних у результаті обстеження умов проживання дитини, батьків, інших осіб, які бажають проживати з дитиною, брати участь у її вихованні, а також на підставі інших документів, які стосуються справи (частини четверта, п'ята статті 19 СК України).

Суд може не погодитися з висновком органу опіки та піклування, якщо він є недостатньо обґрунтованим, суперечить інтересам дитини (частина шоста статті 19 СК України).

Згідно з висновком органу опіки та піклування Ужгородського міського виконавчого комітету від 04 жовтня 2022 року №648/23/01-12 орган опіки та піклування вважав необхідним повернення малолітньої дитини її матері та підтверджує відсутність небезпеки для життя і здоров'я дитини.

Разом з тим начальник служби у справах дітей Мукачівської міської ради Степанова О. Р. надіслала суду першої інстанції лист, в якому зазначила, що повернення дитини за місцем проживання матері може негативно позначитися на психологічному та емоційному стані дитини.

За змістом статті 89 ЦПК України суд оцінює докази за своїм внутрішнім переконанням, що ґрунтується на всебічному, повному, об'єктивному та безпосередньому дослідженні наявних у справі доказів. Жодні докази не мають для суду заздалегідь встановленої сили. Суд оцінює належність, достовірність, достовірність кожного доказу окремо, а також достатність і взаємний зв'язок доказів у їх сукупності. Суд надає оцінку як зібраним у справі доказам загалом, так і кожному доказу (групі однотипних доказів), який міститься у справі, мотивує відхилення або врахування кожного доказу (групи доказів).

Таким чином, апеляційний суд не надав належної оцінки вищевказаним протилежним висновкам щодо можливості / доцільності повернення дитини до матері, зробленим органом опіки та піклування і начальником служби у справах дітей, та не усунув протиріччя між цими висновками шляхом належного обґрунтування мотивів невзяття до уваги одного з них.

Вирішуючи питання про доцільність відібрання малолітньої дитини і передання її батькам, суд насамперед має дослідити, чи не буде це суперечити інтересам дитини, зашкодити її здоров'ю чи розвитку, та встановити, чи є середовище, в яке передається дитина, благонадійним і благополучним, чи прижилася дитина у своєму новому середовищі.

Про наявність того, що дитина прижилася у своєму новому середовищі, можуть свідчити такі факти: дитина відвідує дошкільний навчальний заклад – садок, різноманітні гуртки; за дитиною здійснюється медичний догляд; у дитини є свої друзі, захоплення; дитина має сталі сімейні зв'язки та інші факти, які свідчать, що дитина вважає своє місце проживання постійним, комфортним і місцем проживання своєї родини тощо.

Таким чином, суди під час вирішення спору мають крізь призму врахування найкращих інтересів дитини встановити та надати належну правову оцінку всім обставинам справи, які мають значення для правильного його вирішення, враховуючи при цьому сталі соціальні зв'язки, місце навчання, психологічний стан тощо, а також дотримуватися балансу між інтересами дитини, правами батьків на виховання дитини і обов'язком батьків діяти в її інтересах.

Подібні за змістом правові висновки викладені у постанові Верховного Суду у складі Об'єднаної палати Касаційного цивільного суду від 11 грудня 2023 року у справі №607/20787/19 (провадження №61-11625сво22).

Отже, апеляційний суд не перевіряв, чи може зміна звичного місця проживання дитини безперечно мати негативні наслідки для її психоемоційного стану, чи проживала тривалий час малолітня дитина безперервно разом з батьком.

Також апеляційний суд не надав належної оцінки у сукупності з іншими доказами консультативному заключенню психолога від 08 грудня 2022 року, згідно з яким емоційний стан малолітньої дитини не викликає занепокоєння і може бути оцінений як стабільний.

Отже, апеляційний суд не перевіряв вказаний висновок і не встановив, чи буде існувати позитивний результат у долі дитини, який має настати після відібрання дитини від батька, з яким вона проживає, оскільки відповідач зазначав про те, що дитина висловлювала бажання проживати з батьком.

Дитина, яка може висловити свою думку, має бути вислухана під час вирішення між батьками, іншими особами спору щодо її виховання, місця проживання, у тому числі під час вирішення спору про позбавлення батьківських прав, поновлення батьківських прав, а також спору щодо управління її майном. Разом з тим згода дитини на проживання з одним з батьків не повинна бути абсолютною для суду, якщо така згода не буде відповідати інтересам дитини (стаття 12 Конвенції про права дитини, стаття 171 СК України, стаття 14 Закону України «Про охорону дитинства»).

Думка дитини може бути висловлена у письмових доказах (висновках органів опіки та піклування, спеціалістів тощо); електронних доказах (відео-, аудіоматеріалах); висновках психологічної експертизи; показаннях самої дитини, присутньої в залі судового засідання або з використанням режиму відеоконференції.

Суд враховує висловлену дитиною думку системно, з'ясовуючи належні фактичні обставини справи, досліджуючи та надаючи належну правову оцінку зібраним у справі доказам у їх сукупності, що в результаті сприятиме правильному вирішенню питання місця проживання дитини. Тільки так будуть забезпечені найкращі інтереси дитини, а не інтереси та бажання батьків, які вони не можуть чи не бажають вирішувати в позасудовий спосіб (постанова Верховного Суду від 21 липня 2021 року у справі №404/3499/17 (провадження №61-9074св20), від 16 лютого 2024 року у справі №4465/6496/19 (провадження №61-16408св23)).

Верховний Суд неодноразово зазначав, що дитина є суб'єктом права і незважаючи на незначний вік, неповну цивільну дієздатність має певний обсяг прав. Одними з основних її прав є право висловлювати свою думку та право на врахування думки щодо питань, які стосуються її життя (постанови від 09 квітня 2025 року в справі №643/7307/20 (провадження №61-16230св24), від 19 листопада 2025 року у справі №727/945/25 (провадження №61-7886св25)).

Ураховуючи викладене, апеляційний суд не взяв до уваги, що на час перегляду справи малолітня дитина досягла майже 9 років, разом з тим суд не вжив заходів з метою заслухати її думку щодо обставин у справі.

У зв'язку з наведеним не можна вважати, що в оскаржуваній постанові апеляційного суду достатньо викладено мотиви, на яких вона базується, адже право на захист може вважатися ефективним тільки тоді, якщо зауваження сторін насправді «заслухані», тобто належним чином судом вивчені усі їх доводи (рішення ЄСПЛ у справах «Мала проти України»; «Суомінен проти Фінляндії»).

Таким чином, апеляційний суд; не зазначив з урахуванням всіх вищеперерахованих обставин, чому доцільним саме в інтересах дитини є повернення її до матері, не перевіряв, чи мала малолітня дитина достатнє розуміння своїх прав, у судовому рішенні не навів мотивів, чи буде відповідати відібрання дитини якнайкращим її інтересам, не встановив прихильності дитини до кожного з батьків та можливості кожного з батьків забезпечити гармонійний розвиток, належне виховання дитини.

Подібні за змістом правові висновки викладені у постанові Верховного Суду у складі Об'єднаної палати Касаційного цивільного суду від 11 грудня 2023 року у справі №607/20787/19 (провадження №61-11625сво22).

Під час вирішення спору, що стосується вкрай чутливої сфери правовідносин, а дитина потребує уваги, підтримки і любові обох батьків, суди повинні ґрунтовно дослідити та оцінити всі обставини справи, надати належну правову оцінку доказам: кожному конкретно взятому та їх сукупності (постанова Верховного Суду від 31 березня 2021 року у справі №562/1686/18 (провадження №61-16928св20)).

Верховний Суд скасував рішення апеляційного суду та направив справу на новий апеляційний розгляд.

Детальніше з текстом постанови можна ознайомитися в Єдиному державному реєстрі судових рішень за посиланням: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/133113284>.

Постанова Верховного Суду від 12 листопада 2025 року у справі №563/947/23

Рішення іноземних судів щодо визначення місця проживання дитини або встановлення одноосібної опіки не впливають на юрисдикцію судів України, якщо такі рішення не визнані в Україні у порядку, встановленому у цивільному процесуальному законодавстві. Сам факт існування та набрання чинності рішенням іноземного суду не означає автоматичного позбавлення українського суду повноважень розглядати спір, особливо у випадку, коли іноземний суд розглядав справу за умов непрямої переміщення або утримання дитини та без урахування обмеженого строку згоди на її виїзд. Оцінка законності, обґрунтованості чи мотивів рішень іноземних судів не входить до компетенції судів України під час вирішення питання юрисдикції; такі питання можуть мати значення виключно у процедурі визнання або невизнання іноземного судового рішення.

1. Обставини справи

З народження дитина постійно проживала з матір'ю, яка забезпечувала її утримання, виховання та розвиток. Батько періодично виїжджав за кордон на заробітки. Після запровадження воєнного стану мати тимчасово виїхала з донькою до батька за кордон, проте невдовзі повернулася разом з дитиною в Україну. На прохання батька, щодо побачення з донькою мати надала нотаріально посвідчену згоду на виїзд дитини за кордон на один місяць у супроводі батька та/або його матері. Після закінчення цього строку донька не була повернена в Україну, що змусило матір самостійно намагатися повернути її додому. На польсько-українському кордоні дитину було відібрано на виконання тимчасового рішення іноземного суду про визначення місця проживання з батьком.

Мати, маючи можливість забезпечити належні умови для проживання, розвитку та виховання дитини, звернулася до суду в Україні з позовом, у якому просила: 1) розірвати шлюб із батьком, зареєстрований 18 липня 2017 року, та 2) визначити місце проживання доньки разом з нею. На обґрунтування позову зазначалося, що мати з моменту народження дитини постійно здійснювала її утримання та виховання, створюючи всі умови для повноцінного розвитку. Мати має постійне місце проживання, стабільний дохід, роботу та позитивні характеристики, а дитина перебуває у віці, коли потребує тісного емоційного контакту з матір'ю.

Із серпня 2022 року батько постійно проживає у Фінляндії, де дитина перебувала разом з ним на підставі погодженої згоди матері, але після закінчення погодженого строку не була повернена до України. Мати зазначила, що батько використовує проживання дитини з ним лише для отримання соціальних виплат у Фінляндії.

У відзиві на позов батько заперечував проти визначення місця проживання дитини з матір'ю, посилаючись на наявність рішень іноземних судів, згідно з якими дитина має проживати з ним. Батько стверджував, що дитина постійно проживає з ним та його матір'ю, відвідує дитячий садок, отримує належний догляд і розвиток, а зміна місця проживання може спричинити психологічну травму. Він також зазначав, що матір нібито зловживала материнськими правами та намагалася незаконно вивести дитину в Україну.

2. Рішення судів першої та апеляційної інстанцій

29 грудня 2023 року Корецький районний суд Рівненської області задовольнив позов, розірвав шлюб сторін та визначив місце проживання дитини разом з матір'ю, з огляду на фактичне припинення сімейних відносин і неможливість їх збереження. Суд встановив, що з народження дитина постійно проживала з матір'ю в Україні, яка належно виконувала батьківські обов'язки, тоді як батько проживав за кордоном і без згоди матері не повернув дитину після тимчасової поїздки, самовільно змінивши її місце проживання. Доводи батька про загрозу життю та здоров'ю дитини у зв'язку з воєнним станом суд визнав необґрунтованими, оскільки мати вживала заходів для безпеки дитини, а доказів протиправної чи неналежної поведінки матері не встановлено. Визначення місця проживання дитини з матір'ю відповідає її найкращим інтересам, з урахуванням віку дитини та необхідності забезпечення материнської опіки.

Суд також не взяв до уваги рішення фінського суду про визначення місця проживання дитини з батьком, оскільки його автентичність не була підтверджена, відсутні докази належного повідомлення матері та процедура визнання такого рішення в Україні не дотримана.

09 травня 2024 року Рівненський апеляційний суд залишив рішення суду першої інстанції без змін, додатково зазначивши, що дії батька були спрямовані на неправомірну зміну юрисдикції шляхом утримання дитини за кордоном, а сам факт воєнного стану не є достатньою підставою для визначення місця проживання дитини з тим із батьків, хто проживає за межами України. Апеляційний суд підтвердив обґрунтованість висновку органу опіки та піклування і наявність належних умов для проживання дитини з матір'ю.

3. Позиція Верховного Суду та нормативно-правове обґрунтування

Якщо іноземний суд уже визначив місце проживання дитини з батьком за кордоном, однак рішення в Україні за встановленою процедурою не визнане, чи має суд України юрисдикцію щодо розгляду спору про визначення з матір'ю місця проживання дитини, яка від народження має постійне місце проживання в Україні, але внаслідок порушення батьком обов'язку повернути її до цього місця з-за кордону залишилася в іноземній країні?

Батько стверджував, що є два рішення фінських судів, згідно з якими вони призначили одноособову опіку батька над дитиною та визначили її місце проживання з ним; мати зловжила материнськими правами та всупереч рішенням іноземного суду намагалася незаконно вивести доньку в Україну; проживання дитини з батьком відповідає її якнайкращим інтересам, бо вона вже звикла до життя у Фінляндії та має там місце навчання.

Суди першої й апеляційної інстанцій вимогу матері задовольнили. Відхилили доводи батька про юрисдикцію щодо дитини судів Фінляндської Республіки та необхідність урахування ухвалених цими судами рішень щодо визначення місця проживання дитини з батьком і його опіки над нею. Батько з рішеннями судів попередніх інстанцій не погодився з наведених вище мотивів.

Верховний Суд у складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду звертає увагу на те, що звичайним місцем проживання дитини, тобто таким, де вона проживала з моменту її народження та на час тимчасового виїзду за кордон за згодою матері на такий виїзд, було в Україні. Виїзд на один місяць за кордон до батька для тимчасового там перебування у серпні 2022 року не був зміною звичайного місця проживання доньки. Тому юрисдикція щодо визначення місця проживання такої дитини належить виключно судам України.

Права та обов'язки батьків і дітей, крім випадків, передбачених у статтях 67, 67-1, 67-4 цього Закону, визначаються особистим законом дитини або правом, яке має тісний зв'язок із відповідними відносинами і якщо воно є більш сприятливим для дитини (стаття 66 Закону України «Про міжнародне приватне право»).

Особистим законом фізичної особи вважається право держави, громадянином якої вона є. Особистим законом біженця вважається право держави, у якій він має місце перебування (частини перша та четверта статті 16 цього Закону).

Правочин та інші дії учасників приватноправових відносин, спрямовані на підпорядкування цих відносин праву іншому, ніж те, що визначається згідно із цим Законом, в обхід його положень є нікчемними. У цьому разі застосовується право, яке підлягає застосуванню відповідно до норм цього Закону (стаття 10 Закону України «Про міжнародне приватне право»).

На спірні правовідносини поширюється Конвенція про юрисдикцію, право, що застосовується, визнання, виконання та співробітництво щодо батьківської відповідальності та заходів захисту дітей (стаття 1, пункт «b» статті 3), яка ратифікована згідно із Законом України від 14 вересня 2006 року №136-V та набрала чинності 1 лютого 2008 року (далі – Конвенція про юрисдикцію). Фінляндська Республіка є державою-учасницею цієї Конвенції.

Судові або адміністративні органи договірної держави звичайного місця проживання дитини мають юрисдикцію вживати заходів, спрямованих на захист особи чи майна дитини. З урахуванням статті 7 у разі зміни звичайного місця проживання дитини на іншу договірну державу юрисдикцію мають органи держави нового звичайного місця проживання (пункти 1 та 2 статті 5 Конвенції про юрисдикцію).

Для дітей-біженців та дітей, які внаслідок суспільних негараздів в їхній країні переміщені до інших держав, органи договірної держави, на території якої ці діти перебувають у результаті їхнього переміщення, мають юрисдикцію, передбачену в пункті 1 статті 5. Положення попереднього пункту також застосовуються до дітей, чиє звичайне місце проживання не може бути встановлене (пункти 1 та 2 статті 6 вказаної Конвенції).

У разі неправомірного переміщення або утримання дитини органи договірної держави, в якій дитина мала звичайне місце проживання безпосередньо до переміщення або утримання, зберігають свою юрисдикцію доти, доки дитина не набуде звичайного місця проживання в іншій державі та:

- кожна особа, установа або інший орган, які мають права опіки, не погодяться з переміщенням або утриманням або
- дитина не проживе в такій іншій державі протягом періоду, що становить принаймні один рік після того, як особа, установа або інший орган, які мають права опіки, дізналися або повинні були дізнатися про місцеперебування дитини; не триває розгляд прохання про повернення, поданого в цей період, та дитина прижилася в новому середовищі (пункт 1 статті 7 Конвенції про юрисдикцію).

Переміщення або утримання дитини вважається неправомірним, якщо:

- це порушує права опіки, набуті особою, установою чи будь-яким іншим органом, спільно чи окремо, за правом держави, в якій дитина мала звичайне місце проживання безпосередньо до переміщення або утримання; та
- на момент переміщення або утримання такі права фактично здійснювалися, спільно або окремо, чи здійснювалися б, якби не переміщення або утримання.

Права опіки, зазначені вище в підпункті «а», можуть виникати, зокрема, з огляду на закон або внаслідок судового чи адміністративного рішення або з угоди, яка має юридичну силу згідно з правом тієї Держави (пункт 2 статті 7 вказаної Конвенції).

Увесь час, упродовж якого органи, уперше згадані в пункті 1, зберігають свою юрисдикцію, органи тієї договірної держави, до якої дитини було переміщено або в якій вона утримується, можуть вживати лише таких невідкладних заходів згідно зі статтею 11, які є необхідними для захисту особи чи майна дитини (пункт 3 статті 7 Конвенції про юрисдикцію).

У будь-якому невідкладному випадку органи будь-якої договірної держави, на території якої перебуває дитина або майно, яке належить дитині, мають юрисдикцію вживати будь-яких необхідних заходів захисту. Заходи, ужиті згідно з попереднім пунктом стосовно дитини, яка має звичайне місце проживання в договірній державі, припиняються як тільки органи, які мають юрисдикцію відповідно до статей 5 – 10, вжили заходів, яких потребує ситуація (пункти 1 та 2 статті 11 цієї Конвенції).

Суди попередніх інстанцій встановили, а сторони не заперечували такі факти:

- від народження донька постійно проживала з матір'ю у м. Корці Рівненської області; відповідач періодично проживав за кордоном;

- згідно із заявою, посвідченою 5 серпня 2022 року приватним нотаріусом Рівненського району Рівненської області Дицяк Т. М. (т. 1, а. с. 79), мати дала згоду на туристичну подорож дитини за кордон до Фінляндської Республіки на період з 5 серпня до 5 вересня 2022 року у супроводі батька та/або його матері (бабусі дитини), які зобов'язалися своєчасно повернути її в Україну після закінчення терміну перебування за кордоном. Однак після спливу вказаного терміну цього не зробили;

- утримання дитини у Фінляндії, починаючи з вересня 2022 року, відбувається без згоди матері та без узгодження обома батьками;

- згідно з анкетними даними та відомостями про сімейний стан дитина зареєстрована за місцем постійного проживання у м. Кіркконуммі (Фінляндська Республіка) з 9 січня 2023 року (т. 1, а. с. 52);

- 25 червня 2023 року мати була затримана у пункті пропуску на польсько-українському кордоні, де у неї відібрали доньку, яку вона намагалася повернути в Україну, на підставі тимчасового рішення районного суду регіону Лянсі-Уусімаа (Фінляндська Республіка) від 6 жовтня 2022 року. Згідно із цим рішенням дитина має проживати лише з батьком і перебувати на його утриманні;

- за змістом тимчасового рішення від 6 жовтня 2022 року та рішення від 14 вересня 2023 року, які ухвалили суди Фінляндії, батько не повідомив їх про обумовлений сторонами строк перебування доньки за кордоном і обов'язок її повернути в Україну після його спливу.

Апеляційний суд правильно вважав, що суд першої інстанції в Україні мав юрисдикцію щодо розгляду за позовом матері спору про визначення місця проживання дитини. Верховний Суд у складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду звертає увагу на те, що Конвенція про юрисдикцію справді визначає юрисдикцію для розгляду спорів щодо захисту прав дитини за звичайним місцем її проживання (пункт 1 статті 5). Таким місцем від моменту народження доньки є її зареєстроване місце проживання у м. Корці Рівненської області, про що батько знав, зокрема, на час ініціювання розгляду справи в іноземному суді. Тому для визнання наявності юрисдикції останнього не можна вважати, що звичайне місце проживання дитини не могло бути встановлене.

Суди попередніх інстанцій не встановили те, що дитина має у Фінляндії статус біженки або є такою, яка саме внаслідок суспільних негараздів в Україні у серпні 2022 року переміщена до Фінляндії. Відповідних доказів у матеріалах цієї справи немає. Тимчасове перебування з березня до липня 2022 року доньки разом із матір'ю на території Фінляндії не означає те, що звичайне місце проживання дитини було батьками змінено. Отже, підстав для застосування положень статті 6 Конвенції про юрисдикцію не було.

Для визначення того, чи не було у сенсі пункту 2 статті 5 і статті 7 Конвенції про юрисдикцію змінено звичайне місце проживання дитини на час звернення матері 6 червня 2023 року з позовом про визначення з нею місця проживання доньки, Верховний Суд враховує таке.

Із 6 вересня 2022 року, тобто з наступного дня після спливу дати, до якої дитина за згодою матері могла перебувати за кордоном з туристичною метою, дитина є такою, яка неправомірно утримується на території іноземної держави, оскільки таке утримання (а) порушує права опіки, які має мати за законодавством України, в якій її донька мала звичайне місце проживання безпосередньо до переміщення та утримання, а крім того, (б) на момент переміщення у серпні 2022 року та початку утримання після 5 вересня 2022 року такі права мати фактично здійснювала та продовжувала б здійснювати, якби не утримання дитини у Фінляндії (пункт 2 статті 7 Конвенції про юрисдикцію).

Не можуть впливати на юрисдикцію судів України недобросовісні дії батька, що полягають у невиконанні умови матері стосовно терміну перебування доньки за кордоном (до 5 вересня 2022 року), а також в ініціюванні у Фінляндії 25 серпня 2022 року (тобто під час місяця, на який мати надала згоду на тимчасове перебування доньки за кордоном) судових процесів про визначення місця проживання дитини та призначення батька її одноосібним опікуном без повідомлення іноземних судів (зокрема суду першої інстанції Західної Уусімаа регіону Лянсі-Уусімаа) про необхідність повернення з 6 вересня 2022 року доньки в Україну (т. 2, а. с. 14-21).

Місце проживання утримуваної батьком за кордоном дитини зареєстроване у м. Кіркконуммі (Фінляндська Республіка) з 9 січня 2023 року. Однак лише факту такої реєстрації для втрати юрисдикції суду України за пунктом 1 статті 7 Конвенції про юрисдикцію замало.

Мати не погодилася з утриманням її дитини у Фінляндії (підпункт «а» пункту 1 статті 7 Конвенції про юрисдикцію), що засвідчують її спроба 22 – 25 червня 2023 року вивести доньку з Фінляндії в Україну з огляду на сплив строку, на який мати надала батькові згоду на тимчасове перебування дитини за кордоном, а також звернення 6 червня 2023 року до суду в Україні.

Крім того, на час такого звернення 6 червня 2023 року дитина ще не прожила у Фінляндії навіть один рік із часу, коли мати довідалася про місцеперебування доньки за кордоном і неправомірно її утримання батьком. Суди попередніх інстанцій не встановили, що дитина прижилася у новому середовищі у Фінляндії. Лише доводив батька про те, що вона перебуває з ним і його матір'ю (бабусею дитини) та відвідує навчальний заклад, що їй необхідно за віком, недостатньо того, щоб суд констатував те, що донька саме прижилася за новим місцем проживання (підпункт «б» пункту 1 статті 7 Конвенції про юрисдикцію).

Таким чином, за змістом пункту 3 статті 7 цієї Конвенції органи іноземної держави, у якій утримується дитина, можуть вживати лише таких невідкладних заходів згідно зі статтею 11, які є необхідними для захисту дитини. Такі заходи, вжиті згідно з пунктом 1 статті 11 Конвенції про юрисдикцію стосовно дитини, яка має звичайне місце проживання в Україні, припиняються як тільки її органи (зокрема суди у спорі про визначення місця проживання дитини) вжили заходів, яких потребує ситуація (пункт 2 статті 11 цієї Конвенції).

Отже, за змістом Конвенції про юрисдикцію тимчасове проживання матері з донькою у Фінляндії, а надалі переміщення туди дитини зі згоди матері на один місяць із туристичною метою, розгляд судами Фінляндської Республіки поданої у той час заяви батька про визначення місця проживання дитини та призначення його її одноосібним опікуном, реєстрація постійного місця проживання доньки у Фінляндії та її влаштування там у навчальний заклад не впливають на юрисдикцію судів України та не змінюють її. Апеляційний суд правильно вважав, що звернення батька 25 серпня 2022 року до суду Фінляндської Республіки з вимогою, зокрема, про визначення місця проживання доньки слід оцінювати як недобросовісні дії, спрямовані на підпорядкування цих відносин праву іншому, ніж особистий закон дитини.

Апеляційний суд не мав підстав звертати увагу на те, що за змістом рішень фінських судів (тимчасового рішення від 6 жовтня 2022 року та рішення від 14 вересня 2023 року) батько не повідомляв їх про обумовлений сторонами місячний строк перебування доньки у Фінляндії та його обов'язок повернути дитину до України після спливу цього строку. Оцінка відсутності такого повідомлення може мати значення для визнання в Україні рішення іноземного суду, що не підлягає примусовому виконанню (статті 471 – 473 ЦПК України), а не для визначення юрисдикції суду України щодо розгляду вимоги про визначення місця проживання дитини, яка протиправно утримується за кордоном.

На час ухвалення оскаржених судових рішень у цій справі зазначені рішення фінських судів в Україні не були визнані. Згідно з даними Єдиного державного реєстру судових рішень питання про визнання рішення суду першої інстанції Західної Уусімаа регіону Лянсі-Уусімаа (Фінляндська Республіка) від 14 вересня 2023 року батько поставив у Корецькому районному суді Рівненської області у 2024 році. 30 травня 2025 року цей суд у справі №563/1142/24 постановив ухвалу про відмову батькові у задоволенні його клопотання про визнання рішення іноземного суду, що не підлягає примусовому виконанню. Вказана ухвала оскаржена в апеляційному порядку, що підтверджує ухвала Рівненського апеляційного суду від 25 липня 2025 року про відкриття апеляційного провадження у вказаній справі.

Суд першої інстанції безпідставно застосував приписи статей 462, 466, 468 ЦПК України щодо надання дозволу на примусове виконання ухваленого за позовом батька рішення фінського суду. Апеляційний суд на це увагу не звернув і залишив рішення суду першої інстанції без змін.

Крім того, апеляційний суд помилково вдавня до оцінки мотивів рішень іноземних судів щодо можливості задоволення вимог батька з огляду на факт воєнного вторгнення РФ в Україну та запровадження у нашій державі воєнного стану. Колегія суддів зауважує, що законність і обґрунтованість рішень іноземних судів, наявність підстав для їхнього перегляду та скасування можуть оцінити тільки іноземні суди відповідної ланки згідно з процесуальним законодавством тієї країни. Для визначення юрисдикції суду України щодо розгляду вимоги матері про визначення з нею місця проживання дитини оцінка мотивів рішень іноземних судів не є можливою та необхідною.

(2.2) Чи є підстави для залишення позову без розгляду, якщо іноземний суд уже розглянув спір тих самих сторін про той самий предмет, однак з інших підстав?

Задовольняючи позов, суди першої й апеляційної інстанцій, відхилили доводи батька про наявність двох рішень фінських судів про визначення місця проживання доньки з батьком, оскільки той їх не повідомив, що мав повернути дитину матері в Україну після закінчення строку, визначеного у її згоді на виїзд доньки за кордон. У касаційній скарзі батько, зокрема, зазначив, що суди України ухвалили рішення у спорі тих самих сторін та щодо того ж предмета, що й фінські.

Верховний Суд у складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду звертає увагу на те, що не є підставою для залишення позову без розгляду провадження в суді іноземної держави та його рішення щодо спорів тих самих сторін, про той самий предмет, однак з інших підстав.

Суд відмовляє у відкритті провадження у справі, якщо у суді чи іншому юрисдикційному органі іноземної держави є справа зі спорів між тими самими сторонами, про той самий предмет і з тих самих підстав та про наявність таких підстав суду стало відомо до відкриття провадження у справі.

Суд залишає позов без розгляду, якщо після відкриття провадження у справі буде з'ясовано, що у суді чи іншому юрисдикційному органі іноземної держави є справа зі спорів між тими самими сторонами, про той самий предмет і з тих самих підстав (частини друга та третя статті 75 Закону України «Про міжнародне приватне право»).

Суд постановляє ухвалу про залишення позову без розгляду, якщо у провадженні цього чи іншого суду є справа зі спорів між тими самими сторонами, про той самий предмет і з тих самих підстав (пункт 4 частини першої статті 257 ЦПК України).

Позови вважаються тотожними, якщо у спорі одночасно збігаються його сторони, підстави та предмет. Нетотожність хоча б одного з елементів не перешкоджає повторному зверненню до суду заінтересованих осіб за вирішенням спорів.

Предмет позову – це матеріально-правова вимога позивача до відповідача, стосовно якої він просить ухвалити судові рішення. Тоді як предмет спорів – це об'єкт, зокрема річ, щодо якого виник спір (див. близькі за змістом висновки у постанові Великої Палати Верховного Суду від 20 червня 2018 року у справі №761/7978/15-ц).

За пунктом 4 частини першої статті 257 ЦПК України необхідна наявність одночасно трьох складових: тотожних сторін спорів; тотожного предмета позову, тотожної підстави позову, тобто коли позови повністю збігаються за складом учасників цивільного процесу, матеріально-правовими вимогами й обставинами, що обґрунтовують звернення до суду (див. постанову Верховного Суду у складі колегії суддів Першої судової палати Касаційного цивільного суду від 18 листопада 2020 року у справі №717/489/20-ц).

Незважаючи на те, що спори, які розглядали суди Фінляндської Республіки й України, стосуються тих самих сторін і предмети позовів батька та матері є тотожними в частині вимоги про визначення місця проживання дитини, проте підстави цих позовів суттєво відрізняються.

Підставами позову батька, який розглядали суди Фінляндії, були насамперед обставини незаконності повернення дитини до України, узгодження сторонами місця її проживання у Фінляндії, оцінка ризиків проживання дитини на території України у зоні бойових дій. Тоді як підставами для звернення матері із позовом про визначення з нею місця проживання доньки стало передусім протиправне утримання останньої у Фінляндії батьком після спливу терміну згоди матері на перебування дитини за кордоном з туристичною метою згідно з її нотаріальною заявою від 5 серпня 2022 року (т. 1, а. с. 79), створення батьком перешкод у побаченнях матері з донькою, неможливість вивезення останньої в Україну та її використання з метою отримання у Фінляндії соціальних виплат як самотньому батькові. Тому у цій справі немає підстав для залишення позову матері без розгляду.

(2.3) Чи відповідає за обставин цієї справи якнайкращим інтересам дитини визначення місця її проживання з матір'ю?

Мати зазначала, що створила всі належні умови для всебічного розвитку та виховання дитини. З огляду на протиправні дії батька, який не повернув доньку в Україну, просила визначити з нею місце проживання дитини. Батько заперечив, оскільки суд у Фінляндії призначив його одноосібним опікуном над донькою та визначив із ним її місце проживання. Суди першої й апеляційної інстанцій відповідну вимогу матері задовольнили. Вважали, що вона створила необхідні умови для повноцінного, всебічного та гармонійного розвитку дитини. Відхилили доводи батька про наявність двох рішень фінських судів про визначення місця проживання доньки з батьком, оскільки той їх не повідомив, що мав повернути дитину матері в Україну після закінчення строку, визначеного у її згоді на виїзд доньки за кордон. У касаційній скарзі батько, зокрема, звернув увагу на те, що дитина тривалий час проживає у Фінляндії та має тісний зв'язок із цією країною.

Верховний Суд у складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду з доводами касаційної скарги про необхідність скасування оскаржених судових рішень не погоджується.

За змістом пункту 1 статті 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – Конвенція 1950 року) кожен має право на повагу до свого сімейного життя. Відповідно до пункту 2 вказаної статті органи державної влади не можуть втручатися у здійснення цього права, за винятком випадків, коли втручання здійснюється згідно із законом і є необхідним у демократичному суспільстві в інтересах національної та громадської безпеки чи економічного добробуту країни, для запобігання зворушенням чи злочинам, для захисту здоров'я чи моралі або для захисту прав і свобод інших осіб.

В усіх діях щодо дітей, незалежно від того, здійснюються вони державними чи приватними установами, що займаються питаннями соціального забезпечення, судами, адміністративними чи законодавчими органами, першочергова увага приділяється якнайкращому забезпеченню інтересів дитини (частина перша статті 3 Конвенції про права дитини).

Регулювання сімейних відносин має здійснюватися з максимально можливим урахуванням інтересів дитини, непрацездатних членів сім'ї (частина восьма статті 7 Сімейного кодексу України (далі – СК України)).

Визначаючи й оцінюючи найкращі інтереси дитини, слід ураховувати такі чинники: (а) погляди дитини; (б) її індивідуальність; (в) збереження сімейного оточення та підтримання сімейних відносин; (г) піклування, захист і безпеку дитини; (ґ) вразливе становище; (д) право дитини на здоров'я; (е) право дитини на освіту (див. постанову Верховного Суду у складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду від 4 серпня 2021 року у справі №654/4307/19). Кожна дитина має право на рівень життя, достатній для її фізичного, інтелектуального, морального, культурного, духовного і соціального розвитку. Батьки або особи, які їх замінюють, несуть відповідальність за створення умов, необхідних для всебічного розвитку дитини, відповідно до законів України (стаття 8 Закону України «Про охорону дитинства»).

Виховання в сім'ї є першоосновою розвитку особистості дитини. На кожного з батьків покладається однакова відповідальність за виховання, навчання і розвиток дитини. Батьки або особи, які їх замінюють, мають право і зобов'язані виховувати дитину, піклуватися про її здоров'я, фізичний, духовний і моральний розвиток, навчання, створювати належні умови для розвитку її природних здібностей, поважати гідність дитини, готувати її до самостійного життя та праці.

Виховання дитини має спрямовуватися на розвиток її особистості, поваги до прав, свобод людини і громадянина, мови, національних історичних і культурних цінностей українського та інших народів, підготовку дитини до свідомого життя у суспільстві в дусі взаєморозуміння, миру, милосердя, забезпечення рівноправності всіх членів суспільства, злагоди та дружби між народами, етнічними, національними, релігійними групами (частини перша та друга статі 12 Закону України «Про охорону дитинства»).

Якщо мати та батько, які проживають окремо, не дійшли згоди щодо того, з ким із них буде проживати малолітня дитина, спір між ними може вирішуватися органом опіки та піклування або судом. Під час вирішення спору щодо місця проживання малолітньої дитини беруться до уваги ставлення батьків до виконання своїх батьківських обов'язків, особиста прихильність дитини до кожного з них, вік дитини, стан її здоров'я та інші обставини, що мають істотне значення (частина перша статті 161 СК України).

За змістом частини першої статті 161 СК України до інших обставин, що мають істотне значення, можна віднести, зокрема, особисті якості батьків, відносини, які існують у кожного з них із дитиною (як вони виконують батьківські обов'язки щодо неї, як враховують її інтереси, чи є взаєморозуміння кожного з батьків із дитиною), можливість створення умов для її виховання та розвитку (див. постанову Верховного Суду у складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду від 14 лютого 2019 року у справі №377/128/18).

Суди першої й апеляційної інстанцій встановили такі обставини:

- з 18 липня 2017 року сторони перебували в зареєстрованому шлюбі, у якому в них народилася дитина;

- від народження вона постійно проживала з матір'ю, а батько періодично проживав за кордоном. У цей період батько не висловлював жодних зауважень щодо неналежного виховання й утримання дитини;

- на початку серпня 2022 року, перебуваючи з донькою в Україні, мати надала батьку та його матері нотаріальну заяву-згоду на виїзд у супроводі одного з них дитини до Фінляндії з туристичною метою строком на один місяць; після спливу цього строку дитину в Україну батько не повернув, змінив її місце проживання без згоди матері та без погодження обома батьками;

- 25 червня 2023 року матір затримали в пункті пропуску на польсько-українському кордоні та на підставі тимчасового рішення районного суду регіону Лянсі-Уусімаа (Фінляндська Республіка) від 6 жовтня 2022 року відібрали доньку, з якою та поверталася в Україну. Згідно із цим рішенням фінський суд визначив, що дитина має проживати тільки з одним батьком і перебувати на його утриманні, а мати повинна сплачувати щомісяця аліменти;

- згідно з актом обстеження матеріально-побутових умов проживання сім'ї від 6 вересня 2023 року мати проживає в будинку. Там створені належні умови для розвитку та виховання дитини. Аналогічна інформація є і в Акті оцінки потреб сім'ї / особи від 6 вересня 2023 року. Соціального супроводу сім'я матері не потребує;

- за місцем роботи мати характеризується позитивно (характеристика Товариства з обмеженою відповідальністю «Центр реабілітації та вертебрології «Авангардмед РВ»);

- на підтвердження працевлаштування батька його адвокат надав трудовий договір із «Сіті Рестор Фінлад оу» від 24 липня 2023 року. Вказав, що в основному вихованням дитини займається її бабуся;

- згідно з висновком виконавчого комітету Корецької міської ради Рівненської області як органу опіки та піклування від 12 вересня 2023 року №03-01-16/1686 можливо визначити місце проживання дитини з матір'ю;

- адвокат в інтересах батька надав рішення фінського суду від 14 вересня 2023 року, згідно з яким суд встановив місце проживання дитини з батьком, призначив його одноосібним опікуном дитини, а також зобов'язав матір виплачувати дитині щомісячну допомогу на утримання. Це рішення набрало законної сили. Мати про нього довідалася під час розгляду її позову.

Суди першої й апеляційної інстанцій правильно висували, що запровадження в Україні воєнного стану не є достатньою підставою для визначення місця проживання дитини разом з одним із батьків. Загальновідомим фактом є те, що територія Рівненської області не належить до зони активних бойових дій і не є окупованою ні повністю, ні в частині.

Спробу матері вивезти дитину з Фінляндії в Україну після завершення строку, на який вона надала батьку та його матері дозвіл на вивезення дитини за кордон з туристичною метою, не можна вважати зловживанням материнськими правами, як про це стверджує батько.

З огляду на наведену оцінку аргументів сторін, обставини, які встановили суди попередніх інстанцій, беручи до уваги ставлення обох батьків до виконання батьківських обов'язків, оцінку добросовісності їхньої поведінки один до одного та до дитини, її вік, її особисті якості, можливості особисто брати участь у вихованні доньки, створити їй умови для виховання, навчання та розвитку, відсутність заперечень з боку батька того, що в основному її вихованням у Фінляндії займається його мати, Верховний Суд у складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду вважає правильним висновок судів першої й апеляційної інстанцій про визначення місця проживання доньки разом із її матір'ю.

За обставин цієї справи такий висновок спрямований на забезпечення найкращих інтересів дитини, яка поза волею матері та внаслідок недобросовісного виконання батьком у вересні 2022 року його обов'язку повернути доньку до місця постійного проживання з матір'ю була позбавлена опіки та виховання останньої, а також прямих контактів із нею. Задоволення позову матері у цій справі не суперечить висновкам Верховного Суду, на які батько звернув увагу у касаційній скарзі.

Поведінка батьків, їхній авторитет відіграють суттєву роль у вихованні дитини, адже вона не має самостійного соціального досвіду, а тому переймає його та відповідну поведінку від авторитетних для неї батьків. Визначення місця проживання дитини разом із матір'ю не є вирішенням питання про повернення доньки, але є втручанням у гарантоване пунктом 1 статті 8 Конвенції 1950 року право батька на повагу до його сімейного життя. З огляду на обставини справи, досліджені докази та з метою захисту прав дитини, забезпечення її найкращих інтересів таке втручання є пропорційним зазначеній легітимній меті та не порушує відповідне право батька з огляду на пункт 2 вказаної статті.

Визначення місця проживання доньки з матір'ю в Україні не позбавляє батька батьківських прав і не звільняє від виконання батьківських обов'язків. Зокрема, не позбавляє можливості контролю за переміщенням дитини через кордон з території України. Безсумнівно, відіграючи важливу роль у житті дитини, маючи з нею міцний зв'язок і взаєморозуміння, прив'язаність до неї, батько має про доньку піклуватися, брати участь у її вихованні й утриманні незалежно від того, що вона постійно житиме з матір'ю. Дитина потребує уваги, підтримки та любові обох батьків, а не лише того, хто з нею проживатиме. Однак батько не може отримувати перевагу від його недобросовісної поведінки. Крім того, у разі зміни обставин у відносинах сторін спору та з донькою визначене у цій справі місце її проживання можна змінити як за згодою матері, так і в судовому порядку.

З огляду на викладене немає підстав стверджувати, що суди попередніх інстанцій допустили порушення норм права, які мають зумовлювати скасування їхніх судових рішень.

Рішення судів першої та апеляційної інстанцій залишено без змін, визначено місце проживання дитини разом з матір'ю, а мотивувальні частини викладено у новій редакції цієї постанови.

Детальніше з текстом постанови можна ознайомитися в Єдиному державному реєстрі судових рішень за посиланням: <https://revestr.court.gov.ua/Review/132556177>.

Постанова Верховного Суду від 12 листопада 2025 року у справі №288/1993/24

Заяви про забезпечення позову шляхом встановлення графіка перебування малолітньої дитини з одним із батьків обов'язково належить оцінювати на предмет найкращих інтересів дитини, з точки зору усунення усіх імовірних стресових ситуацій, пов'язаних із систематичною і постійною, через незначний проміжок часу, зміною місця перебування (особливо малолітньої дитини).

Суд апеляційної інстанції не звернув увагу на те, що спосіб забезпечення позову, про застосування якого просить позивач, а саме: визначення часу спілкування малолітньої дитини з матір'ю з 20 год. 00 хв. неділі по 14 год. 00 хв. п'ятниці (тобто майже цілий тиждень) є по суті тимчасовою зміною місця перебування дитини.

Суду необхідно належно встановити обставини справи, які мають значення для вирішення питання про забезпечення позову, зокрема: чи дійсно відповідач чинить позивачу перешкоди у спілкуванні з дитиною, чи існують обставини, за наявності яких такі перешкоди є виправданими, зокрема спілкування має негативний вплив на нормальний розвиток дитини; можливість визначення графіка побачень матері з дитиною з урахуванням всіх обставин справи, зокрема: місця проживання та навчання дитини, який відповідатиме найкращим інтересам дитини та водночас сприятиме відновленню стосунків та емоційного контакту малолітньої дитини з матір'ю до ухвалення рішення у справі, та відповідно до встановлених обставин ухвалити законне та обґрунтоване судове рішення.

1. Обставини справи

У серпні 2024 року мати дитини звернулася до суду із позовом до батька дитини та просила визначити місце проживання малолітньої дитини з нею.

У серпні 2024 року вона також звернулася до суду із заявою про забезпечення позову шляхом визначення часу спілкування малолітнього сина з матір'ю з 20 год. 00 хв. неділі по п'ятницю 14 год. 00 хв. (кінець навчального дня); зобов'язання батька передавати малолітнього сина матері за місцем її проживання. Заява була обґрунтована тим, що між сторонами існує спір щодо визначення місця проживання малолітнього сина, який проживав з матір'ю. Проте з липня 2024 року батько забрав сина і матері його не повертає, не дає можливості з ним бачитися і спілкуватися. На переконання матері, батько застосує до дитини психологічне насильство. У разі забезпечення позову в спосіб, який вона просить, малолітній син, на думку матері, буде підтримувати зв'язок з обома батьками, оскільки вона ніколи не перешкоджала та не перешкоджатиме участі батька у житті сина.

2. Рішення судів першої та апеляційної інстанцій

Ухвалою Попільнянського районного суду Житомирської області від 29 серпня 2024 року, яка залишена без змін постановою Житомирського апеляційного суду від 13 листопада 2024 року, заяву про забезпечення позову матері задоволено.

Встановивши наявність обставин, які позбавляють матір дитини можливості спілкуватися з малолітнім сином, з урахуванням права матері на особисте спілкування з дитиною та відсутність обставин, які обмежують право на таке спілкування, суд першої інстанції, з яким погодився апеляційний суд, дійшли висновку про наявність підстав для забезпечення позову шляхом визначення часу спілкування дитини з матір'ю з неділі 20 год. 00 хв. по п'ятницю 14 год. 00 хв. (кінець навчального дня), зобов'язавши батька дитини передавати сина матері за місцем проживання останньої.

3. Позиція Верховного Суду та нормативно-правове обґрунтування

Згідно з частинами першою, другою статті 149 ЦПК України суд за заявою учасника справи має право вжити передбачених у статті 150 цього Кодексу заходів забезпечення позову. Забезпечення позову допускається як до пред'явлення позову, так і на будь-якій стадії розгляду справи, якщо невжиття таких заходів може істотно ускладнити чи унеможливити виконання рішення суду або ефективний захист, або поновлення порушених чи оспорюваних прав або інтересів позивача, за захистом яких він звернувся або має намір звернутися до суду.

Підстави для забезпечення позову є оціночними та визначаються судом залежно від фактичних обставин у кожному конкретному випадку, однак будь-який сімейний спір стосовно дитини повинен вирішуватися з урахуванням та якнайкращим забезпеченням інтересів дитини (постанова Верховного Суду від 05 лютого 2025 року у справі №369/12078/21).

У статті 3 Конвенції Організації Об'єднаних Націй про права дитини від 20 листопада 1989 року, ратифікованої Україною Постановою Верховної Ради України від 27 лютого 1991 року №789-XII (далі – Конвенція про права дитини), визначено, що в усіх діях щодо дітей, незалежно від того здійснюються вони державними чи приватними установами, що займаються питанням соціального забезпечення, судами, адміністративними чи законодавчими органами, першочергова увага приділяється якнайкращому забезпеченню інтересів дитини.

Держави-учасниці зобов'язуються забезпечити дитині такий захист і піклування, які необхідні для її благополуччя, беручи до уваги права й обов'язки її батьків, опікунів чи інших осіб, які відповідають за неї за законом, і з цією метою вживають всіх відповідних законодавчих і адміністративних заходів.

У частині 3 статті 9 вказаної Конвенції про права дитини визначено право дитини, яка розлучається з одним чи обома батьками, підтримувати на регулярній основі особисті відносини і прями контакти з обома батьками, за винятком випадків, коли це суперечить найкращим інтересам дитини.

Держави-учасниці поважають право дитини, яка розлучається з одним чи обома батьками, підтримувати на регулярній основі особисті відносини і прями контакти з обома батьками, за винятком випадків, коли це суперечить найкращим інтересам дитини (стаття 9 Конвенції про права дитини).

Ухвалюючи рішення в справі «М. С. проти України» від 11 липня 2017 року (заява №2091/13), Європейський суд з прав людини (далі – ЄСПЛ) наголосив, що в таких справах основне значення має вирішення питання про те, що найкраще відповідає інтересам дитини. На сьогодні існує широкий консенсус, зокрема в міжнародному праві, на підтримку ідеї про те, що у всіх рішеннях, що стосуються дітей, їх найкращі інтереси повинні мати першочергове значення. ЄСПЛ зауважив, що під час визначення найкращих інтересів дитини у кожній конкретній справі необхідно враховувати два аспекти: по-перше, інтересам дитини найкраще відповідає збереження її зв'язків із сім'єю, крім випадків, коли сім'я є особливо непридатною або неблагополучною; по-друге, у якнайкращих інтересах дитини є забезпечення її розвитку у безпечному, спокійному та стійкому середовищі, що не є неблагонадійним.

Суть висновків ЄСПЛ у справі «Крістіан Кетелін Унгуряну проти Румунії» («Cristian Catalin Ungureanu v. Romania», заява №6221/14, рішення від 04 вересня 2018 року) зводиться до того, що допущення державою ситуації, коли один з батьків втрачає доступ до власної дитини ще й протягом тривалого часу, зокрема за наявності судового спору між батьками, від якого, зокрема, залежить характер цього доступу, навіть якщо це відбувається без порушення існуючих нормативних правил держави, є порушенням статті 8 Конвенції – права на повагу до приватного і сімейного життя того з батьків, доступ до дитини якого обмежується або унеможливується. Відповідно до обставин справи «Крістіан Кетелін Унгуряну проти Румунії» мова не йшла про ситуацію, коли є об'єктивні підстави вважати, що зазначений доступ до дитини явно суперечить її інтересам.

У постанові Великої Палати Верховного Суду від 15 вересня 2020 року в справі №753/22860/17 зазначено, що умовою застосування заходів забезпечення позову є достатньо обґрунтоване припущення, що невжиття таких заходів може істотно ускладнити чи унеможливити виконання рішення суду або ефективний захист або поновлення порушених чи оспорюваних прав або інтересів позивача. Гарантії справедливого суду діють не тільки під час розгляду справи, але й під час виконання судового рішення. Зокрема, тому, розглядаючи заяву про забезпечення позову, суд повинен врахувати, що вжиття відповідних заходів може забезпечити належне виконання рішення про задоволення позову у разі ухвалення цього рішення, а їх невжиття, навпаки, ускладнити або навіть унеможливити таке виконання. Конкретний захід забезпечення позову буде домірним позовній вимозі, якщо під час його застосування забезпечуються: збалансованість інтересів сторін та інших учасників судового процесу під час вирішення спору; можливість ефективного захисту або поновлення порушених чи оспорюваних прав або інтересів позивача без порушення або безпідставного обмеження прав та охоронюваних інтересів інших учасників справи чи осіб, що не є її учасниками; можливість виконання судового рішення у разі задоволення вимог, які є ефективними способами захисту порушених чи оспорюваних прав або інтересів позивача.

У постанові Верховного Суду від 29 вересня 2021 року у справі №490/1087/21 вказано, що судові рішення про визначення місця проживання дитини і відібрання дитини від батька (матері) без позбавлення батьківських прав спрямовано на передачу дитини від однієї особи (батька / матері) до іншої особи (матері / батька). Заходи ж забезпечення позову, що полягають у визначенні часу та місця побачення і спілкування дитини з одним із батьків, який на час розгляду справи про визначення місця проживання дитини проживає окремо від неї, спрямовані на усунення перешкод у спілкуванні дитини із цим із її батьків на час вирішення по суті спору щодо місця її проживання.

Конкретний захід забезпечення позову буде домірним позовній вимозі, якщо за його застосування забезпечуються: збалансованість інтересів сторін та інших учасників судового процесу під час вирішення спору; можливість ефективного захисту або поновлення порушених чи оспорюваних прав або інтересів позивача без порушення або безпідставного обмеження прав та охоронюваних інтересів інших учасників справи чи осіб, що не є її учасниками; можливість виконання судового рішення у разі задоволення вимог, які є ефективними способами захисту порушених чи оспорюваних прав або інтересів позивача.

У постанові Верховного Суду у складі колегії суддів Третьої судової палати Касаційного цивільного суду від 18 листопада 2020 року у справі №127/31828/19 (провадження №61-10859св20) вказано, що «у справі, яка переглядається, суд апеляційної інстанції, правильно врахував, що зустрічі матері з дитиною будуть сприяти відновленню та налагодженню емоційних стосунків матері із її малолітньою дитиною і ця обставина відповідатиме найкращим інтересам дитини.

Колегія суддів погоджується із висновком суду апеляційної інстанції про те, що відновлення відносин та емоційного контакту малолітньої дитини з її матір'ю повинно переважати над бажанням інших осіб обмежити дитину від зустрічей з матір'ю».

Аналогічну правову позицію Верховний Суд висловив у постанові від 04 квітня 2018 року у справі №344/16653/16-ц.

Зустрічі матері з дитиною є співмірним заходом забезпечення позову, враховуючи, що цей спір виник із сімейних правовідносин.

Відповідач не навів у касаційній скарзі обґрунтованих доводів про те, що зустрічі дитини з матір'ю без участі психолога, батька можуть призвести до негативних наслідків для стану дитини.

Підстави для забезпечення позову є оціночними та враховуються судом залежно від конкретного випадку, однак будь-який сімейний спір стосовно дитини має вирішуватися з урахуванням та якнайкращим забезпеченням інтересів дитини.

У постанові Верховного Суду у складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду від 29 вересня 2021 року у справі №490/1087/21 (провадження №61-12931св21) вказано: «Судове рішення про визначення місця проживання дитини і відібрання дитини від батька (матері) без позбавлення батьківських прав спрямовано на передачу дитини від однієї особи (батька/матері) до іншої особи (матері/батька).

Заходи ж забезпечення позову, що полягають у визначенні часу та місця побачення і спілкування дитини з одним із батьків, який на час розгляду справи про визначення місця проживання дитини проживає окремо від неї, спрямовані на усунення перешкод у спілкуванні дитини з цим із її батьків на час вирішення по суті спору щодо місця її проживання.

ЄСПЛ наголошував на необхідності та важливості контакту дитини з кожним із батьків під час тривалого судового процесу та відсутності остаточного рішення щодо визначення місця проживання дитини. Так, у рішенні «Крістіан Кетелін Унгуряну проти Румунії» від 04 вересня 2018 року ЄСПЛ вказав, що тривалий судовий процес, пов'язаний, у тому числі зі встановленням графіка відвідування дитини, не виправдано позбавив батька можливості бачитися з сином протягом чотирьох років, що свідчить про порушення статті 8 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод щодо права на повагу до його приватного і сімейного життя, а тому є допустимим встановлення такого графіка до закінчення розгляду справи по суті.

У таких чутливих правовідносинах, враховуючи можливий тривалий судовий розгляд справи про визначення місця проживання малолітньої дитини, сприяння забезпеченню відновлення відносин та емоційного контакту малолітньої дитини особисто з її матір'ю повинно переважати над бажанням інших осіб обмежити або взагалі відгородити дитину від зустрічей із матір'ю.

Аналогічного висновку дійшов Верховний Суд у постановках від 25 листопада 2020 року у справі №760/15413/19 (провадження №61-9164св20), від 17 травня 2021 року у справі №761/25101/20 (провадження №61-1092св21), від 15 вересня 2021 року у справі №752/6099/20 (провадження №61-13598св20).

Системний аналіз наведених норм права та судової практики дає підстави вважати, що мати, яка на час вирішення справи про визначення місця проживання дитини проживає окремо від дитини, також має право на особисте спілкування з нею, а батько не має права перешкоджати матері спілкуватися з дитиною та брати участь у її вихованні, якщо таке спілкування не має негативного впливу на нормальний розвиток дитини і таке спілкування відбувається саме в інтересах дитини».

Забезпечення найкращих інтересів дитини не виключає можливого втручання у приватне та сімейне життя одного з батьків дитини і не завжди може відповідати найкращим інтересам одного з батьків (постанови Верховного Суду від 02 листопада 2022 року у справі №686/8535/20, від 08 лютого 2023 року у справі №501/488/21/21 (провадження №61-11187св22).

У постанові Верховного Суду від 26 жовтня 2022 року у справі №752/1253/22 (провадження №61-7628св22) вказано, що «мати, яка на час вирішення справи про визначення місця проживання дитини проживає окремо від дитини, також має право на особисте спілкування з нею, а батько не має права перешкоджати матері спілкуватися з дитиною та брати участь у її вихованні, якщо таке спілкування не має негативного впливу на нормальний розвиток дитини і таке спілкування відбувається саме в інтересах дитини.

У таких чутливих правовідносинах, враховуючи можливий тривалий судовий розгляд справи про визначення місця проживання малолітньої дитини, сприяння забезпеченню відновлення відносин та емоційного контакту малолітньої дитини особисто з її матір'ю повинно переважати над бажанням інших осіб обмежити або взагалі відгородити дитину від зустрічей із матір'ю».

Аналогічного висновку дійшов Верховний Суд у постановках від 25 листопада 2020 року у справі №760/15413/19 (провадження №61-9164св20), від 17 травня 2021 року у справі №761/25101/20 (провадження №61-1092св21), від 15 вересня 2021 року у справі №752/6099/20 (провадження №61-13598св20).

Верховний Суд неодноразово наголошував, що зустрічі та спілкування одного з батьків із дитиною є співмірним заходом забезпечення позову про визначення місця проживання дитини (див. постанови Верховного Суду від 18 листопада 2020 року у справі №127/31828/19, від 24 лютого 2022 року у справі №361/8355/21, від 05 грудня 2023 року у справі №490/2077/23, від 22 червня 2022 року у справі №757/33742/19-ц, від 31 серпня 2022 року, у справі №545/3933/21, від 26 жовтня 2022 року у справі №752/1253/22, від 15 листопада 2023 року у справі №467/403/22).

У постанові Верховного Суду у складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду від 25 січня 2023 року у справі №759/119/18 (провадження №61-11947св22) зазначено, що «судове рішення про визначення місця проживання дитини спрямовано на передачу дитини від однієї особи (батька/матері) до іншої особи (матері/батька). Заходи ж забезпечення позову, що полягають у визначенні часу та місця побачення і спілкування дитини з одним із батьків, який на час розгляду справи про визначення місця проживання дитини проживає окремо від неї, спрямовані на усунення перешкод у спілкуванні дитини з цим із її батьків на час вирішення по суті спору щодо місця її проживання».

У справі, що переглядається, предметом позову є визначення місця проживання малолітньої дитини.

Під час звернення до суду із заявою про забезпечення позову позивачка зазначала, що відповідач самовільно, без її згоди як матері забрав малолітню дитину після останнього дзвоника у 2024 році. Позивач просила відповідача повернути сина, але він відмовився. Позивач зверталася до поліції, до служби у справах дітей, просила їх посприяти у поверненні їй сина, але не домоглася вирішення цього питання. За таких обставин позивач вимушена була звернутися до суду з позовом про визначення місця проживання дитини. Оскільки тривалий розгляд цієї справи без можливості спілкування малолітньої дитини з матір'ю може призвести до втрати емоційного контакту між ними, погіршення психоемоційного характеру відносин між матір'ю та малолітньою дитиною, вона одночасно з поданням позову звернулася до суду із заявою про забезпечення позову, в якій просила вжити заходів забезпечення позову шляхом визначення часу спілкування малолітнього сина з матір'ю з 20 год. 00 хв. неділі по п'ятницю 14 год. 00 хв. (кінець навчального дня); зобов'язати батька передавати малолітнього сина матері за її місцем проживання.

Вирішуючи питання про необхідність застосування забезпечення позову, суд першої інстанції, встановивши, що між сторонами склалися стосунки, які позбавляють можливість позивача регулярно спілкуватися з дитиною, а також, що між батьками дійсно існує спір щодо визначення місця проживання дитини, у зв'язку необхідністю дитини продовжувати навчання у звичному для неї місці у встановлений час, враховуючи ту обставину, що збереження відносин та емоційного контакту малолітньої дитини з її матір'ю повинно переважати над бажанням інших осіб обмежити дитину від спілкування з матір'ю, а також про те, що спілкування матері з дитиною буде сприяти відновленню довірчих відносин та емоційного контакту між ними, відповідатимуть інтересам як матері, так і дитини, та зможуть усунути загрозу невиконання чи утруднення виконання можливого рішення суду про визначення місця проживання дитини, задовольнив заяву про забезпечення позову у повному обсязі у спосіб, запропонований позивачем.

У таких чутливих правовідносинах, враховуючи можливий тривалий судовий розгляд справи, сприяння забезпеченню відновлення відносин та емоційного контакту малолітньої дитини особисто з одним із батьків повинно переважати над бажанням інших осіб обмежити або взагалі відгородити дитину від зустрічей.

Зустрічі одним із батьків з дитиною будуть сприяти відновленню та налагодженню емоційних стосунків із її малолітньою дитиною і ця обставина відповідатиме найкращим інтересам дитини. Аналогічний висновок викладено в постановках Верховного Суду від 04 квітня 2018 року у справі №344/16653/16-ц та від 18 листопада 2020 року у справі №127/31828/19, на які, зокрема, посилається заявник у касаційній скарзі.

Матір, яка на час вирішення спору проживає окремо від дитини, також має право на особисте спілкування з нею, а батько не має права перешкоджати матері спілкуватися з дитиною та брати участь у її вихованні, якщо таке спілкування не має негативного впливу на нормальний розвиток дитини і таке спілкування відбувається саме в інтересах дитини.

Держава не повинна допускати ситуації, коли один з батьків втрачає доступ до власної дитини протягом тривалого часу за наявності судового спору між батьками щодо визначення місця проживання малолітньої дитини.

Такі висновки узгоджуються з постановою Верховного Суду від 15 січня 2025 року у справі №369/7253/23.

Системний аналіз наведених норм права та судової практики дає підстави вважати, що той із батьків, який на час вирішення спору між батьками проживає окремо від дитини, також має право на особисте спілкування з нею, а інший з батьків не має права перешкоджати спілкуватися з дитиною та брати участь у її вихованні, якщо таке спілкування не має негативного впливу на нормальний розвиток дитини і таке спілкування відбувається в якнайкращих інтересах дитини.

Апеляційний суд, встановивши, що між сторонами дійсно існує спір про визначення місця проживання дитини: приймаючи до уваги, що дитина на час вирішення справи проживає з батьком; враховуючи право матері на спілкування з дитиною, вважав обґрунтованими висновки суду першої інстанції про наявність підстав для вжиття заходів забезпечення позову у визначений спосіб. З такими висновками Верховний Суд погоджується не повною мірою.

Суд апеляційної інстанції не звернув увагу на те, що спосіб забезпечення позову, про застосування якого просить позивач та який встановлений судом першої інстанції, а саме: визначення часу спілкування малолітньої дитини з матір'ю з 20 год. 00 хв. неділі по 14 год. 00 хв. п'ятниці (тобто майже цілий тиждень), є по суті тимчасовою зміною місця перебування дитини, а саме перебування дитини разом з матір'ю протягом майже шести днів.

Задовольняючи заяву про забезпечення позову у такий спосіб, апеляційний суд під час перегляду ухвали суду першої інстанції не надав оцінки доказам, які були додані відповідачем до апеляційної скарги, а саме: довідкам Комунального підприємства з експлуатації і ремонту житлового фонду, акту по факту проживання особи за адресою та висновку оцінки потреб сім'ї щодо проживання малолітнього сина за адресою місця проживання відповідача та довідці-характеристиці учня 2 класу Товариства з обмеженою відповідальністю «Атмосферна школа» щодо навчання дитини у вказаному закладі освіти, з огляду на те, що зі встановленням вказаних обставин та забезпеченням позову у спосіб, у який просить позивач, не будуть враховані у повному обсязі інтереси малолітньої дитини, якій доведеться знову змінити місце свого проживання та місце навчання і знову адаптуватися до обставин, які у зв'язку із цим виникнуть.

Заяви про забезпечення позову шляхом встановлення графіка перебування малолітньої дитини з одним із батьків обов'язково належить оцінювати на предмет найкращих інтересів дитини, з точки зору усунення усіх ймовірних стресових ситуацій, пов'язаних із систематичною і постійною, через незначний проміжок часу, зміною місця перебування (особливо малолітньої) дитини.

Заходи забезпечення позову повинні бути співмірними із заявленими вимогами з метою забезпечення ефективного захисту порушеного права позивача.

Верховний Суд дійшов висновку, що апеляційний суд зробив передчасний висновок про задоволення заяви про забезпечення позову у запропонований позивачем спосіб у повному обсязі, що не є співмірним із заявленими вимогами, та є підставою для скасування оскаржуваного судового рішення апеляційного суду та направлення справи на новий розгляд до суду апеляційної інстанції. Під час нового апеляційного розгляду суду необхідно належно встановити обставини справи, які мають значення для вирішення питання про забезпечення позову, зокрема: чи дійсно відповідач чинить позивачу перешкоди у спілкуванні з дитиною, чи існують обставини, за наявності яких такі перешкоди є виправданими, зокрема спілкування має негативний вплив на нормальний розвиток дитини; можливість визначення графіка побачень матері з дитиною з урахуванням всіх обставин справи, зокрема: місця проживання та навчання дитини, який відповідатиме найкращим інтересам дитини та водночас сприятиме відновленню стосунків та емоційного контакту малолітньої дитини з матір'ю до ухвалення рішення у справі, та відповідно до встановлених обставин ухвалити законне та обґрунтоване судове рішення.

Постановою Верховного Суду ухвалу Житомирського апеляційного суду від 13 листопада 2024 року було скасовано, справу направлено на новий розгляд до суду апеляційної інстанції.

Детальніше з текстом постанови можна ознайомитися в Єдиному державному реєстрі судових рішень за посиланням: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/131922081>.

Постанова Верховного Суду від 22 жовтня 2025 року у справі №308/9162/24

У справах про визначення місця проживання дитини наявність провадження в іноземному суді не є підставою для відмови у відкритті чи розгляді справи в Україні, якщо спори не є тотожними за сторонами, предметом і підставами.

1. Обставини справи

Позивачка звернулася з позовом про визначення з нею місця проживання дитини. Суд першої інстанції відмовив у відкритті провадження у справі. Вважав, що позов не можна розглядати, оскільки спір між тими самими сторонами, про той самий предмет і з тих самих підстав розглядає суд у Чеській Республіці. Позивачка оскаржила вказану ухвалу. Апеляційний суд скасував останню та скерував справу для продовження розгляду до суду першої інстанції. Мотивував тим, що предмет позову у справі, яку розглядає суд у Чеській Республіці, стосується встановлення способу спілкування відповідача із сином.

2. Рішення судів першої та апеляційної інстанцій

У травні 2024 року позивачка звернулася до суду з позовом, у якому просила визначити з нею місце проживання їхнього з відповідачем сина.

3 червня 2024 року Ужгородський міськрайонний суд Закарпатської області постановив ухвалу, згідно з якою відмовив у відкритті провадження у справі.

17 жовтня 2024 року Закарпатський апеляційний суд прийняв постанову за апеляційною скаргою позивачки: скасував ухвалу суду першої інстанції та скерував справу до цього суду для вирішення питання про відкриття провадження у справі. Мотивував так: питання щодо визначення місця проживання малолітнього сина в суді Чеської Республіки не було вирішено. Предметом позову у тій справі було встановлення способу спілкування відповідача із сином. Тоді як предметом позову у справі №308/9162/24 є визначення місця проживання дитини з матір'ю.

Копії рішень іноземного суду не підтверджують те, що суди в Чеській Республіці розпочали провадження у справі щодо визначення місця проживання сина. Крім того, позивачка разом із сином, починаючи з лютого 2024 року, проживають в Україні.

Суд першої інстанції не врахував вказане та помилково відмовив у відкритті провадження у справі через те, що позов має вирішувати компетентний суд іноземної держави, в якому розпочалося провадження у справі між тими самими сторонами про той самий предмет.

3. Позиція Верховного Суду та нормативно-правове обґрунтування

Позивачка просила визначити місце проживання сина разом з нею.

Суд першої інстанції постановив ухвалу, згідно з якою відмовив у відкритті провадження у справі. Вважав, що цей позов не можна розглядати через те, що аналогічний спір розглядає суд іноземної держави.

Апеляційний суд, скасовуючи ухвалу суду першої інстанції та спрямовуючи до останнього справу для продовження розгляду, вказав, що відповідач не підтвердив те, що суди Чеської Республіки розпочали провадження у справі щодо визначення місця проживання сина сторін спору.

Відповідач у касаційній скарзі стверджував, зокрема, що апеляційний суд безпідставно не звернув увагу на «аналогічність змісту» відкритої у Чеській Республіці справи зі справою про визначення місця проживання дитини в Україні, тому просив скасувати постанову апеляційного суду та залишити в силі ухвалу суду першої інстанції.

Верховний Суд у складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду звернув увагу на те, що підстав для відмови у відкритті провадження у справі немає, бо предмет спору у Чеській Республіці стосується почергового батьківського піклування про сина, визначення розміру аліментів на дитину та врегулювання доступу до неї під час свят і шкільних канікул, а також пропозиції батька щодо врегулювання відносин у вказаній справі. Такий предмет не є тотожним вимозі про визначення місця проживання сина з матір'ю.

Якщо повноваження для розгляду справи мають органи юстиції обох договірних сторін, а заява про порушення справи вже була подана одному з органів юстиції однієї договірної сторони, то будь-який орган юстиції другої договірної сторони не вправі розглядати цю справу.

Якщо одну і ту ж справу (між тими самими учасниками, з одного і того ж предмета, з тих самих підстав) було порушено в органах юстиції обох договірних сторін, компетенцію котрих встановлює цей договір, орган юстиції, який порушив справу пізніше, залишає її без розгляду (стаття 21 Договору між Україною та Чеською Республікою про правову допомогу в цивільних справах, який Україна підписала 28 травня 2001 року та ратифікувала Законом №2927-III від 10 січня 2002 року (далі – Договір)).

Правовідносини батьків і дітей регулюються у законодавстві тієї договірної сторони, громадянином якої є дитина. Компетентним під час постановлення рішення відносно правовідносин батьків і дітей є суд тієї договірної сторони, громадянином якої є дитина (частини перша та друга статті 33 Договору).

Підсудність судам України справ з іноземним елементом визначається на момент відкриття провадження у справі, незважаючи на те, що у процесі провадження у справі підстави для такої підсудності відпали або змінилися. Суд відмовляє у відкритті провадження у справі, якщо у суді чи іншому юрисдикційному органі іноземної держави є справа зі спору між тими самими сторонами, про той самий предмет і з тих самих підстав та про наявність таких підстав суду стало відомо до відкриття провадження у справі (частини перша та друга статті 75 Закону України «Про міжнародне приватне право»).

Суддя відмовляє у відкритті провадження у справі, якщо: 1) заява не підлягає розгляду в порядку цивільного судочинства; 3) у провадженні цього чи іншого суду є справа зі спору між тими самими сторонами, про той самий предмет і з тих самих підстав (пункти 1 та 3 частини першої статті 186 ЦПК України).

Суд відмовляє у відкритті провадження у справі, якщо у суді чи іншому юрисдикційному органі іноземної держави є справа зі спору між тими самими сторонами, про той самий предмет і з тих самих підстав, що передбачається у частині другій статті 75 Закону України «Про міжнародне приватне право», а також у пункті 3 частини першої статті 186 ЦПК України (принцип *lis alibi pendens*) (див. постанову Верховного Суду у складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду від 19 лютого 2025 року у справі №522/14257/21)/3958/20, від 16 лютого 2024 року у справі №465/6496/19).

Позови вважаються тотожними, якщо в них одночасно збігаються сторони, підстави та предмет спору, тобто, коли позови повністю збігаються за складом учасників процесу, матеріально-правовими вимогами та обставинами, що обґрунтовують звернення до суду. Нетотожність хоча б одного із цих чинників не перешкоджає повторному зверненню заінтересованих осіб до суду за вирішенням спору (постанови Верховного Суду від 8 квітня 2019 року у справі №640/7778/18, Верховного Суду у складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду від 16 жовтня 2023 року у справі №727/11874/21).

За обставинами справи

Під час шлюбу у сторін народився син. Вони розірвали шлюб на підставі рішення Ужгородського міськрайонного суду Закарпатської області від 14 березня 2024 року у справі №308/22857/23.

08 лютого 2024 року батько ініціював в Окружному суді Праги 5 розгляд справи №50 №с6024/2024 про врегулювання відносин з неповнолітнім на період до та після розірвання шлюбу батьків, а саме щодо почергового батьківського піклування про сина, визначення розміру аліментів на дитину та врегулювання доступу до неї під час свят і шкільних канікул.

13 травня 2024 року Окружний суд Праги 5 ухвалив рішення за заявою батька від 6 березня 2024 року про вжиття запобіжного заходу. Згідно із цим рішенням налагодив контакти сина з батьком так: батько має право спілкуватися з неповнолітнім сином через відеодзвінок щотижня у вівторок і четвер з 16:30 до 17:00, кожного непарного тижня – у суботу з 9:00 до 10:00, кожного парного тижня – у неділю з 9:00 до 10:00; матері наказав дозволити батькові відеодзвінок у вказаний час.

13 червня 2024 року Міський суд м. Праги ухвалив рішення, згідно з яким залишив без змін рішення Окружного суду Праги 5 про вжиття запобіжного заходу. Згідно з постановою Міського суду м. Праги від 5 вересня 2024 року №18 Со 259/2024-511 він, як суд апеляційної інстанції, переглянув ухвалу суду першої інстанції про зупинення провадження у справі про врегулювання відносин з неповнолітнім на період до та після розірвання шлюбу батьків (пункт 1 постанови) і вказав на таке:

- батько просив передати неповнолітнього під почергову опіку батьків, визначити аліменти на дитину та врегулювати контакти з нею під час свят і шкільних канікул (пункт 2 постанови);

- правила виховання неповнолітньої дитини та догляду за нею викладено у статті 158 і наступних статтях СК України, обов'язок батьків щодо утримання неповнолітніх дітей і його виконання регламентовано у статті 180 та наступних статтях цього Кодексу, а визначення місця проживання дитини – у статті 161 та наступних статтях СК України. Як і за чеським законодавством, провадження щодо визначення місця проживання неповнолітньої особи не можна плутати з провадженням щодо виховання та піклування про неповнолітню особу (пункт 8 постанови);

- суд з питань опіки (Окружний суд Праги 5) для свого рішення не надав на цей час достатніх документів, з яких однозначно випливало б, що мати справді до 8 лютого 2024 року розпочала в Україні провадження щодо виховання, утримання неповнолітнього сина та його спілкування з батьками, що є вирішальним за змістом частини другої статті 33 у поєднанні з частиною першою статті 21 Договору (пункт 11 постанови).

Верховний Суд у складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду враховує відсутність даних про те, що у Чеській Республіці суди вирішують спір саме про визначення місця проживання сина. Міський суд м. Праги, як апеляційний суд, у постанові від 5 вересня 2024 року №18 Со 259/2024-511 з посиланням на постанову цього ж суду від 11 квітня 2024 року №18 Со 104/2024-120 вказав на нетотожність спору, який розглядає чеський суд, про врегулювання відносин з неповнолітнім на період до та після розірвання шлюбу батьків і спору про визначення місця проживання сина з матір'ю за її позовом, заявленим у суді України (пункти 7 та 8 вказаної постанови).

Отже, з огляду на те, що спір у справі №50 №с6024/2024, яка перебуває на розгляді у суді Чеської Республіки, між тими самими сторонами стосується предмета, який не є тотожним із предметом спору сторін у справі №308/9162/24, апеляційний суд обґрунтовано виснував про відсутність підстав для відмови у відкритті провадження у цій справі. Хоча він не вказав на помилкове зазначення судом першої інстанції пункту 1, а не пункту 3 частини першої статті 186 ЦПК України підставою для відмови у відкритті провадження у справі, а також неточно сформулював предмет позову у справі, яку розглядає чеський суд, ці недоліки не вплинули на правильність постанови апеляційного суду.

Необґрунтованими є доводи відповідача у касаційній скарзі про порушення апеляційним судом норм процесуального права й обмеження відповідача у можливості повністю висловити доводи. За змістом частини третьої статті 216 ЦПК України учасники справи не можуть висловлюватися з питань справи тоді, коли забажають. Вони повинні беззаперечно виконувати розпорядження головуючого, додержувати в судовому засіданні встановленого порядку й утримуватися від будь-яких дій, які засвідчують явну зневагу до суду або встановлених у суді правил. Згідно з протоколом судового засідання від 17 жовтня 2024 року апеляційний суд надав обом сторонам можливість висловити їхні доводи та заперечення, виступ відповідача тривав довше, ніж позивачки. Відповідач зауважень щодо протоколу судового засідання не подавав.

З огляду на викладене касаційна скарга є необґрунтованою, а висновок апеляційного суду про відсутність підстав для відмови у відкритті провадження у справі – правильним.

Суд касаційної інстанції залишив касаційну скаргу без задоволення, постанову апеляційного суду – без змін.

Детальніше з текстом постанови можна ознайомитися в Єдиному державному реєстрі судових рішень за посиланням: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/131457439>.

2.1.4. Справи щодо міжнародного викрадення дітей

Постанова Верховного Суду від 12.11.2025 у справі №753/15349/23

Судами встановлено, що виїзд дитини за кордон відбувся зі згоди батька, доказів незаконного переміщення чи утримання дитини не надано, а дитина адаптувалася до життя в іншій країні.

Враховано також наявність рішення іноземного суду про проживання дитини разом з матір'ю та об'єктивні безпекові обставини, пов'язані з воєнним станом в Україні. За таких умов суди дійшли обґрунтованого висновку про відсутність підстав для задоволення позовних вимог.

1. Обставини справи

У серпні 2023 року позивач звернувся до суду з позовом, у якому просив визнати незаконним переміщення та утримання на території Великобританії відповідачем неповнолітньої дитини та просив суд зобов'язати відповідача повернути неповнолітню дитину за попереднім місцем проживання в Україні, у разі невиконання протягом 30 (тридцяти) календарних днів судового рішення у добровільному порядку зобов'язати відповідача передати неповнолітню дитину батькові для забезпечення повернення дитини на територію України; допустити негайне виконання рішення суду у частині повернення дитини до України.

Як на обґрунтування заявлених вимог, позивач посилався на те, що 24 лютого 2022 року сторони і їхня спільна донька проживали разом у м. Києві. Після початку широкомасштабної війни родина виїхала до Польщі. 26 квітня 2022 року позивач разом з донькою вилетіла до Сполученого Королівства Великої Британії та Північної Ірландії за програмою підтримки українців «Домівки для України».

Позивач вказує, що цей позов використовується як частина схеми викрадення дитини.

2. Рішення судів першої та апеляційної інстанцій

Гребінківський районний суд Полтавської області рішенням від 26 вересня 2024 року у задоволенні позову відмовив.

Рішення суду першої інстанції мотивоване тим, що дитина виїхала з України в супроводі обох батьків і переїхала до Великобританії за письмовою нотаріальною згодою обох батьків та особистою нотаріальною згодою батька.

Позивач особисто звертався до суду Великобританії з проханням визначити місце проживання дитини, судовим рішенням визначено проживання дитини з матір'ю на території Великобританії.

Позивач не зазначив правових підстав, які свідчили б про викрадення дитини або неналежне піклування матір'ю про дитину. Позивач не спростував презумпції добросовісності та розумності поведінки матері дитини.

Полтавський апеляційний суд постановою від 28 липня 2025 року апеляційну скаргу позивача залишив без задоволення, а рішення Гребінківського районного суду Полтавської області від 26 вересня 2024 року – без змін.

Постанова апеляційного суду мотивована законністю й обґрунтованістю рішення суду першої інстанції. Крім того, відповідач і дитина законно перебувають на території Великої Британії, місце проживання її разом з матір'ю визначене судовим рішенням цієї країни, доказів незаконного переміщення чи викрадення дитини немає.

Проживання дитини разом з матір'ю в іншій країні відповідає кращим інтересам дитини, є безпечним і сприяє нормальному розвитку дитини, на відміну від проживання в м. Києві, який регулярно піддається обстрілам, має руйнування, де є загроза для безпеки і життя.

3. Позиція Верховного Суду та нормативно-правове обґрунтування

Не погоджуючись з рішеннями попередніх інстанцій, позивач звернувся до Верховного Суду із касаційною скаргою, у якій просив скасувати оскаржувані судові рішення, ухвалити нове, яким задовольнити позовні вимоги позивача.

Підставою касаційного оскарження вказується те, що суд апеляційної інстанції в оскаржуваному судовому рішенні застосував норму права без урахування висновків щодо застосування норми права у подібних правовідносинах, викладених у постанові Верховного Суду від 05 червня 2024 року у справі №757/54659/21, від 25 вересня 2024 року у справі №522/10087/23, від 23 березня 2023 року у справі №344/664/21, від 17 травня 2023 року у справі №712/9027/21, від 31 січня 2024 року у справі №336/5265/22, від 01 листопада 2022 року у справі №201/1577/21, від 11 грудня 2024 року у справі №605/20787/19; відсутній висновок Верховного Суду щодо питання застосування норми права у подібних правовідносинах у поєднанні з вимогами статті 162 СК України, адже фактично згоду на вивезення дитини за кордон батько надав, діючи в умовах початкової фази повномасштабного вторгнення та невизначеності, і в інтересах своєї сім'ї. Незаконне переміщення та утримання дитини відбувається вже на території іншої країни.

Касаційна скарга мотивована порушенням норм матеріального і процесуального права та тим, що суд першої інстанції свідомо і невмотивовано затягував розгляд справи.

Суд першої інстанції неправомірно долучив до матеріалів справи відзив відповідача, який вона подала за порушенням встановлених строків. Суд долучив сфальсифіковане рішення Сімейного суду Вулвергемптона від 10 травня 2024 року, яке не містить підписів, печаток суду. Рішення іноземного суду не може мати преюдиційного значення.

Позивач стверджує, що не подавав заяв щодо визначення місця проживання дитини у Великобританії. Питання щодо повернення дитини за її попереднім місцем проживання і визначення її місця проживання належать до юрисдикції українських судів.

Відповідач протиправно і незаконно змінила місце проживання доньки, і з кінця грудня 2022 року позивачу її місце перебування невідоме. Звичне місце проживання дитини є у м. Києві, де вона проживала до переїзду за кордон. Суди не врахували, що м. Київ вже більше трьох років не входить до переліку територій, на яких ведуться (велися) бойові дії.

Самий лише факт запровадження на території України воєнного стану не є достатньою підставою для неможливості повернення дитини до країни постійного місця проживання.

Верховний Суд вирішив, що касаційну скаргу залишити без задоволення, з огляду на таке.

Верховний Суд уже зауважував, що з урахуванням введення воєнного стану в Україні, безпекової ситуації суди повинні оцінити не лише умови, які існували за місце постійного проживання дітей в Україні, й умови їхнього середовища за місцем тимчасового, але тривалого перебування, яке може сформувати стале середовище у малолітніх дітей з огляду на те, що перспективи повернення їх до постійного місця проживання в Україні на сьогодні складно визначити чи прогнозувати (постанова Верховного Суду від 13 березня 2024 року у справі №753/17344/19).

Водночас відповідач, заперечуючи проти позовних вимог, стверджувала, що дитина адаптувалася до життя в іншій країні, ходить до школи, відвідує гуртки, в неї існують стійкі соціальні зв'язки, в тому числі і з дітьми країни, в якій вона проживає.

Встановлено, що Сімейний суд Вулвергемптона за зверненням Позивача ухвалив рішення про проживання дитини разом з матір'ю на території Сполученого Королівства.

Встановивши, що виїзд дитини відбувся зі згоди батька, доказів незаконного переміщення чи викрадення дитини в матеріалах справи немає, врахувавши наявність рішення суду, яким визначено проживання дитини разом із матір'ю на території іншої країни, порядок можливого спілкування доньки з батьком, а також той факт, що Україна перебуває у стані війни, з огляду на якнайкращі інтереси дитини, суди дійшли обґрунтованого висновку про відсутність підстав для задоволення позовних вимог.

Суди попередніх інстанцій надали належну обґрунтовану правову оцінку інтересам дитини з огляду на проживання її з матір'ю у безпечному та стійкому середовищі.

Доводи касаційної скарги про фальсифікацію рішення Сімейного суду Вулвергемптона є безпідставними і не підтверджені належними доказами.

Аргументи касаційної скарги про те, що сам лише факт запровадження на території України воєнного стану не є достатньою підставою для неможливості повернення дитини до країни постійного місця проживання, не спростовують правильність висновків судів, адже ухвалюючи рішення, суди виходили із сукупності встановлених у справі обставин та забезпечення якнайкращих інтересів дитини.

Інші доводи касаційної скарги висновків судів не спростовують, зводяться до незгоди з недоведеністю заявлених позивачем вимог.

Встановлення обставин справи, дослідження та оцінка доказів є прерогативою судів першої та апеляційної інстанцій (постанова Великої Палати Верховного Суду від 16 січня 2019 року у справі №373/2054/16-ц).

Верховний Суд є судом права, а не судом факту, і відповідно до статті 400 ЦПК України не має повноважень самостійно встановлювати обставини справи, не встановлені судами першої та апеляційної інстанцій, а також досліджувати докази справи, змінюючи їх оцінку.

З урахуванням встановлених обставин висновки суду у цій справі не суперечать висновкам, викладеним у постановах Верховного Суду, зазначених у касаційній скаргі.

Порушень норм процесуального права, що призвели до неправильного вирішення справи, а також обставин, які є обов'язковими підставами для скасування судового рішення, касаційний суд не встановив.

У частині першій статті 410 ЦПК України визначено, що суд касаційної інстанції залишає касаційну скаргу без задоволення, а судові рішення – без змін, якщо визнає, що рішення ухвалено з додержанням норм матеріального і процесуального права.

Враховуючи наведене, колегія суддів вважає, що касаційну скаргу слід залишити без задоволення, а рішення суду першої інстанції та постанову суду апеляційної інстанції – без змін, оскільки доводи касаційної скарги їх висновків не спростовують.

Детальніше з текстом постанови можна ознайомитися в Єдиному державному реєстрі судових рішень за посиланням: <https://revestr.court.gov.ua/Review/127358191>.

Постанова Верховного Суду від 08.12.2025 у справі №755/10637/23

Подана заява про встановлення факту проживання матері з дитиною не підлягає судовому розгляду в окремому провадженні, оскільки за встановлених у цій справі обставин існує спір про право щодо визначення місця проживання дитини.

Порушене питання не може з'ясуватися безвідносно до дій другого з батьків та може вирішуватися у межах спору про визначення місця проживання дитини у позовному провадженні.

1. Обставини справи

У липні 2023 року позивач звернулася до суду із заявою в порядку окремого провадження про встановлення факту проживання матері з дитиною.

На обґрунтування поданої заяви зазначала, що з 04 червня 2005 року вона та відповідач перебували в зареєстрованому шлюбі, який було розірвано рішенням Деснянського районного суду міста Києва 17 листопада 2016 року. У шлюбі народився син.

16 лютого 2022 року, перед повномасштабним вторгненням російської федерації в Україну, батько разом з малолітнім сином виїхали до Федеративної Республіки Німеччина (далі – ФРН), де й перебувають по цей час.

Просила суд встановити факт її проживання з малолітнім сином з 21 вересня 2016 року по 16 лютого 2022 року.

2. Рішення судів першої та апеляційної інстанцій

Рішенням Дніпровського районного суду міста Києва від 09 серпня 2024 року відмовлено в задоволенні заяви. Ухвалюючи рішення про відмову в задоволенні заяви, суд першої інстанції виходив з того, що вимоги позивача про встановлення факту проживання малолітньої дитини разом з матір'ю не можуть бути розглянуті відповідно до вимог розділу IV ЦПК України.

Постановою Київського апеляційного суду від 26 листопада 2024 року апеляційну скаргу ОСОБА_1 залишено без задоволення, рішення Дніпровського районного суду міста Києва від 09 серпня 2024 року – без змін.

Апеляційний суд в оскаржуваній постанові виснував, що з огляду на мету встановлення відповідного факту, якою є використання надалі такого рішення суду як доказу у судовій справі, яка розглядається Сімейним судом м. Бонн ФРН, що не породжує юридичних наслідків, тобто від нього не залежатиме виникнення, зміна або припинення суб'єктивних прав заявника, а такий факт має використовуватися як доказ у суді ФРН, заява не може бути розглянута відповідно до вимог розділу IV ЦПК України.

3. Позиція Верховного Суду та нормативно-правове обґрунтування

Не погоджуючись із рішеннями попередніх інстанцій, у січні 2024 року представник позивача подала до Верховного Суду касаційну скаргу.

У касаційній скаргі заявник просить скасувати оскаржувані судові рішення та ухвалити нове про задоволення заяви.

Підставою касаційного оскарження рішень суду першої та апеляційної інстанцій заявник вказує неврахування судами висновку щодо застосування норм права у подібних правовідносинах, викладеного у постанові Верховного Суду від 10 квітня 2019 року у справі №320/948/18 (пункт 1 частини другої статті 389 ЦПК України).

Зі свого боку Верховний Суд вважає, що судові рішення судів першої та апеляційної інстанцій підлягають скасуванню із залишенням без розгляду заяви позивача про встановлення факту проживання з дитиною з підстав, передбачених у частині шостій статті 294, частині четвертій статті 315 ЦПК України.

Залишення без розгляду заяви не позбавляє позивача права звернутися до суду відповідної юрисдикції для вирішення спору в порядку позовного провадження.

Мотиви, якими керується Верховний Суд, та застосовані норми права

У статті 124 Конституції України визначено, що правосуддя в Україні здійснюють виключно суди. Юрисдикція судів поширюється на будь-який юридичний спір та будь-яке кримінальне обвинувачення. У передбачених у законі випадках суди розглядають також інші справи.

Відповідно до статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод кожен має право на справедливий і публічний розгляд його справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим у законі, який вирішить спір щодо його прав та обов'язків цивільного характеру.

У справі, яка є предметом перегляду, заявник просить встановити факт проживання матері з малолітнім сином з 21 вересня 2016 року по 16 лютого 2022 року однією сім'єю.

У статті 141 СК України встановлено рівність прав та обов'язків батьків щодо дитини. Зокрема, визначено, що мати, батько мають рівні права та обов'язки щодо дитини, незалежно від того, чи перебували вони у шлюбі між собою. Розірвання шлюбу між батьками, проживання їх окремо від дитини не впливає на обсяг їхніх прав і не звільняє від обов'язків щодо дитини, крім випадку, передбаченого у частині п'ятій статті 157 цього Кодексу.

Якщо мати та батько, які проживають окремо, не дійшли згоди щодо того, з ким із них буде проживати малолітня дитина, спір між ними може вирішуватися органом опіки та піклування або судом. Під час вирішення спору щодо місця проживання малолітньої дитини беруться до уваги ставлення батьків до виконання своїх батьківських обов'язків, особиста прихильність дитини до кожного з них, вік дитини, стан її здоров'я та інші обставини, що мають істотне значення (частина перша статті 161 СК України).

Тлумачення частини першої статті 161 СК України свідчить, що під час вирішення спору щодо місця проживання малолітньої дитини враховуються ставлення батьків до виконання своїх батьківських обов'язків, особиста прихильність дитини до кожного з них, вік дитини, стан її здоров'я та інші обставини, що мають істотне значення. До інших обставин, що мають істотне значення, можна віднести, зокрема: особисті якості батьків; відносини, які існують між кожним з батьків і дитиною (як виконують батьки свої батьківські обов'язки відносно дитини, як враховують її інтереси, чи є взаєморозуміння між кожним з батьків і дитиною); можливість створення дитині умов для виховання і розвитку (див. постанову Верховного Суду в складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду від 14 лютого 2019 року в справі №377/128/18 (провадження №61-44680св18), від 24 листопада 2021 року в справі №754/16535/19 (провадження №61-14623св21)).

У постанові Верховного Суду у складі колегії суддів Першої судової палати Касаційного цивільного суду від 28 грудня 2020 року у справі №487/2001/19-ц (провадження №61-12667св20) зазначено, що закріплення міжнародними документами та актами внутрішнього законодавства України право дитини бути почутою передбачає, що думка дитини повинна враховуватися при вирішенні питань, які її безпосередньо стосуються.

Разом з тим згода дитини на проживання з одним з батьків не повинна бути абсолютною для суду, якщо така згода не відповідає та не захищає права та інтереси дитини, передбачені у Конвенції. Отже, вирішуючи спір, суд має віддати перевагу тому з батьків, який може забезпечити більш сприятливі умови виховання дитини. Важливим критерієм є моральні якості матері та батька як вихователів. Моральними якостями, які можуть негативно вплинути на виховання дитини, є, зокрема, зловживання спиртними напоями, невиконання батьківських обов'язків, притягнення до судової чи адміністративної відповідальності.

Отже, під час розгляду спору щодо визначення місця проживання дитини суд зобов'язаний всебічно і повно дослідити обставини, що мають істотне значення для найкращих інтересів дитини, зокрема: житлово-побутові умови кожного з батьків, ступінь емоційної прихильності до батьків, вік дитини, стан її здоров'я, особливі потреби, моральні та особисті якості батьків, їх поведінка щодо дитини, готовність забезпечувати її фізичний, інтелектуальний і духовний розвиток, стабільність та безпечність середовища проживання, наявність сталої, соціальної та шкільної адаптації, фактична участь кожного з батьків у вихованні, догляді та матеріальному забезпеченні дитини, думка самої дитини з урахуванням її віку та ступеня зрілості, а також висновки органу опіки та піклування. Такий обсяг дослідження доказів та оцінки взаємовідносин у сім'ї можливий лише в межах позовного провадження.

Встановлення факту проживання дитини з одним із батьків у конкретний період само собою виходить за межі юридичного факту, оскільки безпосередньо пов'язане з реалізацією батьківських прав та обов'язків, визначенням обсягу участі кожного з батьків у вихованні дитини, можливість отримання соціальних виплат, аліментів тощо.

Враховуючи вищевикладене, факт, про встановлення якого просить позивач, не підлягає вирішенню в порядку окремого провадження, оскільки з поданої заяви вбачається спір про право, який не може розглядатися в судовому порядку безвідносно до дій заінтересованих осіб щодо конкретних прав, свобод та інтересів заявника.

Разом з тим суди першої та апеляційної інстанцій не звернули уваги на те, що подана заява про встановлення факту, що має юридичне значення, не підлягає судовому розгляду в окремому провадженні, оскільки за встановлених у цій справі обставин існує спір про право щодо визначення місця проживання дитини.

Питання, заявлене позивачем у цій справі, не може з'ясуватися безвідносно до дій другого з батьків та може вирішуватися у межах спору про визначення місця проживання дитини у позовному провадженні.

За встановлених у цій справі конкретних обставин факт самостійного виховання дитини не може бути встановлений за правилами окремого провадження, у зв'язку із чим заяву позивача слід залишити без розгляду.

Детальніше з текстом постанови можна ознайомитися в Єдиному державному реєстрі судових рішень за посиланням: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/132391114>.

2.1.5. Справи щодо визначення походження дітей, позбавлення та поновлення батьківських прав

Постанова Верховного Суду від 26.11.2025 у справі №694/2322/22

Чоловік, який вважає себе біологічним батьком дитини, має право на позов про визнання батьківства незалежно від запису в Книзі реєстрації народжень або заяв іншої особи. Ухилення матері від генетичної експертизи розцінюється як спроба приховати істину, а обов'язок повідомлення про призначення експертизи покладається на суд.

1. Обставини справи

У грудні 2022 року позивач звернувся до суду з позовом до відповідачів про встановлення батьківства та виключення з актового запису про народження відомостей про батька.

Позов мотивований тим, що у 2013 – 2016 роках він перебував у фактичних сімейних відносинах з відповідачкою, без реєстрації шлюбу.

31 грудня 2013 року відповідачка повідомила його про вагітність, після чого із березня 2014 року вони почали проживати разом і вести спільний побут. Також разом з ними проживав син відповідачки. Вказує, що коли відповідачка була вагітна, він запропонував їй зареєструвати шлюб, однак вона відмовилася.

Відповідачка народила дитину, запис про батька якого у Книзі реєстрації народжень було здійснено за прізвищем та громадянством матері, а ім'я та по батькові дитини – за вказівкою відповідачки.

Він забирав матір з дитиною з лікарні, а дитину вважав і вважає своїм сином, піклувався про сім'ю, матеріально забезпечував та намагався покращити житлові умови.

Згодом, у травні 2016 року, стосунки між ним та відповідачкою погіршилися, що призвело до припинення фактичних шлюбних відносин. Однак він і після цього фінансово допомагав відповідачці та дитині шляхом надання готівкових коштів, а з 2018 року надсилав кошти через застосунок «Приват24». Крім того, купував одяг, взуття, сплачував за дитячий садок, придбав деякі продукти харчування, однак чеки не зберігав.

Наголошує, що брав участь у житті дитини, цікавився його моральним та фізичним станом, спілкувався з дитиною, зокрема за допомогою месенджерів, і до 2021 року регулярно бачився з сином на вихідних.

Також йому відомо, що влітку 2019 року відповідачка стала спільно проживати з відповідачем та згодом уклала з ним шлюб.

Стверджує, що до жовтня – листопада 2022 року не знав про те, що відповідач записаний батьком його сина. Оглянувши актовий запис про народження його сина, з'ясував, що прізвище дитини змінено, а батьком записаний відповідач. Однак кровне споріднення між відповідачем та дитиною відсутнє.

На підставі викладеного позивач просив суд: визнати його батьком дитини, виключити з актового запису про народження дитини відомості про відповідача як батька дитини; внести зміни до актового запису про народження.

2. Рішення судів першої та апеляційної інстанцій

Суд першої інстанції у задоволенні позову відмовив, мотивуючи своє рішення тим, що неодноразово призначена у справі відповідна експертиза не була проведена, оскільки відповідач з малолітнім сином не з'являлися до експертної установи для відбору біологічних зразків. Апеляційний суд відмовив у призначенні молекулярно-генетичної експертизи, зазначивши, що справа перебуває в апеляції з липня 2024 року, попередні експертизи не було проведено через неявку відповідачки з дитиною, а позивач не забезпечив повідомлення відповідача. Суд підкреслив, що за призначення експертизи за клопотанням однієї сторони саме вона зобов'язана вживати належні заходи для її проведення. Апеляційний суд погодився з висновками суду першої інстанції, додатково зазначивши, що отримана під час судового розгляду справи інформація не дає можливості встановити фактичне місце проживання / перебування відповідача та дитини, а відповідальність кореспонденції на адресу, вказану позивачем, повертається до суду в переважній більшості з відміткою «за відсутністю адресата за вказаною адресою», що свідчить про те, що відповідач не володіє інформацією про розгляд цієї справи, а також про постановлені ухвали про призначення експертизи.

3. Позиція Верховного Суду та нормативно-правове обґрунтування

Не погоджуючись із рішеннями судів попередніх інстанцій, заявник звернувся до Верховного Суду з касаційною скаргою, у якій, посилаючись на неправильне застосування судами попередніх інстанцій норм матеріального права та порушення норм процесуального права, просить скасувати заочне рішення суду першої інстанції, постанову та ухвалу апеляційного суду, ухваливши нове судове рішення про задоволення позову або передачу справи на новий розгляд до суду першої інстанції.

Верховний Суд не погодився з висновками апеляційного суду, постанову та ухвалу цього суду скасував, справу передав на новий розгляд до суду апеляційної інстанції з огляду на таке.

За загальним правилом збирання доказів у цивільних справах не є обов'язком суду, однак процесуальний закон передбачає винятки із цього правила, зокрема, суд має право збирати докази, що стосуються предмета спору, з власної ініціативи у випадках, коли це необхідно для захисту малолітніх чи неповнолітніх осіб. Оскільки саме на суд покладено обов'язок повідомити учасників справи про розгляд справи та призначення судом експертизи, то суд з урахуванням наявної у його розпорядженні інформації, у тому числі наданої позивачем, а також отриманої додатково, має вжити заходів до повідомлення відповідачів про судовий розгляд справи та про призначення експертизи у разі постановлення відповідної ухвали.

За народження дитини у матері, яка не перебуває у шлюбі, у випадках, коли немає спільної заяви батьків, заява батька або рішення суду, запис про батька дитини у Книзі реєстрації народжень провадиться за прізвищем та громадянством матері, а ім'я та по батькові батька дитини записуються за її вказівкою.

У розглядуваній справі встановлено, що відповідачка народила сина, відомості про батька якого зазначені відповідно до частини першої статті 135 СК України за вказівкою матері.

Визначення походження дитини, батьки якої не перебувають у шлюбі між собою, врегульовано змістом статті 125 СК України.

Відповідно до частини другої вищезгаданої норми, якщо мати та батько дитини не перебувають у шлюбі між собою, походження дитини від батька визначається за заявою матері та батька дитини або за рішенням суду.

18 червня 2020 року до актового запису про народження дитини внесені зміни, а саме: на підставі заяви про визнання батьківства прізвище дитини змінено, а батьком зазначено відповідача.

Відповідно до статті 128 СК України за відсутності заяви, право на подання якої встановлено у статті 126 СК України, батьківство щодо дитини може бути визнане за рішенням суду. Підставою для визнання батьківства є будь-які відомості, що засвідчують походження дитини від певної особи, зібрані відповідно до Цивільного процесуального кодексу України. Позов про визнання батьківства може бути пред'явлений матір'ю, опікуном, піклувальником дитини, особою, яка утримує та виховує дитину, а також самою дитиною, яка досягла повноліття.

Позов про визнання батьківства може бути пред'явлений особою, яка вважає себе батьком дитини (частина третя статті 128 СК України).

Позивач, звертаючись до суду із цим позовом стверджував, що саме він є біологічним батьком дитини.

У постанові Верховного Суду у складі Об'єднаної палати Касаційного цивільного суду від 19 лютого 2024 року у справі №639/2026/17 вказано, що у СК України є прогалина та відсутній регулятор, який визначав би правило поведінки учасників сімейних відносин для випадку, коли чоловік, який вважає себе біологічним батьком, та ініціює позов про визнання батьківства щодо дитини, народженої жінкою, яка в момент зачаття та народження не перебувала у шлюбі з іншим чоловіком, запис про батька дитини у Книзі записів народжень зроблено за вказівкою матері, проте після реєстрації матір'ю дитини шлюбу з іншим чоловіком відомості до актового запису було змінено на підставі заяви її чоловіка про визнання батьківства і такі обставини вже існували на момент подання позову. Очевидно, що позбавлення чоловіка, який вважає себе біологічним батьком, ініціювання позову про визнання батьківства суперечить принципу розумності та справедливості.

Закон не встановлює конкретного переліку доказів для встановлення факту батьківства. Підставою для встановлення факту батьківства можуть бути будь-які відомості, що свідчать про походження дитини від цієї особи, зібрані відповідно до вимог ЦПК України. Висновок судово-генетичної або судово-імунологічної експертизи може бути підставою для категоричного висновку для визнання батьківства в судовому порядку. Разом з тим підставою для встановлення факту батьківства можуть бути будь-які відомості, що свідчать про походження дитини від певної особи, зібрані відповідно до вимог ЦПК України, які мають оцінюватися в їх сукупності (постанова Верховного Суду від 21 лютого 2020 року у справі №643/9245/18).

Крім того, у зазначеному рішенні у справі «Міфсуд проти Мальти» ЄСПЛ вказав, що наразі ДНК-тест – це науковий метод для точного визначення батьківства дитини, а його доказове значення значно переважає будь-які інші докази, представлені сторонами для підтвердження або спростування біологічного батьківства.

Обов'язок з доказування потрібно розуміти як закріплену в процесуальному та матеріальному законодавстві міру належної поведінки особи, що бере участь у судовому процесі, зі збирання та надання доказів для підтвердження свого суб'єктивного права, що має за мету усунення невизначеності, яка виникає у правовідносинах у разі неможливості достовірно з'ясувати обставини, які мають значення для справи.

Згідно з пунктом 1 частини першої статті 103 ЦПК України суд призначає експертизу у справі для з'ясування обставин, що мають значення для справи, необхідні спеціальні знання у сфері іншій, ніж право, без яких встановити відповідні обставини неможливо.

Верховний Суд звертає увагу, що в оскаржених судових рішеннях відмову в задоволенні позову суди мотивували не найкращими інтересами дитини, а тим, що неодноразово призначена у справі молекулярно-генетична експертиза, не була проведена, оскільки відповідачка з малолітнім сином не з'явилися до експертної установи на відбір біологічних зразків.

Апеляційний суд додатково зазначив, що отримана під час судового розгляду справи інформація не дає можливості встановити фактичне місце проживання / перебування відповідачки та дитини, а відправлення кореспонденції на адресу, яка вказана позивачем, повертається до суду в переважній більшості з відміткою «за відсутністю адресата за вказаною адресою», що свідчить про те, що відповідачка не володіє інформацією про розгляд цієї справи, а також постановлені ухвали про призначення експертизи.

Суди попередніх інстанцій вважали неможливим застосування положень статті 109 ЦПК України, оскільки матеріали справи не містять доказів на підтвердження того, що відповідачка отримувала копії ухвал суду про призначення експертиз та була повідомлена про дату і час проведення відбору біологічних зразків, а отже, відсутній факт її ухилення від проведення експертизи.

Апеляційний суд додатково зазначив, що під час призначення експертизи за клопотанням однієї зі сторін саме ця сторона має вживати своєчасні та належні дії щодо забезпечення проведення експертизи. Натомість позивач не вжив усіх належних та достатніх заходів для встановлення фактичного місцеперебування відповідачки та дитини, а також їх повідомлення про розгляд вказаної справи.

Колегія суддів не повною мірою погоджується із цим висновком судів, які у справі про оспорювання батьківства фактично переклали на позивача обов'язок повідомлення відповідачки про розгляд справи і призначену молекулярно-генетичну експертизу.

За змістом частини третьої статті 104 ЦПК України саме суд направляє учасникам справи ухвалу про призначення експертизи.

Крім того, відповідно до частин першої, другої статті 107 ЦПК України матеріали, необхідні для проведення експертизи, експерту надає суд, якщо експертиза призначена судом, або учасник справи, якщо експертиза проводиться за його замовленням.

Експерт не має права з власної ініціативи збирати матеріали для проведення експертизи, розголошувати відомості, що стали йому відомі у зв'язку з проведенням експертизи, або повідомляти будь-кому, крім суду та учасника справи, на замовлення якого проводилася експертиза, про її результати.

Отже, саме на суд покладено обов'язок повідомити учасників справи про розгляд справи та призначену судом експертизу.

Однак оскаржені судові рішення не містять відомостей про те, що позивач ухилився від проведення експертизи чи надання інформації, необхідної для повідомлення відповідачки про призначену експертизу.

Колегія суддів погоджується, що суди попередніх інстанцій опинилися у складній процесуальній ситуації, однак під час її вирішення необхідно було в першу чергу враховувати категорію розглядуваної справи та специфіку предмета спору.

З огляду на те, що до повноважень Верховного Суду не належить встановлення фактичних обставин, надання оцінки чи переоцінки зібраним у справі доказами, а наразі відмова в позові обґрунтована не найкращими інтересами дитини, а формальними міркуваннями, колегія суддів дійшла висновку про скасування оскарженої постанови і направлення справи на новий розгляд до апеляційного суду.

З цих же підстав підлягає скасуванню і ухвала про відмову у призначенні експертизи.

Під час нового розгляду апеляційний суд з урахуванням наявної у його розпорядженні інформації, у тому числі наданої позивачем, а також отриманої, за потреби, додатково, має вжити заходів до повідомлення відповідачів про судовий розгляд справи, а також про призначення експертизи у випадку постановлення відповідної ухвали.

Однак незалежно від результатів цих заходів під час вирішення заявленого спору по суті суду необхідно керуватися найкращими інтересами дитини.

Детальніше з текстом постанови можна ознайомитися в Єдиному державному реєстрі судових рішень за посиланням: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/132164217>.

Постанова Верховного Суду від 08.10.2025 у справі №535/646/24

Позбавлення батьківських прав є крайнім заходом, який застосовується лише за умови доведеного, свідомого та тривалого ухилення від виконання батьківських обов'язків. Якщо поведінку батька / матері можна змінити, суди повинні спочатку застосовувати менш суворі заходи впливу, зокрема попередження, та покласти на органи опіки і піклування контроль за виконанням батьківських обов'язків. Лише у разі безрезультатності таких заходів можливе застосування позбавлення батьківських прав.

1. Обставини справи

У серпні 2024 року батько дитини звернувся до суду з позовом до матері про позбавлення батьківських прав.

На обґрунтування позовних вимог зазначав, що він із 17 березня 2012 року до 16 листопада 2018 року перебував із відповідачкою у зареєстрованому шлюбі, у якому у них народилося двоє синів.

Після розірвання шлюбу діти залишилися проживати з ним, а з кінця 2019 року відповідачка виїхала за межі України, створила там нову сім'ю та припинила будь-яке спілкування з дітьми в Україні.

Згідно з рішенням Котелевського районного суду Полтавської області від 06 квітня 2021 року з відповідачки стягуються аліменти на його користь на утримання неповнолітніх дітей.

Згідно з довідкою-розрахунком заборгованості зі сплати аліментів державного виконавця від 12 червня 2024 року станом на 01 червня 2024 року відповідачка має заборгованість зі сплати аліментів у сумі 276 571,67 гривні.

Відповідачка не спілкується з дітьми, не бере ніякої участі у їхньому житті, з кінця 2019 року жодного разу не приїздила до синів та не бачила їх, не бере участі й у фінансовому забезпеченні синів та в їхньому культурному, духовному розвитку. Взагалі ніколи не цікавилася їхнім життям, уподобаннями чи навчанням.

Діти мають належні умови проживання, забезпечені необхідними речами, перебувають на повному його утриманні і вихованні.

З 2021 року сини навчаються у КЗ ПСО «Котелевська ДМТТТ» та проявляють особливі здібності до музики. У зв'язку із цим він для їхнього розвитку надалі придбав електрогітару вартістю 28 499,00 грн та складові до неї загальною вартістю 4 367,00 грн, а всього додаткові витрати на розвиток особливих здібностей дітей у музиці становили 32 866,00 гривні.

Позивач вважав, що відповідачка повинна сплатити 1/2 частини понесених ним витрат на музичні інструменти у сумі 16 433,00 гривні.

За таких обставин позивач просив суд позбавити батьківських прав матір відносно неповнолітніх дітей та стягнути на його користь додаткові витрати на утримання дітей у сумі 16 433,00 гривні.

2. Рішення судів першої та апеляційної інстанцій

Заочним рішенням Котелевського районного суду Полтавської області від 09 грудня 2024 року, залишеним без змін постановою Полтавського апеляційного суду від 16 квітня 2025 року, позов задоволено частково.

Стягнуто із матері на користь позивача додаткові витрати на утримання дітей у розмірі 16 433,00 гривні.

Відмовлено у задоволенні позову про позбавлення відповідачки батьківських прав.

Судові рішення мотивовані тим, що під час розгляду цієї справи судами не встановлено, що мати ухиляється від виконання батьківських обов'язків свідомо, тобто, що вона систематично, незважаючи на всі заходи попередження та впливу, продовжує не виконувати свої батьківські обов'язки, оскільки такі обставини не підтверджені належними та допустимими доказами. У справі відсутні докази застосування до відповідачки заходів впливу у вигляді попередження з боку органів внутрішніх справ, накладення адміністративної відповідальності, бесіди, попередження з боку органу опіки та піклування, органів місцевого самоврядування.

Разом із тим у матеріалах справи відсутні докази умисного ухилення від виконання батьківських обов'язків відповідачки відносно дітей.

Відмовляючи у задоволенні позовних вимог про позбавлення відповідачки батьківських прав, суди керувалися тим, що позивач не довів, що поведінка відповідачки відносно синів є свідомим нехтуванням нею своїми батьківськими обов'язками. Також позивач не довів та не надав доказів, у чому полягає захист інтересів дітей шляхом позбавлення їх матері відносно них батьківських прав, та доказів, які б безспірно свідчили про умисне ухилення відповідачкою від виконання батьківських обов'язків відносно дітей.

За таких обставин суди попередніх інстанцій дійшли висновку, що позбавлення матері батьківських прав відносно дітей є недоцільним, оскільки позбавлення батьківських прав є крайнім заходом впливу на осіб, які не виконують батьківських обов'язків, та не забезпечуватиме інтересів самих дітей.

Водночас суд першої інстанції вважав за необхідне роз'яснити відповідачці, що з урахуванням відносин, що склалися між нею та дітьми, вона повинна проявляти ініціативу у поновленні постійних материнських відносин з ними, вживати дієвих заходів щодо участі у вихованні дітей, проявляти материнську турботу, у разі перешкоджання у зустрічах із синами звертатися до органів опіки та піклування за допомогою в організації таких зустрічей, визначення їх часу та місця, оскільки надалі, якщо ставлення матері до синів не зміниться, зацікавлені особи не позбавлені можливості повторно звернутися до суду з позовом про позбавлення її батьківських прав.

Апеляційний суд, відхиляючи доводи апеляційної скарги позивача, зазначив, що сам факт виїзду відповідачки за кордон і її постійне проживання за кордоном не є достатнім підтвердженням того, що відповідачка свідомо обрала такі життєві умови, за якими її участь у вихованні дітей є мінімальною та недостатньою, що зі свого боку свідчить про її ухилення від виконання батьківських обов'язків в розумінні статті 164 СК України. Перебування відповідачки за кордоном не є підставою для позбавлення її батьківських прав, оскільки позбавлення батьківських прав, тобто природних прав, наданих батькам щодо дитини на її виховання, захист її інтересів та інших прав, які виникають із факту кровної спорідненості з дитиною, є крайнім заходом впливу, необхідність застосування якого позивач не довів.

Також апеляційний суд вважав безпідставними посилання позивача на його можливу мобілізацію і, як наслідок, залишення дітей без нагляду та піклування, оскільки законодавство, що регулює сімейні відносини та відносини з мобілізації під час воєнного стану у країні, не пов'язує можливість позбавлення матері, яка проживає окремо від дітей, батьківських прав з урахуванням можливого призову (мобілізації) батька.

Апеляційний суд зазначив, що думка дітей, яка була з'ясована працівниками служби у справах дітей в порядку підготовки висновку органу опіки та піклування, не свідчить про ухилення матері від виконання батьківських обов'язків та наявність підстав для позбавлення її батьківських прав.

3. Позиція Верховного Суду та нормативно-правове обґрунтування

Не погоджуючись із рішеннями судів попередніх інстанцій, позивач звернувся до Верховного Суду з касаційною скаргою, у якій, посилаючись на неправильне застосування судами попередніх інстанцій норм матеріального права та порушення норм процесуального права (п. 6 ч. 1 ст. 164 СК, ст. 389 ЦПК), просив їх скасувати та ухвалити нове судове рішення про задоволення його позовних вимог щодо позбавлення відповідачки батьківських прав.

Верховний Суд касаційну скаргу задовольнив частково, а рішення першої та апеляційної інстанцій змінив шляхом доповнення їх резолютивних частин абзацом такого змісту:

«Попередити відповідачку про необхідність змінити ставлення до виконання своїх обов'язків щодо виховання синів і покласти на службу у справах дітей та сім'ї Виконавчого комітету Котелевської селищної ради контроль за виконанням нею батьківських обов'язків по відношенню до дітей».

На обґрунтування свого рішення зазначив, що у справі, яка переглядається у касаційному порядку, позбавлення батьківських прав є крайнім заходом, суд може у виняткових випадках за доведеності винної поведінки когось із батьків або їх обох з урахуванням її характеру, особи батька і матері, а також інших конкретних обставин справи відмовити в задоволенні позову про позбавлення цих прав, попередивши відповідача про необхідність змінити ставлення до виховання дитини (дітей) і поклавши на органи опіки та піклування контроль за виконанням ним батьківських обов'язків.

Рівність прав батьків щодо дитини є похідною від прав та інтересів дитини на гармонійний розвиток і належне виховання. Попри це в першу чергу повинні бути визначені та враховані інтереси дитини з огляду на об'єктивні обставини спору, а вже тільки потім права батьків.

Наведене узгоджується з висновками щодо врахування найкращих інтересів дитини під час розгляду справ, які стосуються прав дітей, сформульованими Великою Палатою Верховного Суду у постанові від 17 жовтня 2018 року у справі №402/428/16-ц та Верховним Судом у постанові: від 02 грудня 2020 року у справі №180/1954/19, від 13 листопада 2020 року у справі №760/6835/18, від 09 листопада 2020 року у справі №753/9433/17, від 02 листопада 2020 року у справі №552/2947/19 та у постанові від 24 квітня 2019 року у справі №300/908/17.

Звертаючись до суду із цим позовом, позивач як підставу для позбавлення батьківських прав зазначив пункт 2 частини першої статті 164 СК України, тобто ухилення відповідачкою від виконання своїх обов'язків щодо виховання дитини.

Верховний Суд виробив сталий підхід щодо застосування відповідних норм права, який не врахували суди попередніх інстанцій під час вирішення спору відповідно до частини четвертої статті 263 ЦПК України.

Так, ухилення батьків від виконання своїх обов'язків має місце, коли вони не піклуються про фізичний і духовний розвиток дитини, її навчання, підготовку до самостійного життя, зокрема: не забезпечують необхідного харчування, медичного догляду, лікування дитини, що негативно впливає на її фізичний розвиток як складову виховання; не спілкуються з дитиною в обсязі, необхідному для її нормального самоусвідомлення; не надають дитині доступу до культурних та інших духовних цінностей; не сприяють засвоєнню нею загальнонавчаних норм моралі; не виявляють інтересу до її внутрішнього світу; не створюють умов для отримання нею освіти.

Зазначені фактори, як кожен окремо, так і в сукупності, можна розцінювати як ухилення від виховання дитини лише за умови винної поведінки батьків, свідомого нехтування ними своїми обов'язками.

Верховний Суд неодноразово звертав увагу на те, що тлумачення пункту 2 частини першої статті 164 СК України дозволяє зробити висновок, що ухилення від виконання своїх обов'язків з виховання дитини може бути підставою для позбавлення батьківських прав лише за умови винної поведінки батьків, свідомого нехтування ними своїми обов'язками. Зазначені чинники повинні мати систематичний та постійний характер.

Верховний Суд підкреслює, що доведення обставин свідомого, умисного ухилення відповідачки від виконання батьківських обов'язків, які можуть бути підставою позбавлення її/його батьківських прав, покладено на позивача.

Верховний Суд погоджується з висновками судів попередніх інстанцій про відсутність достатніх підстав для позбавлення відповідачки батьківських прав як і гострої соціальної необхідності у цьому, тому такий захід впливу не є необхідним і суд діяв у межах своєї дискреції.

Суди попередніх інстанцій на підставі належним чином оцінених доказів дійшли правильного висновку про те, що позбавлення відповідачки батьківських прав, тобто природних прав, наданих матері щодо дітей на їх виховання, захист їх інтересів та інших прав, які виникають із факту кровної спорідненості з дітьми, є крайнім заходом впливу, необхідність застосування якого за обставин цієї справи не доведено.

Належних та допустимих доказів винної поведінки та ухилення відповідачки від виконання батьківських обов'язків судами не встановлено і позивачем не доведено. Водночас судами не встановлено обставин, які б свідчили про те, що матір не бажає спілкуватися з дітьми та брати участь у їхньому вихованні, остаточно і свідомо самоусунилася від виконання своїх обов'язків із виховання дітей.

На засіданні комісії з питань захисту прав дитини при виконавчому комітеті Котелевської селищної ради 29 серпня 2024 року відповідачка була присутня в режимі відеозв'язку і заперечувала проти позбавлення її батьківських прав, пояснила, що спілкується з дітьми по телефону, надсилає повідомлення, матеріально підтримує їх, має намір повернутися до України.

Встановивши відсутність свідомого нехтування матері своїми батьківськими обов'язками, суди попередніх інстанцій дійшли правильного висновку про відмову у задоволенні позову про позбавлення її батьківських прав відносно дітей.

Суди дійшли правильного висновку про те, що у цій справі позбавлення батьківських прав відповідачки відносно синів не відповідає інтересам дітей, оскільки обставини умисного ухилення відповідачки від виконання своїх батьківських обов'язків не знайшли свого підтвердження.

Отже, колегія суддів погоджується з висновками судів попередніх інстанцій, оскільки докази, подані позивачем, не свідчать про свідоме ухилення відповідачки від виконання батьківських обов'язків, а також про необхідність застосування такого виключного заходу саме в інтересах дітей.

Натомість необґрунтоване та передчасне (за відсутності застосування гнучких заходів впливу для спонукання матері до належного виконання своїх батьківських обов'язків) позбавлення батьківських прав (прав на виховання дитини, захист її інтересів, на відібрання дитини в інших осіб, які незаконно її утримують, та ін.), що надані батькам до досягнення дітьми повноліття і ґрунтуються на факті кровної спорідненості з ними, не може вважатися таким, що відповідає інтересам дітей.

Очевидно, що сімейні відносини мають «складний» характер, і сім'я може переживати як найкращі, так і найгірші часи. Суду доволі складно зробити висновок про те, що сімейні стосунки неможливо врятувати, і тому суд має позбавляти батьків такого шансу тільки в тому разі, якщо вони становлять реальну загрозу для благополуччя дитини. Простої бездіяльності з боку матері може бути недостатньо для того, щоб зробити висновок про наявність виняткових обставин, за яких можливо позбавити її батьківських прав. З метою забезпечення найкращих інтересів дитини, за обставин цієї справи не виправдано позбавляти матір права на контакт з дитиною і її виховання. Позбавлення матері всіх батьківських прав не відповідає критерію пропорційності.

Відповідно до правового висновку, викладеного у постанові Верховного Суду від 04 грудня 2024 року у справі №133/747/23, судам слід мати на увазі, що позбавлення батьківських прав є крайнім заходом, вирішення сімейних питань, на який вони йдуть лише у виняткових випадках, і головне – за наявності достатніх та переконливих доказів, що характеризують особливості батька й матері як особи, що становить реальну загрозу для дитини, її здоров'я та психічного розвитку. Інтереси дитини полягають в тому, щоб забезпечити її право на задоволення потреб у любові, піклуванні та матеріального забезпечення. Дитина має право на особливе піклування та повинна мати свободу вибору щодо своїх батьків тощо. Аналізуючи встановлені факти у контексті позбавлення батьківських прав, суди повинні зважувати на те, що позбавлення батьківських прав на дитину та усвідомлення цього самою дитиною вже несе в собі негативний вплив на її свідомість та застосовувати цей захід як крайню міру впливу та захисту прав дитини.

Посилання позивача у касаційній скарзі на те, що саме він виховує дітей, не можуть бути достатньою підставою для позбавлення відповідачки батьківських прав, оскільки розірвання сімейних зв'язків означає позбавлення дитини її коріння, а це можна виправдати лише за виняткових обставин (рішення Європейського суду з прав людини від 18 грудня 2008 року у справі «Савіні проти України», пункт 49). Наявності таких обставин у цій справі не доведено.

Саме собою нерегулярне спілкування матері з синами, наявність виконавчого провадження щодо стягнення аліментів з відповідачки на утримання синів не можуть однозначно свідчити про ухилення матері від виконання свого обов'язку щодо виховання та утримання дітей.

Той факт, що на цей час відповідачка проживає за межами України, не свідчить, безумовно, про те, що матір дітей не бажає брати участь у їх утриманні та вихованні, тобто свідомо умисно нехтує батьківськими обов'язками. Перебування відповідачки за кордоном не є підставою для позбавлення її батьківських прав, оскільки позбавлення батьківських прав, тобто природних прав, наданих батькам щодо дитини на її виховання, захист її інтересів та інших прав, які виникають із факту кровної спорідненості з дитиною, є крайнім заходом впливу, необхідність застосування якого позивач не довів.

Доводи касаційної скарги про те, що суди не врахували думку дітей, які не заперечували проти позбавлення матері батьківських прав, колегія суддів відхиляє.

Так, висновок органу опіки та піклування від 10 вересня 2024 року містить дані про те, що діти не заперечували проти позбавлення матері батьківських прав та надали відповідні письмові пояснення (а.с. 88).

Однак матеріали справи не містять ані письмових заяв, ані формулювання причин, з яких діти бажають, щоб їх матір позбавили батьківських прав.

За таких обставин неможливо категорично стверджувати про те, що суди знехтували думкою дітей під час ухвалення рішення про відмову у позбавленні матері батьківських прав.

Крім того, думка дітей не є для суду абсолютною і не позбавляє суд можливості ухвалити рішення всупереч такій думці. Оскільки матеріали справи не містять даних, що діти не висловили будь-яких міркувань чи тверджень, які б давали підстави вважати, що мати негативно впливає на дітей, а збереження зв'язку з матір'ю може завдати шкоди здоров'ю та розвитку дітей, суди правильно виходили із того, що думка дітей не свідчить про ухилення матері від виконання батьківських обов'язків та наявність підстав для позбавлення її батьківських прав.

Разом з тим суди попередніх інстанцій обґрунтовано звернули увагу на те, що орган опіки та піклування Котелевської селищної ради при прийнятті рішення щодо доцільності чи недоцільності позбавлення батьківських прав матері відносно дітей поклався на розсуд суду, тобто з огляду на поведінку та надані останньою пояснення не виснував щодо доцільності позбавлення її батьківських прав.

Водночас посилання органу опіки на те, що рішенням виконавчого комітету Котелевської селищної ради від 14 травня 2025 року №97 затверджено висновок органу опіки та піклування Котелевської селищної ради про доцільність позбавлення ОСОБА_2 батьківських прав стосовно дітей, Верховний Суд не бере до уваги, оскільки цей висновок надано після ухвалення судами попередніх інстанцій рішення по суті спору (16 квітня 2025 року).

З огляду на зазначене висновки судів попередніх інстанцій про недоцільність позбавлення матері батьківських прав щодо дітей, з урахуванням встановлених у цій справі обставин слід визнати обґрунтованими та такими, що не суперечать правовим висновкам Верховного Суду, на які містяться посилання у касаційній скарзі.

Інші доводи касаційної скарги спрямовані на доведення необхідності переоцінити докази у тому контексті, який, на думку позивача, свідчить про обґрунтованість заявлених ним позовних вимог, тобто стосуються переоцінки доказів, що за приписами статті 400 ЦПК України знаходяться поза межами повноважень суду касаційної інстанції.

Колегія суддів вважає, що судами попередніх інстанцій всебічно, повно та об'єктивно надано оцінку як зібраним у справі доказам загалом, так і кожному окремому доказу, а підстави їх врахування чи відхилення є мотивованими.

У справі, що розглядається, надано відповідь на всі істотні питання, що виникли за кваліфікації спірних відносин. Наявність у заявника іншої точки зору на встановлені судом обставини та щодо оцінки наявних у матеріалах доказів не спростовує законності та обґрунтованості прийнятих судами рішень та фактично зводиться до спонукання касаційного суду до прийняття іншого рішення – на користь заявника.

Встановлення обставин справи, дослідження та оцінка доказів є прерогативою судів першої та апеляційної інстанцій. Суд касаційної інстанції не наділений повноваженнями втручатися в оцінку доказів (постанова Великої Палати Верховного Суду від 16 січня 2019 року у справі №373/2054/16-ц (провадження №14-446цс18)).

З урахуванням того, що інші доводи касаційної скарги є ідентичними доводам заявника, яким судом апеляційної інстанції надана належна оцінка, Верховний Суд дійшов висновку про відсутність необхідності повторно відповідати на ті самі аргументи заявника. При цьому судом враховано усталену практику Європейського суду з прав людини, який неодноразово відзначав, що рішення національного суду повинно містити мотиви, які достатні для того, щоб відповісти на істотні аспекти доводів сторін (рішення у справі «Руїз Торія проти Іспанії»). Це право не вимагає детальної відповіді на кожен аргумент, використаний стороною, ба більше, воно дозволяє судам вищих інстанцій просто підтримати мотиви, наведені судами нижчих інстанцій, без того, щоб повторювати їх.

Колегія суддів погоджується, що наразі позбавлення батьківських прав ОСОБА_2 не буде ґрунтуватися на суттєвих і достатніх причинах у контексті національного законодавства та практики ЄСПЛ.

Водночас встановлені судами обставини вказують на наявність підстав для того, щоб попередити матір про необхідність змінити ставлення до виконання своїх обов'язків щодо виховання синів.

Верховний Суд звертає увагу, що залишення поза увагою попередження суду про необхідність змінити ставлення до виконання батьківських обов'язків надалі може бути визнано достатньою підставою для позбавлення батьківських прав (постанова Верховного Суду від 23 жовтня 2024 року у справі №464/2040/23, від 06 березня 2024 року у справі №317/2256/22, від 09 червня 2023 року у справі №591/6037/21).

Колегія суддів враховує, що суд першої інстанції роз'яснив матері дітей, що з урахуванням відносин, які склалися між нею та дітьми, вона повинна застосовувати ініціативу у поновленні постійних материнських відносин з ними, вживати дієвих заходів щодо участі у вихованні дітей, проявляти материнську турботу, у разі перешкоджання у зустрічах із синами звертатися до органів опіки та піклування за допомогою в організації таких зустрічей, визначення їх часу та місця, проте не зазначив про таке попередження у резолютивній частині оскаржуваного судового рішення.

Детальніше з текстом постанови можна ознайомитися в Єдиному державному реєстрі судових рішень за посиланням: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/131000774>.

2.1.6. Справи щодо видачі обмежувальних приписів

Постанова Верховного Суду від 03.11.2025 у справі №758/11612/24

Доводи заявниці про те, що у висновку психолог встановив, що батько непристойно висловлювався в присутності дитини та проявляв неповагу до матері, не є безумовним доказом для вчинення обмежувального припису.

Непогодження з мамою прогулянок сина з батьком, застосування неналежного раціону харчування під час таких зустрічей, конфліктність відносин між батьком та матір'ю в присутності дитини не свідчать про необхідність застосування обмежувального припису.

1. Обставини справи

Заявниця звернулася до суду із заявою про видачу обмежувального припису, яким заборонити батьку будь-яке спілкування з малолітнім сином. Заяву обґрунтувала тим, що вона перебувала з чоловіком у шлюбі, у якому в них народилося двоє дітей: дочка та син. Підставою для розлучення стало психологічне насильство чоловіка над заявницею та попередження його негативного впливу на виховання молодшого сина. Старша донька має власну сім'ю та проживає окремо від батьків, молодший син проживає разом з матір'ю.

Після розірвання шлюбу між сторонами наявний спір щодо участі батьків у вихованні та утриманні малолітнього сина. Заявниця вважає, що старшій дочці батько постійно надає матеріальну допомогу та активно бере участь у її житті, що негативно впливає на психічний стан молодшого сина. Батько дітей постійно маніпулює сином, схиляючи його на свою сторону за допомогою подарунків і спільних відпочинків, під час яких він дозволяє дитині вживати шкідливу їжу та напої, а собі – алкогольні напої.

На підтвердження фактів вчинення батьком домашнього насильства щодо сина заявниця надала до суду аудіо- та відеозаписи, а також висновок психолога.

2. Рішення судів першої та апеляційної інстанцій

Рішенням суду першої інстанції в задоволенні заяви матері відмовлено.

Постановою апеляційного суду апеляційну скаргу заявниці залишено без задоволення.

Судові рішення мотивовані тим, що в справі є недоведеним факт вчинення батьком дітей будь-яких протиправних дій, оскільки досліджені судом докази не вказують безумовно на вчинення батьком домашнього насильства, не визначають ризиків продовження чи повторного вчинення домашнього насильства та чинників і умов, які створюють або можуть створювати небезпеку для заявниці та її сина, що є необхідною умовою для застосування судом до відповідної особи спеціальних заходів щодо протидії домашньому насильству.

3. Позиція Верховного Суду та нормативно-правове обґрунтування

Верховний Суд неодноразово зазначав, що обмежувальний припис за своєю суттю не є заходом покарання особи (на відміну від норм, закріплених у КУпАП та КК України), а є тимчасовим заходом, виконуючим захисну та запобіжну функцію і направленим на попередження вчинення насильства та забезпечення першочергової безпеки осіб, з огляду на наявність ризиків, передбачених у вищезазначеному законі, до вирішення питання про кваліфікацію дій кривдника та прийняття стосовно нього рішення у відповідних адміністративних або кримінальних провадженнях (постанови від 29.09.2025 у справі №760/31644/24, від 16.11.2022 у справі №127/9600/22 та ін.)

Рішення про видачу обмежувального припису приймається на підставі оцінки ризиків. Відтак для обмеження права особи (кривдника) необхідним є встановити ризики, які несе його поведінка для постраждалої особи.

Натомість заявником не надано, а судом не встановлено жодних належних та допустимих доказів, з яких можна було б встановити ризики для постраждалої особи, зокрема в майбутньому, які б свідчили про необхідність (чи можливість) застосування того чи іншого обмеження для кривдника залежно від їх ступеня.

Колегія суддів погоджується з висновками судів попередніх інстанцій, що докази, надані заявницею, не вказують безумовно на вчинення батьком навмисного домашнього насильства, не визначають ризиків продовження чи повторного вчинення домашнього насильства та чинників і умов, які створюють або можуть створювати небезпеку для цієї особи, що є необхідною умовою для застосування судом до відповідної особи спеціальних заходів щодо протидії домашньому насильству, які визначені у Законі №2229-VIII, а свідчать лише про наявність тривалого конфлікту між сторонами. Тому висновки судів про відмову в задоволенні заяви про видачу обмежувального припису є обґрунтованими.

Доводи заявниці про те, що у висновку психолог встановив, що батько непристойно висловлювався в присутності дитини та проявляв неповагу до матері, не є безумовним доказом для вчинення обмежувального припису. Така поведінка мала місце саме в найконфліктніший час у стосунках подружжя, які вже на час вирішення заяви змінилися і сторони вже вирішили спір щодо місця проживання дитини та участі батька у його вихованні, змінилась і поведінка батька.

Непогодження з мамою прогулянок сина з батьком, застосування неналежного раціону харчування під час таких зустрічей, конфліктність відносин між батьком та матір'ю в присутності дитини не свідчать про необхідність застосування обмежувального припису.

Верховний Суд наголошує, що особистісні непорозуміння між батьками не можуть бути підставою для позбавлення батьківських прав, оскільки в рішеннях, що стосуються дітей, забезпечення їх найкращих інтересів повинно мати першочергове значення і переважати над інтересами батьків (постанови Верховного Суду від 01 серпня 2024 року у справі №366/52/21, від 07 березня 2024 року у справі №947/7448/22, від 22 листопада 2023 року у справі №320/4384/18, від 06 жовтня 2021 року у справі №320/5094/19).

Верховний Суд залишив касаційну скаргу без задоволення, а рішення суду першої та апеляційної інстанцій без змін.

Детальніше з текстом постанови можна ознайомитися в Єдиному державному реєстрі судових рішень за посиланням: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/131615724>.

Постанова Верховного Суду від 10.11.2025 у справі №752/18707/24

Застосування заходів тимчасового обмеження прав батька дитини та покладення на нього заборон фактично призведе до порушення прав батька на виховання дочки та спілкування з нею, що за недоведеності існування умов та ризиків, визначених у Законі України «Про запобігання та протидію домашньому насильству», є неприпустимим.

Аргументи заявника про те, що суди попередніх інстанцій повинні були врахувати думку дитини, не заслуговують на увагу, оскільки думка дитини не завжди може відповідати її інтересам, може бути висловлена під впливом певних зовнішніх факторів, яким вона з огляду на малолітній вік неспроможна надавати правильну оцінку, чи інших можливих факторів впливу на неї.

1. Обставини справи

Заявниця звернулася до суду із заявою про видачу обмежувального щодо батька дитини. Заяву мотивувала тим, що вона перебувала у шлюбі з чоловіком, від якого має з ним спільну доньку.

Шлюб між сторонами розірвано, донька проживає з матір'ю, розпорядженням органу опіки та піклування батькові визначено способи у вихованні та спілкуванні з донькою.

Заявниця вважає, що після зустрічей з батьком у дитини спостерігається тривожність, замкнутість, страх залишатися наодинці. Під час зустрічей з батьком дитина розповідала, що перебувала в різних квартирах і в присутності незнайомих жінок. Після повернення дочка повідомила, що ображена на батька, оскільки він ночував в одній кімнаті з чужою жінкою, а її поклав спати за шафою. Коли дитина просила лягти поруч, бо їй було страшно, батько почав кричати, дитина злякалася і тихо плакала. Протягом однієї із зустрічей батько поклав дитину спати в одне ліжко зі своєю співмешканкою, яка є для дитини сторонньою особою. Дитина плакала, просила цього не робити.

Батько ігнорує емоційний стан доньки, знецінює почуття, виправдовуючи свою поведінку капризами дочки. Також батько втручається у хобі та розпорядок дитини, забороняє у дні їх зустрічей відвідувати гурток гімнастики, чим чинить психологічний тиск.

Під час однієї зустрічі, незважаючи на гострий бронхіт доньки, батько відвіз хвору дитину на природу, де вона купалася у водоймі, чим поставив під загрозу її життя та здоров'я.

За висновками психолога батько ігнорує психологічні потреби дитини, допускає вербальну агресію, неналежний догляд за здоров'ям, що негативно впливає на фізичний і психоемоційний розвиток дитини. Внаслідок таких дій батька у дитини спостерігаються зниження рівня життєвої активності, порушення сну, тривожність, фізичний та психологічний дискомфорт.

Заявниця стверджує, що батько таким чином здійснював щодо малолітньої доньки психологічний та фізичний тиск, що свідчить про наявність ознак домашнього насильства.

2. Рішення судів першої та апеляційної інстанцій

Рішенням першої інстанції заяву матері залишено без задоволення.

Рішення обґрунтоване тим, що звернення матері до правоохоронних органів та служби у справах дітей не вказує на наявність факту насильства, а лише свідчить про вкрай неприємні стосунки між заявником та її колишнім чоловіком, які є перешкодою для спільного вирішення питань, пов'язаних із вихованням дитини.

Застосування визначених заявником заходів тимчасового обмеження прав батька дитини та покладення на нього заборон фактично призведе до порушення прав батька на виховання дочки та спілкування з нею, що є неприпустимим.

Постановою апеляційного суду рішення суду першої інстанції залишено без змін.

3. Позиція Верховного Суду та нормативно-правове обґрунтування

Видача обмежувального припису є заходом впливу на кривдника, який може вживатися в інтересах постраждалих осіб та у разі настання певних обставин і наявності ризиків.

Під час вирішення заяви про видачу обмежувального припису суди мають надавати оцінку всім обставинам та доказам у справі, вирішувати питання про дотримання прав та інтересів дітей і батьків, а також забезпечити недопущення необґрунтованого обмеження прав у разі безпідставності та недоведеності вимог заяви.

Також суди мають встановлювати, яким формам домашнього насильства піддавався заявник, та оцінювати ризики продовження у майбутньому домашнього насильства у будь-якому його прояві.

Обмежувальний припис використовується як ефективний спосіб захисту від вчинення дій з домашнього насильства, однією з характеристик якого є повторюваність.

Висновок суду першої інстанції про відмову у задоволенні заяви про видачу обмежувального припису є переконливим і ґрунтується на всебічному, повному, об'єктивному та безпосередньому дослідженні наявних у справі доказів, які у всій сукупності не доводять факт вчинення батьком домашнього насильства щодо малолітньої дитини, а лише свідчать про вкрай неприяжні стосунки між заявником та її колишнім чоловіком, які є перешкодою для спільного вирішення питань, пов'язаних з вихованням дитини.

Застосування визначених заявником заходів тимчасового обмеження прав батька дитини та покладення на нього заборон фактично призведе до порушення прав батька на виховання дочки та спілкування з нею, що за недоведеності існування умов та ризиків, визначених у Законі України «Про запобігання та протидію домашньому насильству», є неприпустимим.

Аргументи заявника про те, що суди попередніх інстанцій повинні були врахувати думку дитини, не заслуговують на увагу, оскільки думка дитини не завжди може відповідати її інтересам, може бути висловлена під впливом певних зовнішніх факторів, яким вона з огляду на малолітній вік неспроможна надавати правильну оцінку, чи інших можливих факторів впливу на неї. Дитина з урахуванням її вікових особливостей, емоційної складової (вікової нерозвиненості вищих почуттів), індивідуально-психологічних властивостей, рівня розумового розвитку, а також умов мікросоціального середовища не спроможна надавати самостійну, усвідомлену оцінку кожного з батьків до неї, а обставини, які б підтверджували вчинення батьком дій, які б становили ризик безпечному та гармонійному розвитку дитини, відсутні. У молодшому віці дитина може стати заручником дій дорослих, особливо в ситуації гострого конфлікту та інструментом помсти одного дорослого стосовно іншого.

Заявниця не надала суду належних, достовірних та достатніх доказів на підтвердження фактів вчинення батьком домашнього насильства щодо малолітньої дочки, а також ризиків, які можуть настати у майбутньому у зв'язку із невчиненням стосовно заінтересованої особи обмежувального припису, а тому суди обґрунтовано відмовили у задоволенні заяви.

Верховний Суд залишив касаційну скаргу без задоволення, а рішення суду першої та апеляційної інстанцій без змін.

Детальніше з текстом постанови можна ознайомитися в Єдиному державному реєстрі судових рішень за посиланням: <https://revestr.court.gov.ua/Review/131713287>.

2.1.7. Справи щодо інших сімейно-правових спорів

Постанова Великої Палати Верховного Суду від 26.11.2025 у справі №694/2322/22

Якщо військовослужбовець висловлює власну волю проти зупинення провадження у справі та прагнення продовжувати розгляд справи (особисто або через представника), суд має врахувати його волевиявлення і продовжити здійснювати судочинство у відповідному провадженні.

З моменту введення в Україні воєнного стану і до моменту його скасування чи припинення ЗСУ та інші утворені відповідно до закону військові формування потрібно вважати такими, що «переведені на воєнний стан». Належними доказами для зупинення провадження у справі є документи, що підтверджують перебування особи на військовій службі (військовий квиток, наказ командира тощо).

1. Обставини справи

Позивачка звернулася до суду з позовом до брата та його дружини про встановлення порядку користування квартирою. Позов обґрунтований тим, що позивачка та відповідач є співвласниками квартири в рівних частках. Вона зверталася до відповідача із пропозицією спільно продати квартиру та поділити грошові кошти, однак відповіді не отримала. Також без його відповіді залишена її пропозиція укласти нотаріально посвідчений договір про встановлення порядку користування квартирою. Між ними виникають спори щодо користування квартирою, доступу до неї та оплати комунальних послуг. Під час розгляду справи відповідачка подала заяву про зупинення провадження у справі у зв'язку з мобілізацією відповідача до лав ЗСУ, на підтвердження чого надала копії повістки до ТЦК та СП і військового квитка.

2. Рішення судів першої та апеляційної інстанцій

Суд першої інстанції відмовив у задоволенні заяви, вважаючи, що надані позивачкою докази не є достатніми для задоволення заяви та розглянув справу по суті, ухвалив рішення, яким позов задовольнив. Встановив порядок користування квартирою та здійснив розподіл судових витрат.

Під час розгляду справи апеляційним судом відповідач подав заяву, в якій, зокрема, наголосив, що підтримує апеляційну скаргу відповідачки повністю, та додав до неї копію довідки (форма №5), виданої командиром військової частини. Апеляційний суд визнав цей доказ належним і зупинив провадження.

Натомість позивачка стверджувала, що довідка сама собою не є безумовним підтвердженням перебування сторони у складі ЗСУ.

3. Позиція Верховного Суду та нормативно-правове обґрунтування

Не погоджуючись із рішеннями судів попередніх інстанцій, заявник звернувся до Верховного Суду з касаційною скаргою, у якій, посилаючись на неправильне застосування судами попередніх інстанцій норм матеріального права та порушення норм процесуального права, просить ухвалу про зупинення провадження скасувати та направити справу до суду апеляційної інстанції для продовження її розгляду.

Верховний Суд погодився з висновками апеляційного суду, ухвалу апеляційного суду залишив без змін, а касаційну скаргу – без задоволення з огляду на таке.

Відповідно до пункту 2 частини першої статті 251 ЦПК України суд зобов'язаний зупинити провадження у справі у разі перебування сторони або третьої особи, яка заявляє самостійні вимоги щодо предмета спору, у складі Збройних Сил України або інших утворених відповідно до закону військових формувань, що переведені на воєнний стан або залучені до проведення антитерористичної операції.

Аналогічні за змістом положення містяться також у пункті 3 частини першої статті 227 ГПК України та у пункті 5 частини першої статті 236 КАС України.

Правила, визначені у пункті 2 частини першої статті 251 ЦПК України, мають для суду визначальний характер. Формулювання «суд зобов'язаний» не дозволяє суду діяти на власний розсуд.

Указом Президента України введено воєнний стан на всій території України. Цим же Указом на військове командування усіх рівнів покладено обов'язок здійснювати заходи, необхідні для забезпечення оборони України.

Профільне законодавство, зокрема Закон №3543-XII та Закон №1932-XII, хоч і не використовує термін «переведення на воєнний стан», натомість оперує поняттям «переведення на організацію і штати воєнного часу». Така трансформація військових формувань є одним із ключових заходів, що вживаються у випадку введення в державі воєнного стану та загальної мобілізації.

З моменту оголошення загальної мобілізації та введення воєнного стану Збройні Сили України та інші утворені відповідно до закону військові формування переводяться в спеціальний правовий режим функціонування загалом. Це виключає необхідність у додатковому з'ясуванні питання щодо переведення певної військової частини «на воєнний стан». Юридичний статус з'єднань, військових частин, підрозділів та інших складових структури ЗС України та інших військових формувань, що функціонують в умовах воєнного стану, не залежить від місця їх дислокації чи характеру виконуваних ними завдань, як-то перебування в районі воєнних (бойових) дій та участь у них.

Водночас приписи пункту 2 частини першої статті 251 ЦПК України не пов'язують можливість застосування цієї норми права з умовою перебування сторони або третьої особи, яка заявляє самостійні вимоги щодо предмета спору, – військовослужбовця у військовій частині, що залучена до ведення безпосередніх бойових дій. До того ж військовослужбовець упродовж особливого періоду може в будь-який момент бути відрадженим до військової частини, задіяної до таких дій (підпункт 4-1 пункту 251 розділу XIV Положення про проходження громадянами України військової служби у Збройних Силах України, затвердженого Указом Президента України від 10 грудня 2008 року №1153/2008). Сучасні форми та способи ведення війни, виконання бойових завдань вимагають участі у бойових діях та захисті суверенітету, територіальної цілісності і недоторканності України не тільки по умовній лінії фронту.

Окрім того, коли суд вирішує питання щодо зупинення провадження у справі на цій підставі, в оцінці процесуального обов'язку щодо зупинення провадження йому потрібно враховувати особисто думку сторони або третьої особи, що заявляє самостійні вимоги щодо предмета спору, яка перебуває на військовій службі.

Якщо військовослужбовець (сторона або третя особа, яка заявляє самостійні вимоги щодо предмета спору) висловлює власну волю проти зупинення провадження у справі та прагнення продовжувати розгляд справи (особисто або через представника), суд має врахувати його волевиявлення і продовжити здійснювати судочинство у відповідному провадженні.

У цій справі Велика Палата ВС врахувала, що у заяві, поданій до суду апеляційної інстанції, відповідач, зокрема, наголосив, що вимоги апеляційної скарги відповідачки підтримує повністю, а також додав копію довідки за формою №5 про його фактичне перебування в лавах ЗСУ.

Отже, беручи до уваги факт проходження відповідачем військової служби в період дії воєнного стану, який є об'єктивною обставиною, що перешкоджає його участі в розгляді справи, і відсутність беззастережної волі військовослужбовця щодо продовження розгляду справи, Велика Палата ВС погодилася з висновками апеляційного суду.

Детальніше з текстом постанови можна ознайомитися в Єдиному державному реєстрі судових рішень за посиланням: <https://revestr.court.gov.ua/Review/131941691>.

Постанова Верховного Суду від 03.12.2025 у справі №361/8460/23

Зміна обставин, з якими батько дитини пов'язує необхідність визначити місце проживання дитини з ним, відбулася не внаслідок правомірної поведінки батька, а через тривале невиконання судового рішення, яке набрало законної сили, тому суди дійшли обґрунтованого висновку про відмову у задоволенні позову про визначення місця проживання дитини з батьком.

1. Обставини справи

Батько звернувся до суду з позовом, у якому просив визначити місце проживання неповнолітнього сина з ним. Позовні вимоги обґрунтовував тим, що від шлюбу з колишньою дружиною має двох спільних дітей, рішенням суду від 21.01.2021 шлюб розірвано, питання щодо поділу майна подружжя, визначення місця проживання дітей, сплати аліментів на їх утримання вирішено ухвалою Броварського міськрайонного суду Київської області, якою затверджено мирову угоду між сторонами та встановлено місце проживання дітей разом з матір'ю.

Однак угода щодо місця проживання дітей майже не виконувалася обома сторонами, оскільки молодша дитина не бажала проживати з матір'ю та обрав батька для проживання з ним надалі. Після повномасштабного вторгнення батько для забезпечення безпеки життя та здоров'я дітей вивіз їх з усталеного місця проживання.

2. Рішення судів першої та апеляційної інстанцій

Рішенням суду першої інстанції від 28 березня 2025 р. у задоволенні позову позивачу відмовлено. Рішення суду мотивоване тим, що належне і безумовне виконання батьком та матір'ю ухвали суду, якою затверджено мирову угоду – буде якнайкраще відповідати інтересам дітей, які потребують постійного догляду та турботи з боку обох батьків. Визначення місця проживання молодшого сина разом з батьком не буде відповідати інтересам дитини.

Постановою апеляційного суду від 30 липня 2025 р. апеляційну скаргу залишено без задоволення, рішення суду першої інстанції залишено без змін.

3. Позиція Верховного Суду та нормативно-правове обґрунтування

Не погоджуючись із рішеннями судів попередніх інстанцій, скаржник звернувся до Верховного Суду з касаційною скаргою, у якій, посилаючись на порушення норм матеріального та процесуального права, просив скасувати оскаржувані судові рішення й ухвалити нове рішення про задоволення позовних вимог.

Касаційна скарга мотивована тим, що суди попередніх інстанцій не врахували висновків щодо застосування норм права в подібних правовідносинах, порушення норм матеріального та процесуального права.

Верховний Суд дійшов висновку, що касаційна скарга не підлягає задоволенню.

На обґрунтування свого рішення зазначив, що підставами для звернення з новим позовом про визначення (зміну) місця проживання дитини не можуть бути обставини, які виникли внаслідок неправомірної поведінки особи, що полягає у невиконанні рішення суду, при цьому звернення з новим позовом не може бути підставою для уникнення від виконання іншого остаточного рішення суду (постанова Верховного Суду від 20 травня 2020 р. у справі №725/3024/17).

Звертаючись із позовом про зміну місця проживання сина, батько посилався на зміну обставин, які існували на час затвердження мирової угоди, і дитина висловлює бажання проживати разом із батьком.

Урахування думки дитини щодо її життя передбачається у ст. 12 Конвенції з прав дитини, разом з тим суд має враховувати висловлену думку системно, з'ясовуючи фактичні обставини справи, досліджуючи зібрані у справі докази та надаючи їм належну правову оцінку у сукупності, що в результаті сприятиме правильному вирішенню питання місця проживання дитини.

При цьому думка дитини не містить абсолютного характеру, зважаючи на малолітній вік та можливий психолого-травматичний вплив на неї, суд має право постановити рішення всупереч думці дитини, якщо цього вимагають її інтереси.

Детальніше з текстом постанови можна ознайомитися в Єдиному державному реєстрі судових рішень за посиланням: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/132431229>.

2.1.8. Справи щодо спадкових правовідносин

Постанова Верховного Суду від 20 жовтня 2025 року у справі №686/936/22

Право на обов'язкову частку не входить до складу спадщини і не може переходити іншим особам у порядку спадкування – ні через спадкову трансмісію, ні через спадкування за правом представлення, ні в інших похідних конструкціях.

1. Обставини справи

У січні 2022 року позивач, яка діяла в інтересах малолітньої дитини як його матір, звернулася до суду з позовом до рідного брата свого покійного чоловіка та приватного нотаріуса, предметом якого було визнання недійсними свідоцтв про право на спадщину, скасування рішення про державну реєстрацію, припинення права власності.

Позов мотивований тим, що у позивача та її чоловіка, який був особою з інвалідністю другої групи, народився син. Зі свого боку батько малолітньої дитини мав батьків (баба та дід малолітньої дитини), яким у рівних частках належало майно (квартира). Батько малолітньої дитини (чоловік чозивача) помер. Згодом батьки померлого чоловіка позивача (баба та дід малолітньої дитини) також померли. За життя вони склали заповіт, яким заповіли належні їм на праві власності по 1/3 частини майна відповідачу – рідному брату померлого чоловіка позивача.

Позивач зазначала, що малолітній син має право на обов'язкову частку у спадковому майні за правом представлення, оскільки його батько був особою з інвалідністю II групи та за життя мав право на обов'язкову частку. У зв'язку із цим, діючи в інтересах малолітньої дитини, позивач звернулася до приватного нотаріуса із заявою про видачу свідоцтв про право на спадщину на обов'язковій частки після смерті батька. Приватний нотаріус відмовив їй у видачі свідоцтв про право на спадщину на обов'язкову частку після смерті батька малолітньої дитини, оскільки їх син не має права на обов'язкову частку після смерті баби та діда згідно зі статтею 1241 ЦК України. Приватним нотаріусом видано свідоцтва про право на спадщину за заповітом. Вказане свідоцтво стало підставою для набуття рідним братом покійного чоловіка чозивача (батька малолітньої дитини) права власності на спадкове майно, що зі свого боку, на думку позивача, порушило майнові права малолітньої дитини, яка була безпідставно позбавлена права на обов'язковій частки у спадковому майні.

2. Рішення судів першої та апеляційної інстанцій

Рішенням суду першої інстанції у задоволенні вимог позивача, яка діяла в інтересах малолітньої дитини, відмовлено. Рішення суду першої інстанції мотивовано тим, що право на обов'язкову частку у спадщині має особистий характер, оскільки цим правом наділяється тільки певне коло спадкоємців першої черги, визначене у статті 1241 ЦК України.

Так, відповідно до ч. 1 ст. 1241 ЦК України малолітні, неповнолітні, повнолітні непрацездатні діти спадкодавця, непрацездатна вдова (вдівець) та непрацездатні батьки спадкують незалежно від змісту заповіту половину частки, яка належала б кожному з них у разі спадкування за законом (обов'язкова частка). До складу спадщини, на яке спадкоємці за законом одержують право на спадкування, входять усі права та обов'язки, що належали спадкодавцеві на момент відкриття спадщини і не припинилися внаслідок його смерті (стаття 1218 ЦК України), окрім випадків, встановлених у статті 1219 ЦК України.

На думку суду першої інстанції, спадщина у вигляді нерухомого майна, яка відкрилася на користь спадкоємця з обов'язковою часткою, не переходить до нього автоматично. Нерухоме майно, право власності на яке не виникло у спадкодавця, не може бути включено до спадкової маси, оскільки відповідна державна реєстрація не проведена. Суд першої інстанції вважав, що право на обов'язкову частку у спадщині, яке мав покійний батько малолітньої дитини, не входить до складу спадщини і не може бути передане у порядку спадкування його спадкоємцеві, тобто малолітньому сину. Баба та дід дитини, які пережили батька останньої, за життя склали заповіти на належну їм частку у праві власності на квартиру на користь другого сина, та такі заповіти на час відкриття спадщини були чинними та не визнані недійсними в судовому порядку. Під час розгляду справ про визнання права власності на спадкове нерухоме майно у випадках, якщо спадщина прийнята, проте спадкоємцем не здійснено державну реєстрацію права на спадщину, слід брати до уваги, що законодавець розмежовує поняття «виникнення права на спадщину» та «виникнення права власності на нерухоме майно, що входить до складу спадщини», і пов'язує із виникненням цих майнових прав різні правові наслідки. До складу спадкової маси включається не обов'язкова частка як така, а конкретне майно, право власності на яке належало спадкодавцю відповідно до розміру цієї частки.

Постановою апеляційного суду апеляційну скаргу позивача, яка діяла в інтересах малолітньої дитини, залишено без задоволення. Рішення суду апеляційної інстанції мотивовано тим, що право на обов'язкову частку у спадщині має особистий характер і не може перейти до іншої особи в порядку спадкування. Покійний батько малолітньої дитини, який мав би право на обов'язкову частку, помер раніше своїх батьків, тому він не прийняв і не міг прийняти після них спадщину, зокрема, в порядку реалізації права на обов'язкову частку у спадщині після смерті своїх батьків. Правом на обов'язкову частку у спадщині наділяється виключно коло спадкоємців першої черги: малолітні, неповнолітні, повнолітні непрацездатні діти спадкодавця, непрацездатна вдова (вдівець) та непрацездатні батьки (стаття 1241 ЦК України). Онуки спадкодавця за змістом вказаної норми права не наділені правом на обов'язкову частку у спадщині. При цьому апеляційний суд звернув увагу, що позивач помилково посилається і на статтю 1266 ЦК України, яка регулює питання спадкування внуками, правнуками спадкодавця тієї частки спадщини, яка належала б за законом їхнім матері, батькові, бабі, дідові, якби вони були живими на час відкриття спадщини. Суд апеляційної інстанції застосував ті самі норми матеріального права, що й суд першої інстанції.

3. Позиція Верховного Суду та нормативно-правове обґрунтування

У межах касаційної інстанції, передаючи справу на розгляд Об'єднаної палати Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду з посиланням на частину другу статті 403 ЦПК України, колегія суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду вважала, що необхідно відступити від висновків, викладених у постановах Верховного Суду у складі колегії суддів Першої судової палати Касаційного цивільного суду: від 23 травня 2018 року у справі №523/19526/14-ц (провадження №61-6305св18); від 25 листопада 2020 року у справі №292/389/17 (провадження №61-19499св19); від 12 липня 2021 року у справі №523/11788/18-ц (провадження №61-1793св21), зокрема, про те, що: 1) право на обов'язкову частку у спадщині входить до складу спадщини і може бути передано іншій особі в порядку спадкування; 2) правила спадкування за правом представлення (спадкування за законом) можуть поширюватися на право на обов'язкову частку (спадкування за заповітом).

Також колегія суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду зазначила, що у справі, яка переглядається, суду необхідно надати відповіді на такі питання: 1) чи спадкують спадкоємці особи, яка мала право на обов'язкову частку, спадщини в разі, коли особа, яка мала на неї право, померла до відкриття спадщини за заповітом; 2) чи можуть норми спадкування за правом представлення (спадкування за законом) поширюватися на право на обов'язкову частку (спадкування за заповітом). Надаючи відповідь на перше питання, під час розгляду цієї справи колегія суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду вважала, що в разі смерті особи, яка має право на обов'язкову частку у спадщині, до відкриття спадщини за заповітом таке право не спадкується та не переходить до спадкоємців особи, яка має право на обов'язкову частку у спадщині. Надаючи відповідь на друге питання, яке слід з'ясувати під час розгляду цієї справи, колегія суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду вважала, що правила спадкування за правом представлення (спадкування за законом) не поширюються на право на обов'язкову частку (спадкування за заповітом).

Верховний Суд у складі Об'єднаної палати Касаційного цивільного суду погодився з такими висновками судів попередніх інстанцій, вважав їх обґрунтованими та дійшов такого висновку.

За змістом частини першої статті 1266 ЦК України внуки, правнуки спадкодавця спадкують лише ту частку спадщини, яка належала б за законом їхнім матері, батькові, бабі, дідові, якби вони були живими на час відкриття спадщини, без вказівки, «в тому числі обов'язкову частку та неохоплену заповітами частку». Таке тлумачення частини першої статті 1266 ЦК України є цілком логічним, оскільки серед суб'єктів, перелічених у цій статті, окремо не позначено суб'єктів, що мають право на обов'язкову частку у спадщині.

Суб'єкти, які здійснюють право спадкування, – це особи, які набули право на спадкування. До набуття суб'єктивне право спадкування не виникає. Відповідно можливість прийняти спадщину у цих суб'єктів відсутні.

У спадковому праві існують конструкції «похідного спадкування», коли право спадкування пов'язується не безпосередньо з відкриттям спадщини після смерті спадкодавця, а «вплітається» у структуру спадкового правовідношення, ускладнену іншими юридичними фактами, – смерть спадкоємця, відмова його від прийняття спадщини на користь іншого спадкоємця тощо. Конструкції похідного спадкування, зокрема спадкування за правом представлення (спадкове заміщення), спадкова трансмісія, адресна відмова від прийняття спадщини, розміщено законодавцем в різних нормах Книги 6 ЦК України, але підпорядковуються єдиним правилам, що визначають їх закономірності. Навіть тоді, коли про це прямо не зазначено у відповідних нормах Книги 6 ЦК України. Тому перехід права на обов'язкову частку у спадщині не відбувається з використанням конструкцій «похідного» спадкування. Як наслідок, право на обов'язкову частку не може переходити до інших осіб, навіть якщо вони є спадкоємцями за законом чи за заповітом. Відповідно, право на обов'язкову частку не може переходити ні в порядку спадкової трансмісії (частина перша статті 1276 ЦК України), ні за правом представлення, ні в порядку адресної відмови від прийняття спадщини (стаття 1274 ЦК України) або в інший спосіб «передання» спадкових прав.

У разі смерті особи, яка б мала право на обов'язкову частку у спадщині, до відкриття спадщини за заповітом таке право не спадкується та не переходить до спадкоємців такої особи. Правила спадкування за правом представлення (спадкування за законом) не стосуються права на обов'язкову частку.

Верховний Суд зазначив, що у справі, яка ним переглядається, суд першої інстанції, з висновками якого погодився суд апеляційної інстанції, дійшов висновку про відмову у задоволенні позову, позаяк право на обов'язкову частку у спадщині має особистий характер і не може перейти до іншої особи в порядку спадкування.

На переконання Верховного Суду у складі Об'єднаної палати Касаційного цивільного суду, висновки судів попередніх інстанцій обґрунтовані та суди попередніх інстанцій вірно вважали, що батько малолітньої дитини (чоловік Позивача) мав би право на обов'язкову частку після смерті батьків, однак він помер раніше своїх батьків, тому він не прийняв і не міг прийняти після них спадщину, зокрема, у порядку реалізації права на обов'язкову частку у спадщині після смерті своїх батьків. Таке право не спадкується і не переходить до спадкоємців особи, наділеної правом на обов'язкову частку у спадщині. Указане узгоджується з правовими висновками, зробленими у постанові Верховного Суду у складі Об'єднаної палати Касаційного цивільного суду від 22 квітня 2024 року у справі №346/2744/21 (провадження №61-10543сво23).

З урахуванням висновків, зроблених Верховним Судом у цій справі, наведених норм права та правових позицій Великої Палати Верховного Суду та Верховного Суду, Верховний Суд у складі Об'єднаної палати Касаційного цивільного суду вбачив підстави для відступлення від висновків, зокрема, про те, що: 1) право на обов'язкову частку у спадщині входить до складу спадщини і може бути передано іншій особі в порядку спадкування; 2) правила спадкування за правом представлення (спадкування за законом) можуть поширюватися на право на обов'язкову частку (спадкування за заповітом), викладених у постановях Верховного Суду у складі колегії суддів Першої судової палати Касаційного цивільного суду: від 23 травня 2018 року у справі №523/19526/14-ц (провадження №61-6305св18); від 25 листопада 2020 року у справі №292/389/17 (провадження №61-19499св19); від 12 липня 2021 року у справі №523/11788/18-ц (провадження №61-1793св21).

Детальніше з текстом постанови можна ознайомитися в Єдиному державному реєстрі судових рішень за посиланням: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/131357635>.

Постанова Верховного Суду від 12 листопада 2025 року у справі №752/11001/19

Будь-який акт (рішення, документ), виданий органами та/або особами на тимчасово окупованій території, є недійсним і не створює правових наслідків.

Нікчемний заповіт не створює правових наслідків, а відтак не може скасовувати попередній заповіт відповідно до положення статті 1254 ЦК України. Правила про скасування попереднього заповіту діють лише тоді, коли новий заповіт є чинним правочином, тобто таким, що здатний породжувати правові наслідки.

1. Обставини справи

У травні 2019 року позивач звернувся до суду з позовом про визнання права власності на майно (квартиру) у порядку спадкування за заповітом. Позов мотивовано тим, що спадкодавець за життя була власницею квартири (набутої на підставі договору купівлі-продажу) та 04.09.2012 склала заповіт на користь позивача, яким заповіла їй зазначену квартиру. Окрім цього, спадкодавець видала на ім'я позивача довіреність на представництво її інтересів, у тому числі з питань, пов'язаних із реєстрацією права власності на квартиру, передачею квартири в оренду, отриманням пенсійних і банківських виплат.

Згодом спадкодавець померла (факт смерті встановлювався судом у 2017 році у зв'язку зі смертю на тимчасово окупованій території). Після її смерті приватним нотаріусом було заведено спадкову справу, яка була відкрита за заявою рідного брата спадкодавця – відповідача. Також рідний брат спадкодавця звернувся із заявою до приватного нотаріуса з проханням не видавати свідоцтво про право на спадщину, після померлої його рідної сестри, у зв'язку з наявністю декількох заповітів на різних осіб.

24.01.2018 позивач, як спадкоємиця за заповітом 2012 року, подала заяву про прийняття спадщини та про видачу свідоцтва про право на спадщину. 15.02.2019 нотаріус відмовив позивачу у видачі свідоцтва про право на спадщину за заповітом, мотивуючи відмову неподанням оригіналів правостановлювальних документів на квартиру та наявністю судового спору між спадкоємцями. Позивач зазначала, що оригінали документів перебувають у рідного брата спадкоємця (відповідача), який навмисно їх не надає.

Надалі у межах об'єднаного провадження за первісним позовом та зустрічним позовом рідного брата спадкодавця, в якому останній заявив вимоги, посилаючись на те, що спадкодавець склала ще один заповіт від 08.09.2017, яким заповіла все майно (у т. ч. квартиру) саме йому, а тому останній заповіт має визнатись дійсним, а попередній заповіт 2012 року має вважатися скасованим, він також просив визнати за ним право власності на квартиру в порядку спадкування після смерті рідної сестри як спадкодавця. Таким чином, спір виник між позивачем як особою, на користь якої був складений перший заповіт 04.09.2012 та рідним братом спадкодавця (відповідачем за первісним позовом та позивачем за зустрічним), який послався на останній заповіт 08.09.2017, засвідчений нотаріусом Сімферопольського міського нотаріального округу, складений на його користь.

У межах судового розгляду було встановлено заповіт спадкодавця від 02.12.2016 та заповіт 23.08.2017, посвідченими нотаріусами Євпаторійського міського нотаріального округу Республіки Крим, у яких зазначено, що все майно, яке належить спадкодавцю на момент смерті, у чому б воно не полягало та де б воно не перебувало, вона заповідає іншим фізичним особам. Вказані заповіти, на думку рідного брата спадкодавця (відповідача за первісним позовом), скасували дію заповіт від 04.09.2012, посвідченого приватним нотаріусом Київського міського нотаріального округу Автономної Республіки Крим, на підставі якого спадкодавець заповіла належну їй на праві приватної власності квартиру позивачу за первісним позовом.

2. Рішення судів першої та апеляційної інстанцій

Суд першої інстанції з урахуванням положень ст. 1254 ЦК України виходив з того, що заповіт, складений пізніше, скасовує попередній повністю або в частині, в якій він йому суперечить, а тому волевиявлення спадкодавця оформлене заповітом від 08.09.2017, має пріоритет над заповітом 2012 року.

Суд першої інстанції дійшов висновку, що заповіт на ім'я рідного брата спадкодавця (відповідача за первісним позовом) є чинним, а тому позовні вимоги останнього за зустрічним позовом підлягають частковому задоволенню. Щодо вимог рідного брата спадкодавця (відповідача за первісним позовом) суд зазначив, що обраний ним спосіб захисту у частині «визнати заповіт дійсним» не ґрунтується на вимогах чинного законодавства (суд акцентував, що законодавство не передбачає «визнання заповіту дійсним» як належного способу захисту), однак, оцінюючи наявні матеріали, суд визнав обґрунтованим висновок про те, що попередній заповіт від 04.09.2012 підлягає визнанню скасованим у зв'язку зі складенням спадкодавцем нового заповіту пізніше.

Водночас суд першої інстанції окремо підкреслив, що визнання права власності на спадкове майно в судовому порядку є винятковим способом захисту, який застосовується за наявності реальних перешкод для оформлення спадщини у нотаріальному порядку, і дійшов висновку, що вимога рідного брата спадкодавця про визнання за ним права власності на квартиру не підлягає задоволенню.

У зв'язку із цим суд першої інстанції дійшов висновку, що первісний позов позивача про визнання права власності на квартиру в порядку спадкування за заповітом 04.09.2012 є необґрунтованим і не підлягає задоволенню, оскільки цей заповіт був скасований пізнішим заповітом спадкодавця на користь відповідача (за первісним позовом) – рідного брата спадкодавця.

Переглядаючи рішення суду першої інстанції, апеляційний суд погодився з його резолютивною частиною (відмова у первісному позові та часткове задоволення зустрічного), однак не погодився з мотивами, з яких ці висновки були зроблені.

Апеляційний суд звернув увагу на те, що, відмовляючи у задоволенні первісного позову та частково задовольняючи зустрічний позов, суд першої інстанції виходив із того, що укладеним спадкодавцем заповітом від 08.09.2017, посвідченим нотаріусом Сімферопольського міського нотаріального округу, спадкодавець зробила особисте розпорядження на випадок своєї смерті, виявила особисто свою волю, і таким чином скасувала її попереднє розпорядження – заповіт від 04.09.2012.

Апеляційний суд виходив з того, що суд першої інстанції помилково визнав чинним заповіт від 08.09.2017, складений спадкодавцем на користь її рідного брата, і саме з цієї підстави дійшов висновку про скасування попереднього заповіту від 2012 року.

Суд апеляційної інстанції встановив, що заповіт від 08.09.2017 був посвідчений нотаріусом Сімферопольського міського нотаріального округу на тимчасово окупованій території України, а отже, не може вважатися чинним та таким, що породжує правові наслідки, оскільки посвідчений органом, який відповідно до закону є незаконним. Апеляційний суд застосував положення статей 1, 9 Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України», відповідно до яких Автономна Республіка Крим є тимчасово окупованою територією з 20 лютого 2014 року, будь-які органи та посадові особи, створені або діючі не у спосіб, передбачений у законодавстві України, є незаконними, а акти, документи та рішення таких органів не створюють правових наслідків. На цій підставі суд дійшов висновку, що заповіт від 08.09.2017, посвідчений нотаріусом Сімферопольського міського нотаріального округу, є недійсним.

Разом з тим апеляційний суд наголосив, що факт недійсності пізнішого заповіту не означає автоматичного відновлення чинності попереднього заповіту, складеного у 2012 році на користь позивача за первісним позовом. Ключовим у мотивуванні апеляційного суду стало застосування частин 3 та 4 статті 1254 ЦК України, відповідно до яких: кожний новий заповіт скасовує попередній; недійсність нового заповіту не відновлює чинність попереднього, крім випадків, прямо передбачених законом (статті 225, 231 ЦК України). Апеляційний суд підкреслив, що винятки (відновлення попереднього заповіту) можливі лише у разі вчинення правочину недієздатною особою та вчинення правочину під впливом насильства. Такі обставини у справі не були встановлені та не були доведені.

Таким чином, апеляційний суд дійшов висновку, що заповіт від 08.09.2017 року є недійсним у силу прямої вказівки закону, однак сам факт його складення має правове значення, у зв'язку із чим заповіт від 04.09.2012 не відновлює свою чинність, навіть за умови недійсності пізнішого заповіту.

За таких обставин апеляційний суд констатував відсутність будь-якого чинного і дійсного заповіту спадкодавця щодо спірної квартири на момент відкриття спадщини. А постановою апеляційний суд змінив рішення суду першої інстанції в частині мотивів вирішення первісного та зустрічного позовів.

3. Позиція Верховного Суду та нормативно-правове обґрунтування

У серпні 2023 року позивач за первісним позовом подала касаційну скаргу, в якій просила скасувати судові рішення попередніх інстанцій в частині відмови в задоволенні первісного позову та ухвалити нове рішення, яким первісний позов задовольнити, а у задоволенні зустрічного позову відмовити. Позивач вказала, що суди першої та апеляційної інстанцій безпідставно визнали скасованим заповіт від 04 вересня 2012 року, виданий на її ім'я та посвідчений приватним нотаріусом Євпаторійського міського нотаріального округу Автономної Республіки Крим, застосувавши норму статті 1254 ЦК України, яка до правовідносин цього спору не підлягає застосуванню. Крім того, зазначила, що, відмовляючи у задоволенні її позову та застосовуючи норму частини четвертої статті 1254 ЦК України, апеляційний суд дійшов помилкового висновку про те, що відповідно до цієї норми чинність попереднього заповіту не відновлюється, а тому попередній нікчемний заповіт підлягає скасуванню.

Верховний Суд перевіряючи правильність застосування норм матеріального та процесуального права судами нижчих інстанцій дійшов такого висновку та правового обґрунтування.

Відповідно до статті 1223 ЦК України право на спадкування мають особи, визначені у заповіті. У разі відсутності заповіту, визнання його недійсним, неприйняття спадщини або відмови від її прийняття спадкоємцями за заповітом, а також у разі неохоплення заповітом усієї спадщини право на спадкування за законом одержують особи, визначені у статтях 1261 – 1265 цього Кодексу. Право на спадкування виникає у день відкриття спадщини. Право дієздатної фізичної особи на заповіт, як і будь-яке суб'єктивне цивільне право, здійснюється нею вільно, на власний розсуд (частина перша статті 12 та стаття 1234 ЦК України). Юридична природа заповіту ґрунтується на його законодавчому визначенні як особистого розпорядження фізичної особи на випадок своєї смерті (стаття 1233 ЦК України). Правова природа цього розпорядження визначається судовою практикою як односторонній правочин, що тягне відповідні правові наслідки.

У статті 1247 ЦК України визначено загальні вимоги до заповіту, а саме: заповіт складається у письмовій формі, із зазначенням місця та часу його складення; заповіт має бути особисто підписаний заповідачем; якщо особа не може особисто підписати заповіт, він підписується відповідно до частини четвертої статті 207 цього Кодексу; заповіт має бути посвідчений нотаріусом або іншими посадовими, службовими особами, визначеними у статтях 1251 – 1252 цього Кодексу; заповіти, посвідчені особами, зазначеними у частині третій цієї статті, підлягають державній реєстрації у Спадковому реєстрі в порядку, затвердженому Кабінетом Міністрів України. У статті 209 ЦК України встановлено, що нотаріальне посвідчення правочину здійснюється нотаріусом або іншою посадовою особою, яка відповідно до закону має право на вчинення такої нотаріальної дії, шляхом вчинення на документі, в якому викладено текст правочину, посвідчувального напису. Відповідно до статті 1251 ЦК України, якщо у населеному пункті немає нотаріуса, заповіт, крім секретного, може бути посвідчений уповноваженою на це посадовою особою відповідного органу місцевого самоврядування. Відповідно до глави 6 Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України, затвердженого наказом Міністерства юстиції України від 22 лютого 2012 року №296/5 (далі – Порядок), нотаріус зобов'язаний установити волевиявлення особи, яка звернулася за вчиненням нотаріальної дії; правочин посвідчується нотаріусом, якщо кожна зі сторін однаково розуміє значення, умови правочину та правові наслідки, про що свідчать особисті підписи сторін на правочині. На виконання вимог глави 9 Порядку перед підписанням документа нотаріус забезпечує ознайомлення зі змістом документа сторін (учасників).

За статтею 1257 ЦК України, відповідно до її частини першої заповіт, складений особою, яка не мала на це права, а також заповіт, складений з порушенням вимог щодо його форми та посвідчення, є нікчемним. Недійсним є правочин, якщо його недійсність встановлена законом (нікчемний правочин). У цьому разі визнання такого правочину недійсним судом не вимагається (частина друга статті 215 ЦК України). Нікчемним є той правочин, недійсність якого встановлена законом і для визнання його недійсним не вимагається рішення суду (частина друга статті 215 ЦК України).

Касаційна інстанція зазначила, що нікчемність правочину конструюється за допомогою «текстуальної» недійсності, оскільки вона існує тільки у разі прямої вказівки закону. Така пряма вказівка може втілюватися, зокрема, в термінах «нікчемний», «є недійсним». Нікчемний правочин, на відміну від оспорюваного, не створює юридичних наслідків, тобто не «породжує» (змінює чи припиняє) цивільних прав та обов'язків.

Верховний Суд посилався на постанову Великої Палати Верховного Суду від 10 квітня 2019 року у справі №463/5896/14-ц (провадження №14-90цс19) у якій зазначено, що якщо недійсність певного правочину встановлена законом, тобто якщо цей правочин нікчемний, позовна вимога про визнання його нікчемним не є належним способом захисту права чи інтересу позивача.

За наявності спору щодо правових наслідків недійсного правочину, одна зі сторін якого чи інша заінтересована особа вважає його нікчемним, суд перевіряє відповідні доводи та у мотивувальній частині судового рішення, застосувавши відповідні положення норм матеріального права, підтверджує чи спростовує обставину нікчемності правочину.

У частині першій статті 216 ЦК України передбачено, що недійсний правочин не створює юридичних наслідків, крім тих, що пов'язані з його недійсністю.

Відповідно до статті 3 Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» сухопутна територія Автономної Республіки Крим та міста Севастополя, внутрішні води України цих територій вважаються тимчасово окупованими територіями. Отже, місто Сімферополь Автономної Республіки Крим є тимчасово окупованою територією України.

Відповідно до положень частин другої та третьої статті 9 Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» будь-які органи, їх посадові та службові особи на тимчасово окупованій території та їх діяльність вважаються незаконними, якщо ці органи або особи створені, обрані чи призначені у порядку, не передбаченому у законі. Будь-який акт (рішення, документ), виданий органами та/або особами, передбаченими у частині другій цієї статті, є недійсним і не створює правових наслідків.

Верховний Суд звернув увагу на те, що й у цій справі до таких актів належить заповіт, посвідчений 08 вересня 2017 року приватним нотаріусом Сімферопольського міського нотаріального округу Республіки Крим, оскільки він посвідчений (виданий) службовою особою (нотаріусом) на тимчасово окупованій території, на якій органи державної влади, посадові та службові особи України не здійснюють свої повноваження, а отже, є недійсним і не створює правових наслідків, тобто є нікчемним через закон.

Верховний Суд окремо підкреслив, що апеляційний суд не визначився належним чином із характером правовідносин і нормою, яку треба застосувати, не дав належної оцінки доводам та доказам, порушив правила оцінки доказів, тому зробив помилковий висновок, що нікчемний заповіт може впливати на чинність попереднього.

Касаційна інстанція зазначила, що якщо новий заповіт є нікчемним (зокрема через посвідчення на тимчасово окупованій території), він не створює правових наслідків і не може скасувати попередній заповіт. Тому застосування ст. 1254 ЦК як підстави для «скасування» попереднього заповіту в такій ситуації є помилковим.

Тож касаційна скарга позивача за первісним позовом була задоволена, а справа направлена до суду апеляційної інстанції на новий розгляд.

Детальніше з текстом постанови можна ознайомитися в Єдиному державному реєстрі судових рішень за посиланням: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/131885257>.

Постанова Верховного Суду від 03 грудня 2025 року у справі №761/39934/24

За відсутності у Державному реєстрі актів цивільного стану ідентифікації померлого як конкретної особи смерть спадкодавця вважається такою, що юридично не була зареєстрована щодо цієї особи, у зв'язку із чим у спадкоємців відсутні правові підстави для звернення до нотаріуса із заявою про прийняття спадщини.

1. Обставини справи

У справі розглядався спір між матір'ю та батьком загиблого військовослужбовця (їхній шлюб укладено 20.09.1997, розірвано 26.06.2001) щодо прийняття спадщини після смерті їхнього сина. Син загинув у березні 2022 року в м. Маріуполь під час виконання військового обов'язку.

Тіло померлого було передано 30.05.2022 у результаті обміну та первинно поховане в м. Дніпро як невідомий солдат (надалі здійснено перепоховання у м. Києві 01.10.2022). 06.07.2022 у Державному реєстрі актів цивільного стану сформовано актовий запис про смерть у березні 2022 року невідомої особи чоловічої статі без персоналізованих даних. 11.08.2022 проведено впізнання тіла, а 12.08.2022 до актового запису було внесено зміни, якими відмітки «невідомо/інформація відсутня» замінені на персональні дані загиблого. Батькові спадкодавця 10.09.2022 видано свідоцтво про смерть, матері – 18.10.2022 було видане повторне свідоцтво. Після смерті сина відкрилася спадщина, що складалася з грошових коштів та 1/3 частки квартири. 01.11.2022 мати звернулася до приватного нотаріуса із заявою про прийняття спадщини, нотаріусом заведено спадкову справу. 17.01.2023 аналогічну заяву подав і батько. 10.10.2024 нотаріус видав батькові свідоцтво про право на спадщину за законом. Позиція матері як позивача зводилася до того, що шестимісячний строк для прийняття спадщини слід обчислювати від дати складення актового запису про смерть, тобто 06.07.2022, а оскільки батько звернувся із заявою лише 17.01.2023, строк пропущено, він має вважатися таким, що спадщину не прийняв, а видане йому свідоцтво про право на спадщину підлягає визнанню недійсним.

2. Рішення судів першої та апеляційної інстанцій

Оцінюючи доводи сторін і надані докази, суд першої інстанції виходив із того, що спадкування є переходом прав та обов'язків від померлої особи до спадкоємців і здійснюється за законом або за заповітом (статті 1216 – 1218 ЦК України), а для прийняття спадщини спадкоємцем встановлюється шестимісячний строк, який починається з часу відкриття спадщини (статті 1268, 1270 ЦК України). Разом з тим суд наголосив, що свідоцтво про право на спадщину може бути визнане недійсним лише за умови встановлення відсутності у особи права на спадкування або за інших підстав, прямо визначених у законі (стаття 1301 ЦК України), і таке оспорювання має бути спрямоване на реальний захист порушеного цивільного права чи інтересу. Дослідивши матеріали справи, суд встановив, що 06.07.2022 у Державному реєстрі актів цивільного стану було зареєстровано смерть невідомої особи чоловічої статі без ідентифікуючих відомостей, а персоналізація померлого та внесення до актового запису №657 даних, які дозволяють однозначно встановити особу загиблого, відбулися лише 12.08.2022 після проведення впізнання та оформлення відповідних медичних і реєстраційних документів. За таких обставин суд дійшов висновку, що саме з 12.08.2022 виникла належна державна реєстрація смерті конкретної особи, яка у цій ситуації має значення для обчислення строку на подання спадкоємцями заяв про прийняття спадщини. Оскільки батько як спадкоємець першої черги звернувся до нотаріуса із заявою про прийняття спадщини 17.01.2023, тобто у межах шестимісячного строку, який суд обчислює з дати персоналізованої реєстрації смерті, підстав вважати його таким, що спадщину не прийняв, не встановлено. Суд також зазначив, що батько від спадщини у встановленому у законі порядку не відмовлявся, від права на спадкування не був усунутий, а приватний нотаріус, приймаючи заяву та видаючи свідоцтво про право на спадщину, діяв у межах повноважень і відповідно до вимог цивільного законодавства та нормативного регулювання, чинного в умовах воєнного стану. При цьому цивільне законодавство не передбачає такого самостійного способу захисту, як визнання особи такою, що не прийняла спадщину, а позивачем не доведено ані порушення її прав як спадкоємця, ані наявності законних підстав для визнання недійсним свідоцтва про право на спадщину. З урахуванням сукупності встановлених обставин суд дійшов висновку про відсутність правових підстав для задоволення позову та відмовив у визнанні відповідача таким, що не прийняв спадщину, а також у визнанні недійсним виданого йому свідоцтва про право на спадщину.

Апеляційний суд, переглядаючи рішення в межах доводів апеляційної скарги, виходив із того, що рішення першої інстанції є законним і обґрунтованим. Колегія суддів підтвердила встановлені першою інстанцією факти: первинний актовий запис від 06.07.2022 стосувався смерті невідомої особи, тоді як персоналізація загиблого (внесення ідентифікуючих даних) відбулася 12.08.2022 шляхом внесення змін до цього запису після впізнання та оформлення документів. З огляду на це апеляційний суд погодився, що батько загиблого як спадкоємець першої черги подав заяву нотаріусу 17.01.2023 у межах шестимісячного строку, який обчислюється з 12.08.2022, а отже правових підстав вважати його таким, що не прийняв спадщину, немає. Відповідно, відсутні й підстави для визнання недійсним свідоцтва про право на спадщину, оскільки для застосування статті 1301 ЦК України потрібно довести, що особа не мала права на спадкування або що видачею свідоцтва порушені права іншого спадкоємця. Доводи апелянта про незаконне застосування пункту 3 постанови КМУ №164 та необхідність застосовувати виключно строк 6 місяців за ЦК України апеляційний суд не прийняв як такі, що змінюють висновок у справі, позаяк вважав вирішальним для цього спору є не зупинення перебігу строку за постановою КМУ №164 через воєнний стан, а визначення саме дати перебігу 6-місячного строку як дати внесення персоналізованих змін, а не з дати первинного неусобленого запису про смерть особи. У підсумку апеляційний суд залишив апеляційну скаргу без задоволення, а рішення суду першої інстанції без змін, зазначивши, що суд першої інстанції правильно визначив характер правовідносин, застосовні норми, встановив фактичні обставини, дав належну оцінку доказам і дійшов мотивованого висновку про відсутність підстав для задоволення позову.

3. Позиція Верховного Суду та нормативно-правове обґрунтування

Верховний Суд, переглядаючи справу в касаційному порядку, нагадав загальні положення щодо спадкування: спадщина відкривається внаслідок смерті особи, а часом відкриття спадщини є день смерті (статті 1216, 1217, 1218, 1220 ЦК України); спадкоємець має право прийняти спадщину або не прийняти її (стаття 1268 ЦК України); спадкоємець, який не проживав постійно зі спадкодавцем, подає заяву нотаріусу (стаття 1269 ЦК України), строк прийняття спадщини становить шість місяців і обчислюється з часу відкриття спадщини (стаття 1270 ЦК України), а неподання заяви в цей строк означає, що спадкоємець вважається таким, що не прийняв спадщину (стаття 1272 ЦК України). Окремо суд навів норму статті 1301 ЦК України, за якою свідоцтво про право на спадщину визнається недійсним, якщо встановлено, що особа, якій воно видане, не мала права на спадкування, а також в інших випадках, встановлених у законі.

Також касаційна інстанція на обґрунтування позиції зазначила таке. 28 лютого 2022 року Кабінетом Міністрів України було прийнято постанову №164 «Деякі питання нотаріату в умовах воєнного стану», яку постановою Кабінету Міністрів України від 06 березня 2022 року №209 доповнено пунктом 3, яким встановлено, що на час дії воєнного стану перебіг строку для прийняття спадщини зупиняється. Постановою Кабінету Міністрів України від 24 червня 2022 року №719 редакцію пункту 3 постанови №164 від 28 лютого 2022 року змінено та викладено в такій редакції: «Перебіг строку для прийняття спадщини або відмови від її прийняття зупиняється на час дії воєнного стану, але не більше ніж на чотири місяці. Свідоцтво про право на спадщину видається спадкоємцям після закінчення строку для прийняття спадщини». На підставі постанови Кабінету Міністрів України №469 від 09 травня 2023 року пункт 3 виключено з постанови №164 від 28 лютого 2022 року. Верховний Суд, зокрема у Постанові від 25 січня 2023 року №676/47/21, дійшов висновку, що пункт 3 постанови Кабінету Міністрів України від 28 лютого 2022 року №164 «Деякі питання нотаріату в умовах воєнного стану» суперечить статтям 1270, 1272 ЦК України, а тому не підлягає застосуванню.

Ключовим для вирішення спору Верховний Суд визнав питання, з якої дати у конкретних обставинах справи слід обчислювати строк для подання заяви про прийняття спадщини.

Суди першої та апеляційної інстанцій встановили, що 06.07.2022 до реєстру був внесений актовий запис про смерть саме невідомої особи чоловічої статі, а ідентифікуючі відомості про померлого як про сина позивача та відповідача по справі було внесено шляхом внесення змін до цього актового запису 12.08.2022.

Верховний Суд погодився з висновком судів попередніх інстанцій, що за таких умов доводи матері померлого про пропуск відповідачем (батьком померлого) строку, якщо рахувати його з 06.07.2022, є необґрунтованими, оскільки до 12.08.2022 у державному реєстрі містилися дані про смерть невідомої особи, а отже, відомості про смерть конкретної особи (спадкодавця) було зареєстровано пізніше. Суд вказав, що саме з огляду на відсутність у реєстрі ідентифікації особи померлого у відповідача не було правових підстав для звернення до нотаріуса із заявою про прийняття спадщини після смерті сина, а подання заяви відбулося в межах шестимісячного строку, обчисленого з моменту належної державної реєстрації смерті конкретної особи після її ідентифікації.

Верховний Суд додатково послався на пункт 20 Прикінцевих та перехідних положень ЦК України (у редакції, запровадженій у Законі №3450-ІХ від 08.11.2023), за яким у період дії воєнного стану та протягом двох років з дня його припинення або скасування, якщо смерть фізичної особи зареєстровано пізніше ніж через один місяць з дня смерті, строки, встановлені, зокрема, статтями 1269, 1270, 1272, 1273 ЦК України, обчислюються з дня державної реєстрації смерті особи, при цьому часом відкриття спадщини вважається день смерті незалежно від часу державної реєстрації. Верховний Суд зазначив, що висновок судів про відлік строку з моменту внесення ідентифікуючих змін до актового запису про смерть узгоджується із цими положеннями пункту 20.

Доводи касаційної скарги про те, що відповідач був обізнаний про смерть сина, брав участь у впізнанні тіла та отримував документи, Верховний Суд визнав такими, що не впливають на правильність вирішення спору, оскільки впізнання було проведене 11.08.2022, а вже 12.08.2022 до актового запису було внесено зміни щодо особи померлого. Окремо Верховний Суд зазначив, що помилкове посилання судів попередніх інстанцій на Постанову КМУ №164 не вплинуло на правильність вирішення спору по суті, а також зазначив, що правильне по суті і законне рішення не може бути скасоване з одних лише формальних міркувань (частина друга статті 410 ЦПК України).

Детальніше з текстом постанови можна ознайомитися в Єдиному державному реєстрі судових рішень за посиланням: <https://revestr.court.gov.ua/Review/132431224#>.

Постанова Верховного Суду від 27 листопада 2025 року у справі №361/5223/20

Підставами для задоволення позову щодо зміни черговості одержання спадкоємцями за законом права на спадкування є сукупність таких юридичних фактів, встановлених у судовому порядку: 1) здійснення опіки над спадкоємцем, тобто надання йому нематеріальних послуг (спілкування, поради та консультації, поздоровлення зі святами тощо); 2) матеріальне забезпечення спадкодавця; 3) надання будь-якої іншої допомоги спадкодавцеві, тобто такої допомоги, яка має матеріалізоване вираження – прибирання приміщення, приготування їжі, ремонт квартири; 4) тривалий час здійснення дій, визначених у пунктах 1 – 3; 5) безпорадний стан спадкодавця, тобто такий стан, під час якого особа неспроможна самостійно забезпечувати свої потреби, викликаний похилим віком, тяжкою хворобою або каліцтвом.

1. Обставини справи

Цивільна справа розглядалася за позовом рідної сестри померлої (позивачки) до чоловіка померлої (відповідача). Суть спору полягала у спадкуванні після смерті спадкодавця, причиною смерті якої згідно з лікарським свідоцтвом та довідкою про причину смерті були серцево-судинна недостатність, хронічна ішемічна хвороба серця, гіпертонічна хвороба, ожиріння, цереброваскулярна хвороба.

Після смерті спадкодавця відкрилася спадщина щодо належного їй майна, і першим до нотаріуса звернувся її чоловік із заявою про прийняття спадщини, у зв'язку із чим нотаріусом було заведено спадкову справу. Надалі рідна сестра померлої подала власну заяву про прийняття спадщини, а в межах спору судом ще було застосовано забезпечення позову (нотаріусу заборонили видавати свідоцтво про право на спадщину).

Позивачка (сестра померлої) звернулася до суду у серпні 2020 року з двома взаємопов'язаними вимогами: 1) усунути чоловіка померлої від права на спадкування за законом як такого, що, на її думку, ухилився від надання допомоги спадкодавцю у безпорадному стані (ч. 5 ст. 1224 ЦК України), та 2) надати їй право спадкувати разом зі спадкоємцем першої черги, тобто фактично застосувати механізм зміни черговості спадкування (ч. 2 ст. 1259 ЦК України). Обґрунтовуючи позов, сестра померлої стверджувала, що стан здоров'я спадкодавця був тяжким і прогресивно погіршувався: вона перенесла інсульт, згодом повторне гостре порушення мозкового кровообігу, проходила лікування, крім того, за даними МСЕК, померла була визнана особою з інвалідністю I групи із зазначенням, що вона потребує постійного стороннього догляду, а обмеження життєдіяльності стосуються самообслуговування та пересування. На цьому тлі позивачка вибудувала причинно-наслідковий ланцюг, за яким чоловік померлої не забезпечував дружину належним лікуванням, не купував ліки, не надавав допомоги, натомість саме вона, як сестра, фактично опікувалася спадкодавцем, організувала лікування та супровід, фінансувала медичні потреби, а після смерті також взяла на себе поховання. Як один із доказів фінансової участі позивачка посилалася на те, що вона оформила у банку кредит на значну суму для придбання земельної ділянки, але через потреби лікування сестри спрямовувала кошти на медицину та реабілітацію, внаслідок чого зазнала фінансових втрат і проблем з виконанням зобов'язань.

Відповідач (чоловік померлої) позов не визнав і наполягав на протилежному та стверджував, що позивачка приїздила епізодично і за бажання могла допомогти, але, на його думку, системної потреби в її втручанні не було.

2. Рішення судів першої та апеляційної інстанцій

Суд першої інстанції, розглядаючи цю справу, вибудував свою правову позицію шляхом чіткого розмежування двох самостійних інститутів спадкового права: усунення спадкоємця від права на спадкування за законом та зміни черговості одержання права на спадкування, визначивши для кожного з них окремі предмети доказування, різний правовий зміст і відмінні юридичні наслідки.

Суд установив, що позивачка є рідною сестрою померлої, тоді як відповідач є чоловіком померлої та спадкоємцем першої черги за законом. Після смерті спадкодавця було відкрито спадкову справу, у межах якої чоловік померлої подав заяву про прийняття спадщини як спадкоємець першої черги, а позивачка заяву як спадкоємець другої черги.

Оцінюючи вимогу про усунення чоловіка померлої від права на спадкування, суд застосував положення частини п'ятої статті 1224 ЦК України та наголосив, що така вимога має винятковий характер і може бути задоволена виключно за умови доведення сукупності юридичних фактів, а саме: перебування спадкодавця у безпорадному стані; наявність об'єктивної потреби в допомозі; реальна можливість спадкоємця надавати таку допомогу; умисне ухилення спадкоємця від виконання цього обов'язку.

Суд першої інстанції визнав доведеним факт перебування спадкодавця у безпорадному стані, що підтверджується численними медичними документами, зокрема перенесення інсультів, встановленням першої групи інвалідності довічно, висновками МСЕК про необхідність постійного стороннього догляду, істотним обмеженням здатності до самообслуговування та пересування. Водночас суд дійшов висновку, що надані позивачем докази не дозволяють однозначно встановити факт саме умисного ухилення чоловіка померлої від виконання обов'язку щодо догляду та допомоги своїй дружині.

Суд урахував показання свідків сторони відповідача, факт тривалого шлюбу, спільного проживання, участь чоловіка у побуті та догляді за спадкодавцем, а також відсутність беззаперечних доказів того, що він свідомо та винно самоусунувся від надання необхідної допомоги за наявності реальної можливості це робити. За таких умов суд визнав недоведеним обставини, необхідні для застосування частини п'ятої статті 1224 ЦК України, та відмовив у задоволенні цієї частини позовних вимог.

Водночас, розглядаючи вимогу сестри спадкодавця про зміну черговості одержання права на спадкування, суд застосував положення частини другої статті 1259 ЦК України. Суд зазначив, що для задоволення такої вимоги необхідно довести сукупність обставин, а саме: тривале опікування спадкодавцем, матеріальне забезпечення та надання іншої допомоги, а також перебування спадкодавця у безпорадному стані, при цьому доведення винної поведінки спадкоємця першої черги законом не вимагається. Оцінивши докази у цій частині, суд установив, що сестра спадкодавця протягом тривалого часу фактично здійснювала опіку над спадкодавцем, забезпечувала її лікування, супроводжувала у медичних закладах, надавала матеріальну допомогу, у тому числі шляхом використання кредитних коштів, а також взяла на себе організацію поховання після смерті сестри. Ці обставини, на переконання суду першої інстанції, підтверджені як письмовими доказами, так і показаннями свідків та у своїй сукупності свідчать про виконання позивачем функцій опікування та матеріального забезпечення безпорадного спадкодавця. З урахуванням доведеного безпорадного стану спадкодавця та встановлених фактів тривалого допомоги з боку позивача суд першої інстанції дійшов висновку про наявність усіх передбачених у статті 1259 ЦК України підстав для зміни черговості спадкування та надання позивачу права спадкувати разом зі спадкоємцем першої черги – чоловіком спадкодавця.

Апеляційний суд, перевіряючи законність і обґрунтованість рішення суду першої інстанції, у межах доводів апеляційних скарг та заявлених у першій інстанції вимог виходив із критеріїв законності й обґрунтованості судового рішення та застосував до спірних правовідносин норми матеріального права Книги шостої ЦК України про спадкування, а також процесуальні правила доказування.

Оцінюючи вимогу про усунення спадкоємця від права на спадкування, апеляційний суд застосував положення частин третьої та п'ятої статті 1224 ЦК України і наголосив, що для її задоволення необхідним є доведення сукупності обставин: перебування спадкодавця у безпорадному стані; потреба спадкодавця в допомозі; ухилення спадкоємця від надання такої допомоги за наявності реальної можливості її надання, причому ухилення має бути умисним і винним. Апеляційний суд погодився з тим, що безпорадний стан спадкодавця доведений медичною документацією та актом МСЕК про встановлення інвалідності I групи довічно. Водночас суд апеляційної інстанції дійшов висновку, що матеріали справи не містять належних і достатніх доказів саме ухилення чоловіка спадкодавця (відповідача) від надання допомоги та зазначив, що надані медичні документи підтверджують стан здоров'я спадкодавця, але не доводять факту ненадання допомоги чи свідомого ухилення з боку чоловіка.

Встановлені обставини з показів свідків апеляційний суд визнав такими, що мають епізодичний характер і не підтверджують системної поведінки чоловіка спадкодавця (відповідача), а тому не можуть самостійно свідчити про ухилення. З огляду на це апеляційний суд залишив без змін рішення першої інстанції в частині відмови в усуненні спадкоємця від права на спадкування.

Розглядаючи вимогу про зміну черговості спадкування, апеляційний суд застосував статтю 1259 ЦК України та правові висновки Верховного Суду щодо необхідності доведення у сукупності таких умов: тривалого опікування спадкодавцем, його матеріального забезпечення, надання іншої допомоги, що має матеріалізоване вираження, а також перебування спадкодавця у безпорадному стані. Хоча факт безпорадного стану спадкодавця апеляційний суд визнав доведеним, він дійшов висновку, що інші обов'язкові елементи не підтверджені належними доказами.

Суд зазначив, що позивач фактично обґрунтовувала свої доводи переважно показаннями свідків, які не підтверджують ані системного матеріального забезпечення, ані тривалого характеру допомоги. Посилання на кредитний договір також не підтверджують фактичного спрямування коштів на лікування чи утримання спадкодавця, оскільки відсутні докази реального використання цих коштів саме з цією метою. Апеляційний суд наголосив, що періодична допомога родичу не є тотожною поняттю матеріального забезпечення спадкодавця протягом тривалого часу в розумінні статті 1259 ЦК України.

Апеляційний суд дійшов висновку, що суд першої інстанції неповно з'ясував обставини справи та дійшов помилкових висновків у частині зміни черговості спадкування. Це стало підставою для скасування рішення суду першої інстанції в цій частині та ухвалення нового рішення про відмову в задоволенні позову щодо зміни черговості одержання права на спадкування.

3. Позиція Верховного Суду та нормативно-правове обґрунтування

Предметом касаційного перегляду була правомірність висновків апеляційного суду щодо відмови у застосуванні частини другої статті 1259 ЦК України, якою передбачено виняткову можливість зміни черговості спадкування за законом.

Суд касаційної інстанції виходив з того, що зміна черговості спадкування є винятком із загального принципу спадкування за законом, закріпленого у статтях 1258, 1261–1262 ЦК України, та допускається лише за наявності сукупності юридичних фактів, прямо передбачених у частині другій статті 1259 ЦК України.

Нормативно правове регулювання касаційної інстанції полягало у такому. Згідно зі статтями 1216, 1218 ЦК України спадкуванням є перехід прав та обов'язків (спадщини) від фізичної особи, яка померла (спадкодавця), до інших осіб (спадкоємців). До складу спадщини входять усі права і обов'язки, що належали спадкодавцю на момент відкриття спадщини і не припинилися внаслідок його смерті. У статтях 1217, 1223 ЦК України передбачено, що спадкування здійснюється за заповітом або за законом. У разі відсутності заповіту, визнання його недійсним, неприйняття спадщини або відмови від її прийняття спадкоємцями за заповітом, а також у разі неохоплення заповітом усієї спадщини право на спадкування за законом одержують особи, визначені у статтях 1261–1265 цього Кодексу (спадкоємці за законом першої – п'ятої черги). Право на спадкування виникає у день відкриття спадщини.

Спадкоємці за законом одержують право на спадкування по чергово. Кожна наступна черга спадкоємців за законом одержує право на спадкування у разі відсутності спадкоємців попередньої черги, усунення їх від права на спадкування, неприйняття ними спадщини або відмови від її прийняття, крім випадків, встановлених у статті 1259 цього Кодексу (стаття 1258 ЦК України). Згідно зі статтею 1261 ЦК України у першу чергу право на спадкування за законом мають діти спадкодавця, у тому числі зачаті за життя спадкодавця та народжені після його смерті, той з подружжя, який його пережив, та батьки. У другу чергу право на спадкування за законом мають рідні брати та сестри спадкодавця, його баба та дід як з боку батька, так і з боку матері (стаття 1262 ЦК України).

У статті 1259 ЦК України визначаються підстави та порядок зміни черговості одержання права на спадкування. Відповідно до частини другої статті 1259 ЦК України фізична особа, яка є спадкоємцем за законом наступних черг, може за рішенням суду одержати право на спадкування разом зі спадкоємцями тієї черги, яка має право на спадкування, за умови, що вона протягом тривалого часу опікувалася, матеріально забезпечувала, надавала іншу допомогу спадкодавцеві, який через похилий вік, тяжку хворобу або каліцтво був у безпорадному стані.

Підставами для задоволення позову щодо зміни черговості одержання спадкоємцями за законом права на спадкування є сукупність таких юридичних фактів, встановлених у судовому порядку: 1) здійснення опіки над спадкоємцем, тобто надання йому нематеріальних послуг (спілкування, поради та консультації, поздоровлення зі святами, тощо); 2) матеріальне забезпечення спадкодавця; 3) надання будь-якої іншої допомоги спадкодавцеві, тобто такої допомоги, яка має матеріалізоване вираження – прибирання приміщення, приготування їжі, ремонт квартири; 4) тривалий час здійснення дій, визначених у пунктах 1 – 3; 5) безпорадний стан спадкодавця, тобто такий стан, під час якого особа неспроможна самостійно забезпечувати свої потреби, викликаний похилим віком, тяжкою хворобою або каліцтвом.

Таким чином, Верховний Суд підтвердив, що для задоволення такого позову необхідна наявність усіх п'яти зазначених обставин.

Верховний Суд погодився з апеляційним судом у тому, що сам собою встановлений факт безпорадного стану спадкодавця не є достатньою підставою для зміни черговості спадкування. Безпорадність спадкодавця є лише одним з елементів правової конструкції, і вона повинна поєднуватися з належно доведеними фактами тривалого, системного та переважно виключного опікування, матеріального забезпечення та іншої допомоги саме з боку позивача.

Ключовим мотивом Верховного Суду стало те, що позивач не довела наявності усіх необхідних юридичних фактів у їх сукупності. Зокрема, на переконання касаційного суду, суди попередніх інстанцій обґрунтовано дійшли висновку про відсутність належних, допустимих і достатніх доказів того, що позивач, як сестра спадкодавця здійснювала матеріальне забезпечення спадкодавця протягом тривалого часу, а не лише періодичну допомогу, яка за правовою природою не тотожна матеріальному забезпеченню у розумінні статті 1259 ЦК України.

Верховний Суд окремо наголосив, що періодичне надання допомоги, навіть за наявності витрат на лікування чи поховання, не створює автоматичних підстав для зміни черговості спадкування, а посилання на кредитні зобов'язання позивача без доказів цільового та фактичного використання коштів на утримання спадкодавця не підтверджують матеріальне забезпечення. Крім того, суд касаційної інстанції зазначив, що доведення таких обставин не може ґрунтуватися виключно і на поясненнях сторін чи свідків без належної доказової бази.

Верховний Суд також відхилив доводи касаційної скарги про неврахування правових висновків в інших справах, викладених у відповідних постановках, зазначивши, що фактичні обставини та доказова база у кожній з наведених справ є відмінними, а отже, механічне перенесення правових позицій без урахування конкретних обставин є неприпустимим.

За результатами розгляду Верховний Суд дійшов висновку, що апеляційний суд правильно застосував норми матеріального права та обґрунтовано відмовив у задоволенні позову про зміну черговості спадкування. У зв'язку із цим касаційну скаргу сестри спадкодавця залишено без задоволення, а постанову апеляційного суду без змін.

Детальніше з текстом постанови можна ознайомитися в Єдиному державному реєстрі судових рішень за посиланням: <https://revestr.court.gov.ua/Review/132314892>.

III. ПУБЛІКАЦІЇ У СФЕРІ ДІЯЛЬНОСТІ КОМІТЕТУ

44

3.1. Дисертації

Мельниченко І. Д. «Кримінологічна характеристика та запобігання сексуальному насильству, пов'язаному зі збройним конфліктом в Україні»

Дата захисту: 22.12.2025.

Місце захисту: Дніпровський державний університет внутрішніх справ.

Дисертація: <https://nrat.ukrintei.ua/searchdoc/0825U004356/>

Анотація: <https://nrat.ukrintei.ua/searchdoc/0825U004356/>

Науменко М. В. «Цивільно-правовий захист прав осіб, постраждалих від домашнього насильства»

Дата захисту: 05.12.2025.

Місце захисту: Харківський національний університет внутрішніх справ.

Дисертація: <https://dspace.univd.edu.ua/bitstreams/d81bebde-983a-4051-bfd2-68b42d2572c2/download>

3.2. Публікації, які не належать до розряду наукових

Ольга Розгон «Судова практика щодо відокремлення частини будинку із самостійним виходом»

Посилання: <https://unba.org.ua/publications/10899-sudova-praktika-shodo-vidokremlennya-chastini-budinku-iz-samostiijnim-vihodom.html>

НАЦІОНАЛЬНА АСОЦІАЦІЯ АДВОКАТІВ УКРАЇНИ

Ми дуже цінуємо ваш час, тому хочемо поінформувати про **телеграм канал НААУ**, на якому лише актуальні новини та заплановані заходи – <https://t.me/InfoUNBA>

Також у вас є можливість першими дізнаватися про всі акредитовані навчальні заходи, цікаві статті колег та огляд правових позицій ВС за допомогою телеграм каналу **Вищої школи адвокатури НААУ** – <https://t.me/hsaorgua>